

VIGILIA

2009 / 10

POMOGÁTS BÉLA: Radnóti Miklósról
KABDEBÓ TAMÁS: Költők hite
FÜZI LÁSZLÓ: Világok határán. Ikerkönyv
RÓNAY LÁSZLÓ: Kolozsvári Grandpierre Emil
Győrffy Ákos, Zbigniew Herbert,
Lackfi János és Vasadi Péter versei
MÁTHÉ ANDREA: A hallgatás nyelve

Beszélgetés Czigány Györggyel
Kalász Mártont köszöntjük

SZÉKELY TIBOR: Ötven éve történt: „kispaplézadás”
a Központi Szemináriumban

74. évfolyam	VIGILIA	Október
--------------	---------	---------

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Egy igaz ember	721
----------------	----------------	-----

PRANCZ ZOLTÁN:	A Gondolatok és a janzenista kegyelemtan. Az istenkeresés mint az ember legsajátabb döntése (<i>tanulmány</i>)	722
----------------	--	-----

SZÉP/ÍRÁS

VASADI PÉTER:	Előidejűség; Epilógus (<i>versek</i>)	731
POMOGÁTS BÉLA:	Keresztény költő a baloldalon. Radnóti Miklósról (<i>esszé</i>)	733
LACKFI JÁNOS:	Hét nevezet himnusza (<i>versek</i>)	740
KABDEBŐ TAMÁS:	Költők hite (<i>esszé</i>)	742
GYÖRFFY ÁKOS:	Reggeli gyakorlatok (<i>versek</i>)	754
FÜZI LÁSZLÓ:	Világok határán. Ikerkönyv	755
RÓNAY LÁSZLÓ:	„Lehagytak”. Kolozsvári Grandpierre Emil (<i>esszé</i>)	763
ZBIGNIEW HERBERT:	Cogitó úr. Lelkének jelenlegi állapotáról; A határszéli városban... (<i>versek</i>) (Gömöri György fordításai)	769

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BODNÁR DÁNIEL:	Czigány Györggyel	771
----------------	-------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

MÁTHÉ ANDREA:	A hallgatás nyelve. Feljegyzések, 1995–2009	781
---------------	---	-----

EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS

SZÉKELY TIBOR:	Ötven éve történt: „kispaplázadás” a Központi Szemináriumban (<i>I. rész</i>)	786
----------------	---	-----

NAPJAINK

■	Kalász Mártont köszöntjük	792
---	---------------------------	-----

KRITIKA

SZEILER ZSOLT:	Wolfhart Pannenberg: <i>Teológia és filozófia. A két tudomány viszonya és közös története</i>	793
----------------	---	-----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	795
---	-----

Egy igaz ember

A legújabb technikai eszközök segítségével különféle világhálók kötnek össze bennünket. Körbepillantunk Földnek nevezett bolygónkon, településein, tájain, és kapcsolatba is léphetünk bárkivel: szólhatunk egymáshoz, láthatjuk egymást. Mindegyikünknek van azonban egy másik világhálója. Hány emberrel kötnek össze a vérségi kötelékek vagy a közös sors, hánnyal a szeretet, a rokonszenv, vagy éppen a közös értékek összefogó ereje. Ahogy az életünk egyre hosszabbra nyúlik, úgy növekszik azok névsora, akik személyiségükkel, életükkel meghatározták énünk-egyénségünk egy darabját, beleírták magukat életünk történetébe; akik fenntartják bennünk az olykor bizony megbicsakló hitet az emberi jóságban, tisztességben, akik tudtak-mertek emberek maradni az embertelenségben is. Létezik egy olyan láthatatlan „communio”, „igaz emberek” közössége, amely átnyúlik téren és időn, országok határain, de még az élet és a halál határmezsgyéjén is. (A liturgia a „szentek közösségéről” beszél, amelynek mi — bármilyen méltatlanul is — tagjai vagyunk, s amelyben otthon érezhetjük magunkat.)

Csak remélni lehet, hogy mindnyájunknak van egy ilyen „tablója”: az igazról, szépről, jóról életükkel tanúságot tevő emberek tábora. Némelyikükkel szinte egész életünk egybefonódott, másokkal talán csak egy ideig — évekig, talán néhány évtizedig — álltunk kapcsolatban; akadnak olyanok is, akikkel csak egyszer-egyszer hozott össze a sors az évek során, sőt olyanok is, akikkel személyesen talán sohasem találkoztunk, életük, egyénségük, munkájuk mégis sokat mond számunkra. A technika csevegő-hálói képtelenek megjeleníteni ezt a világhálót, amely láthatatlan, mégis valóságos: amelyben mindegyikünk egyéni tablója összekapcsolódhatna az „igaz emberek” világközösségévé.

Folyóiratunk az évtizedek során szintén gyűjtőhelye lett azoknak, akiket összeköt az igaz értékek csillagzata. Erről a tablóról különös fényben villan elő ma egy kép: a 75. születésnapját ünneplő Kalász Mártoné. Itt jelent meg nyomtatásban első verse több mint fél évszázada. Három évtizeddel később pedig öt éven át belső munkatársa lett a Vigiliának, máig pedig szerkesztőbizottsági tagja. E sorok írójának azonban nem csupán „munkatárs” volt, hanem mester és barát. Amikor együtt „csináltuk” a lapot, sokat tanultam tőle: nemcsak a versekről és az irodalomról, hanem az élet szépségeiről, de viszontagságairól is. Bölcs és szelíd béke sugárzott belőle, az idős korára is megmaradt gyermeki ártatlanságé. Maradjon ilyen, maradjon velünk sokáig! Szegényebb lenne nélküle az igaz emberek világhálója.

A Gondolatok és a janzenista kegyelemtan

PRANCZ ZOLTÁN

Az istenkeresés mint az ember legsajátabb döntése

1971-ben született Pakson. Mérnök a Paksi Atomerőműben, félállásban a Sola Scriptura Teológiai Főiskola tanársegéde, a Debreceni Egyetem Humántudományok Doktori iskolájának a hallgatója.

'Kétségtelen bár, hogy a janzenista alternatíva, illetve Pascal *Írások a kegyelemről* című műve cizelláltabb képet festenek az isteni elrendelés problémájáról, mint például az általa vehemensen támadott kálvinizmus radikális predesztinációtana, ám ez nem takar érdemi különbséget. A tan végső kifutását tartva szem előtt, nincs jelentősége az *elégéses és a hatékony kegyelem* (*grâce suffisante, grâce efficace*) megkülönböztetésének. Az ember sorsa végső soron a hatékony kegyelem megadásán vagy megvonásán múlik, ami viszont Isten kizárólagos döntése és kifürkészhetetlen misztériuma.

Pascal *Gondolatai* mélyebb értelmezésének szándéka elemi módon igényli annak a kérdésnek a körüljárását, amit Pascal janzenizmus-hoz való viszonya vet fel. A probléma abban a feszültségben csúcsosodik ki, ami a janzenista-ágostoni kegyelemtan — közelebbről az ember hatókörébe vajmi keveset, vagy éppen semmit sem utaló predesztinációs elképzelés¹ — és az ezen a háttéren megszólaltatandó apológia között ébred: Van-e értelme apológiát írni és megkísérelni mások megnyerését, ha úgyis minden Istentől függ? (Arra nézve, hogy a kérdés egyáltalán nem túlzó, markáns jelzés a janzenisták radikális irányzatát képviselő Barcos és a köré csoportosultak felfogása, akik az iménti megfontolásból koncepciózusan nem írtak sem filozófiai, sem hitvédelmi műveket.) Továbbá nem veszi-e elejét a *Gondolatok* lehetséges érveiről való értekezésnek, illetve eredményeink nemcsak beléjük beszélt tartalmak lehetnek-e, ha szerzőjük abból az alapállásból írt, hogy végső soron sem művén, sem olvasóin nem múlik semmi?

„Pascal és a janzenizmus viszonyáról sok vita folyt már, és aligha fognak egyhamar véget érni” — hangzik a kérdés némileg agnosztikus hangvételű summázása —, „nehéz vagy lehetetlen bizonyossággal eldönteni: milyen határig fogadta el Pascal a janzenizmus (összes) tanait, és élete végén nem mondott-e le róluk?”² Előre bocsátjuk, hogy mi Jean Mesnard elementáris érvét érezzük a legkonstruktívabb megközelítésnek, mely így hangzik: „egy apologetikus mű megírásának a ténye szükségképpen feltételez egyfajta, az érvelésbe és abbéli meggyőződésbe vetett bizalmat, mely szerint lehetséges a világban cselekedni”.³ Kiinduló kérdésünk ennek fényében a következőképpen módosul: találhatunk-e a *Gondolatok*-ban a janzenista kegyelemtan meghaladására utaló jeleket?

Általában is elmondható, hogy Pascal nem hajtott fejet pusztá tisztelettől vezetve az általa mégoly nagyra becsült tekintélyek előtt sem. Gondolkodói, akár a tekintéllyel is dacolni képes önállóságának legnyilvánvalóbb bizonyítéka az *Écrit sur la Signature du Formulaire* című írásában a janzenistákkal szemben felvállalt nyílt konfrontáció. Megemlíthetjük itt még például a 865. és a 234. töredékeket,⁴ amelyek kifejezetten kritikusak a janzenistákkal, sőt Ágostonnal is. Jelzésértékű,

²Várkonyi Dezső
Hildebrand: *Pascal-értel-
mezések*. Széphalom,
Budapest, 2003, 273.

³*Les Pensées de Pascal*.
SEDES, Paris, 1993,
315.; az idézet Pavlovits
Tamás fordítása.

⁴A töredékekre a
Brunschvicg-féle számo-
zással hivatkozunk,
és Pödör László fordítá-
sában idézzük.

⁵*Pascal*. (Ford. Csabai
Tamás.) Aeternitas,
Felsőörs, 2002, 35.

⁶Kolakowski kifejezései,
lásd uő: *Isten nem adó-
sunk semmivel. Néhány
megjegyzés Pascal hité-
ről és a janzenizmusról*.
(Ford. Liska Endre.)
Európa, Budapest,
2000, 193.

A másokért való imádkozás jelentősége

⁷*Levelek Roannez kisasz-
zonyhoz* – V. levél.
(Ford. Pavlovits Tamás.)
In: Blaise Pascal: *Írások a
szerelem szenvedélyéről,
a geometriai gondolko-
dásról és a kegyelemről*.
Osiris, Budapest,
1999, 231–232.

⁸Kolakowski kifejezése,
in: i. m. 222.

hogy a Port-Royal szükségesnek érezte a fragmentumok megjelen-
tetés előtti alapos cenzúráját. Sesztov szavaival élve: „képtelen volt
elhordozni újszerű igazságait”.⁵ Ugyanakkor még a *Gondolatokat* szí-
gorúan janzenista kontextusban vizsgáló elemzőknél is megfigyel-
hető valamilyen distinkció kitétele ezen a téren. Nem is csoda, hiszen
a minimális megkülönböztetés mellőzése könnyen ahhoz a nyilván-
való képtelenséghez vezethet, miszerint a *Gondolatok* csupán „janze-
nista pamflet” vagy „a 17. század nagy teológiai vitáinak lábjegye-
ze” lenne.⁶

A konkrétumokra térve, mindenekelőtt Pascal egy 1656-ban írt le-
velét kell említünk, amelyben heves ellenérzésének ad hangot a
janzenista kegyelemtan által implikált predesztinációt illetően:
„[A]mikor arra gondolok, hogy ugyanezen személyek [két konkrét
személyről van szó, »akik mindent elhagytak, az erről szóló ígéret
szerint« Jézus Krisztusért — P. Z.] el is bukhatnak, és épp ellenkező-
leg, azon számos szerencsétlen közé számlálthatnak, akik felett íté-
let születik majd, és hogy hányan lesznek közülük, akik kegyelméből
kiesve hanyagságuk folytán másoknak hagyják a koronát, amit Isten
nekik ajándékozott, akkor képtelen vagyok elviselni ennek lehetősé-
gét. Az abból eredő rémület, hogy e végtelen nyomorúságban látom
őket, miután oly joggal képzeltem el e személyeket a másik állapot-
ban, eltántorít ettől a gondolattól, és visszafordít Istenhez, hogy kér-
jem őt: ne hagyja el gyenge teremtményeit...”⁷ A „rémület” és a „kép-
telen vagyok elviselni” túlságosan erős kifejezések ahhoz, hogy
csupán kegyes aggodást halljunk ki belőlük. Olyasféle viszonyulást
sejtetnek ezek Pascalról, mint aki ugyan érzékeli e kegyelemtan érve-
inek erejét, de azok egyben gyötrő aggályokat is ébresztenek benne.

Az idézett levélrészlet mindazonáltal egyfajta kitörési lehetőséget
is körvonalaz a predesztinációval szemben. Erre annak fényében írá-
nyulhat rá a figyelmünk, hogy az isteni elrendelés emberi nézőpont-
ból még azonosítható végső aktuusa az imádkozásban való kitartás-
hoz szükséges hatékony kegyelem megvonása. Pascal arról ír, hogy
miután erőt vesz rajta az *elviselhetetlen lehetőségből fakadó rémület*, ő
maga kezd imádkozni azokért az emberekért, akiket az Istentől való
elhagyatás fenyeget. A kitörési lehetőség tehát a másokért mondott
ima, amelyre válaszul Isten a hatékony kegyelmet egy azzal rendel-
kező ember kérésére adná meg olyan valakinek, aki nem rendelkezik
vele. A másokért való imádkozás lehetőségének különleges jelentő-
séget ad, hogy a janzenista kegyelemtan keretei között is értelmez-
hető, azaz annak feltétlen elfogadása mellett is járható utat kínál.

Mindazonáltal a janzenista kegyelemtanból fakadó problémák ér-
demi rendezését — mint a *Gondolatok*beli távlatok megnyílásának
egyik feltételét — az *agostoni teológia bénító dilemmáján*⁸ való túllépés-
ben látjuk. E túllépést illetve a tan bizonyos mérvű marginalizálását
ugyancsak a *Gondolatok* Pascal egyéb vallási tárgyú írásaitól való eltér-
ésével hozzuk összefüggésbe. Az utóbbiakra jellemző, a keresztény-
ségben belüli — azaz a kereszténység alaptanait evidenciaként kezelő

**Predestináció
és determináció**

— érveléstől, a *Gondolatokban* tapasztalható, a kereszténységet kontextualizáló — vagyis a szabadgondolkodók irányába megszólaltató — érvelés felé történő elmozdulása során Pascal olykor még a legalapvetőbb vallási eszméket is zárójelbe teszi, köztük akár Isten létét is. Számolhatunk tehát ezzel a janzenista kegyelemtan esetében is.

Fejtegetéseinket az arra való rámutatással vihetjük tovább, hogy a *Gondolatokban* világosan érzékelhető egyfajta tendenciózus hangsúlyeltolódás a janzenista-ágostoni kegyelemtan belső viszonyai terén. A standard elgondolást egy, az emberi sorsok kifutásának hátterében működő kettős mechanizmussal modellezhetjük: Egyrészt ott van Isten misztikus döntése mint fölérendelt vagy vezérlő mechanizmus (szűkebb értelemben ezt nevezhetjük predestinációnak), másrészt fellép az emberi természet romlottságából fakadó determináció mint alárendelt vagy végrehajtó mechanizmus. Amennyiben Isten megadja a hatékony kegyelmet, azáltal féken tartatik az utóbbi hatás, ha viszont Isten megvonja kegyelmét, akkor automatikusan teret nyer az emberi oldal, és elvégzi kárhozatos munkáját.

Az ember oldaláról megnyilatkozó determináció aspektusa a kegyelemtannal szervesen összefüggő, az eredendő bűn ágostoni elképzelésére megy vissza. Eszerint az Ádám-tól megörökölt konkrét véték (*reatus*) mellett — ami az Isten általi tulajdonítás (*imputatio*) útján származik át minden utódjára — az emberi természet megromlása, illetve a bűnös kívánság, a rosszra való hajlam (*concupiscentia*) is jelen van minden emberben. Mindenki a *concupiscentia* folytán talál gyönyörűséget az erkölcsi rosszban és válik fogékonnyá az ilyen gyönyörökkel kecsegtető kísértésekre. „La concupiscence” formában Pascal is gyakran alkalmazza a szóbanforgó kifejezést. Témánk szempontjából nagy jelentőséggel bír, hogy nem az Ádám-tól megörökölt konkrét vétékre helyezi a hangsúlyt, hanem az emberi természet rosszra hajló mivoltára (megjegyezzük, hogy a „reatus” értelmezhetősége mind a modern lélektan, mind a Szentírás oldaláról bizonytalan, míg a „concupiscentia” által felvetett kérdéskör mindkét területen központi problémát takar).

A rosszra való hajlam

A kegyelemtanon belül tételezett hangsúlyeltolódás kapcsán a legóvatosabban fogalmazva is a következőket mondhatjuk (emlékeztetve egyszersmind arra, hogy a töredékek nem kiforrott gondolatmenetet, hanem egy, a halál által megszakított gondolkodási folyamat köztes szelvényét tárják elénk): a *Gondolatokban* az emberi természet romlottságából fakadó determináció kerül reflektorfénybe, míg az isteni rendelkezés jelentette predestináció háttérbe szorul. Szemléltetésként egyfelől az *Írások a kegyelemről* eszmefuttatását idézzük, amely hűvös tárgyilagossággal ábrázolja a fentebb vázolt mechanizmusok lefutását, pillanatig sem hagyva kétséget afelől, hogy a mindent eldöntő végső ok az isteni végzés: „Mindazokat viszont, akik nem részesülnek e kegyelemben, vagy nem adatik meg nekik életük végéig, testi vágyaik olyannyira fogva tartják és elbűvölik, hogy meghaladhatatlanul jobban vonzódnak a

⁹Második írás, in:
Írások a szerelem szenvedélyéről..., i. m. 126.

bűnhöz, mint a büntelenséghez, azon oknál fogva, hogy ebben több kielégülésre lelnek. S így, bűneikben halván, méltók az örök halálra, mivel tiszta és szabad akaratuk által a rosszat választották.”⁹

Számos töredékben viszont — mint amilyen például az alább idézett 423. — akár első olvasásra is jól érzékelhető az eltérő hang-
ütés: „*Ellentétek. Miután megmutattuk az ember gyarlóságát és nagyságát.* — Ismerje meg végre az ember igazi értékét. Szeresse magát, hiszen jóra képes természet lakozik benne; de azért ne szeresse egyúttal a benne rejlő gyarlóságokat is. Vesse meg önmagát azért, hogy ez a képessége elfásult; de emiatt mégse vesse meg magát e természetes képességét. Gyűlölje és szeresse magát, mert megvan benne az igazság megismerésének és a boldogságnak a képessége; de nincs benne sem állandó, sem kielégítő igazság. / Szeretném hát rábírní az embert, hogy óhajtson ilyen igazságot lelni magának, hogy szenvedélyeitől megszabadulva kész legyen követni abban, amiben megtalálja, jól tudván, mennyire elhomályosították szenvedélyei megismerő képességét; azt kívánom, gyűlölje meg magában buja természetét, amely egyedül irányítja tetteit, hogy ne vakítsa el, ha pedig már döntött, ne állítsa meg elhatározásában.”

Az ember felelőssége
az üdvözülésben

E szemléltetésül szánt töredék — amellet, hogy bátorítólág szól és teljesen mellőzi az isteni elrendelés aspektusát, egyszersmind jelzi Pascal saját szolgálatának jelentőségébe vetett hitét — úgy mutatja be az embert, mint akinek teendői távolról sem formálisak végső sorsának alakulása, illetve a *romlott természetéből* fakadó determináció hatástalanítása szempontjából. A számos hasonló szakasz fényében immár erősebben fogalmazva meg tételünket, azt mondhatjuk, hogy a *Gondolatok* fő sodrából olyan kép körvonalazódik, amely az üdvösség kérdését nem Isten misztikus akaratára futtatja ki, hanem érdemi szerepet — ezzel együtt pedig érdemi felelősséget — juttat az embernek.

A kegyelem és a megváltás
fundamentális
eszménye

Nem odázhatjuk viszont tovább a vízvázlasztószerű kérdés feltevését: A kegyelmet Isten misztikus döntésétől függővé tevő dogma hátterbe szorítása lényegében az elvetését jelenti? Ezzel együtt a következőkre is rá kell kérdeznünk: A janzenista-ágostoni kegyelemtanhoz való — nevezzük így — megváltozott pascali viszonyulás, illetve az ennek mentén haladó értelmezői okfejtés nem torkollik-e végső soron az emberi természet romlottságának illetve az ember elveszettségének, valamint a kegyelem, a megváltás nélkülözhetetlenségének fajsúlyvesztésébe? — ami lényegében ugyanúgy céltévesztetté tenné az apológiát, mint a radikális meghatározottság teóriájának képviselője. Noha a kép homályos — hangsúlyozzuk újra —, számos töredék tükrében lehetőség nyílik egy olyan értelmezésre, miszerint Pascal valóban meghaladta a janzenista-ágostoni kegyelemtanban lappangó végzettségűséget, ugyanakkor megőrizte a kegyelem és a megváltás fundamentális eszményét. Ebbe az alternatívába a terjedelmes 430. töredék kínálja a leginkább összegzett betekintést. A fragmentum így zárul: „Isten meg akarta váltani az embereket, hogy megnyissa az üdvösséghez vezető utat azok számára, akik az üdvösséget keresték.

De az emberek oly méltatlanná váltak rá, hogy Isten igazságosan cselekszik, ha egyesektől megátalkodottságuk miatt megtagadja azt, amit másoknak megad könyörületességből, amely nekik nem jár. Ha akarta volna, a legmegátalkodottabbak nyakasságán is úrrá lehetett volna, csupán oly nyilvánvaló módon kellett volna megnyilatkoznia előttük, hogy ne kételkedhessenek lényegének igazsága felől, ahogyan majd az utolsó napon jelenik meg, olyan villámlás-mennydörgés, olyan világfelfordulás közepette, hogy a halottak feltámadnak, s a vakok is meglátják őt.« / »Jóságban és szelídségben jövén el hozzánk, nem ilyennek akart mutatkozni; mivel oly sokan méltatlanná váltak kegyelmére, úgy határozott, meghagyja őket a nem kívánt jótól való megfosztottságukban. Nem lett volna tehát helyes, hogy nyilvánvalóan isteni módon jelenjen meg, úgy, hogy tökéletesen meg tudjon győzni mindenkit; de az sem, hogy annyira rejtőzködve jöjjön, hogy azok se ismerhessék fel, akik őszintén keresik. Ez utóbbiak számára tökéletesen felismerhető akart lenni; ezért, nyíltan óhajtván megmutatkozni azoknak, akik tiszta szívből keresik őt, és rejtve maradni azok számára, akik minden érzésükkel kerülik, azzal szab határt a róla szerzhető bizonyosságunknak, hogy az őt keresőknek adott magáról látható jeleket, azoknak azonban nem, akik nem keresik. Elégséges a világosság azoknak, akiknek egyetlen óhajuk, hogy lássanak, és elégséges a homály azoknak, akik az ellenkezőre hajlanak.«”

Az ember istenkeresése

A szakasz első ránézésre akár az *Írások a kegyelemről* egy részleteként is hathatna. Felkeltheti azonban a figyelmünket, hogy a kegyelem, illetve az *üdvösséghez vezető út megnyílása* feltételeként következetesen az ember részéről végzendő *keresés* — azaz Isten keresése — szerepel. Ettől persze még élhetnénk a gyanúval, hogy keresésre kizárólag a hatékony kegyelem indíthat bárkit, azaz a háttérben itt is az emberi akaratot meghatározó isteni akarat áll. Tüzetesebben megvizsgálva viszont a *keresés Gondolatok*beli előfordulásait megállapítható, hogy központi jelentőségű fogalommal van dolgunk, melynek következetes megjelenései el kell, hogy oszlassák az iménti gyanúnkat.

Az Isten keresése a Szentírásban is gyakran visszatérő, központi jelentőségű fogalom. A 242. töredék szerint Pascal világosan látta ezt. A 184., 246. és 247. fragmentumok arról tanúskodnak, hogy külön szerkezeti egységet szánt az istenkeresésnek (mégpedig olyat, amely nem pusztá értekezés, hanem nyílt célja, hogy Isten cselekvő keresésére indítsen). A 236. töredék határozottan felhív Isten jeleinek keresésére. A 194. fragmentum egyenesen felsőfokban beszél a keresésről, úgy, mint ami *legfőbb és legkomolyabb gondunknak tekintendő*, valamint „halaszthatatlan kötelességünk”, amit ha valaki elhanyagol, az „nemcsak boldogtalan, hanem egyúttal igazságtalan is”. Kijelenti, hogy „csak kétféle ember szolgál rá az értelmes névre; az, aki tiszta szívvel szolgálja Istent, mert ismeri, és az, aki tiszta szívéből keresi őt, mert nem ismeri”. Ezek mellett további töredékek egész sora szól hasonló értelemben a kereséséről.¹⁰

¹⁰Lásd például: 73., 190., 200., 211., 229., 257., 468., 471., 479., 485., 557., 574., 584., 643., 692-693., 908., 917., 922.

Mindezek mélyebb kibontása céljából térjünk vissza a 430. töredékhez. A szöveg gerincét — amint már felütése is jelzi — a *de Sacival folytatott beszélgetés* témája adja: „[a]z ember nagysága és nyomorúsága”, más szóval az a kérdés, hogy *kicsoda valójában az ember*. Ezt a fejtegetést koronázza meg tehát a fentebb idézett, a keresést mint az üdvösség feltételét említő szakasz. Kézenfekvő a következtetés, hogy az ember nagysága és nyomorúsága, valamint a keresés összefüggnek egymással. Megerősíti ezt, egyszersmind döntő lépéssel segít közelebb megértéséhez a 397. töredék azáltal, hogy definíciószerűen meghatározza az ember nagyságát: „Az ember nagysága azért igazán nagy, mert az ember ismeri nyomorúságos voltát. A fa nem tudja magáról, hogy nyomorult. / Tehát nyomorú sors nyomorultnak tudni magunkat, de nagyság jele, ha felismerjük nyomorúságunkat.”¹¹

¹¹Lásd még ehhez:
398–399., 416.

Szervesen csatolhatjuk itt be vizsgálódásunkba az ember eredendő boldogtalanságának, illetve a halálnak a pascali gondolkodásban birtokolt alapvető jelentőségét, más szóval az ember igazi méltóságát adó azon sajátosságát, miszerint „ő tudja, hogy meghal”.¹² Az ember nagysága, egyben legsajátabb hatásköre abban áll tehát, hogy reflektálni képes önmaga létére és halálára, azaz léte eredendő nyomorúságára.

¹²347.

Az ember döntési képessége

Ennek hátterén érthetjük meg a keresés aktusának jelentőségét: A keresésben az ember döntési képességének valóságos mivolta nyilatkozik meg. Az embernek tehát az a döntés van hatalmában — de ez valóságosan a legsajátabb döntése —, hogy szembesülve halálának elkerülhetetlenségével, s léte ebből fakadó gyökeres nyomorúságával, Isten keresésére indul-e. „A halál elkerülhetetlensége indít bennünket Isten keresésére” — idézhetjük itt Kaplan *Gondolatok-elemzésének bevezető tételét*.¹³ Az is eszünkbe juthat, hogy *A bűnös megtéréséről* című opuscula első oldalai miként mutatják be folyamatában a *múlандóság*gal, a *halállal*, avagy a *semmivel* való szembesülés nyomán bekövetkező Isten felé fordulást.

¹³*Les Pensées de Pascal*.
Cerf, Paris, 1982.

A *Gondolatok* talán leginkább konvergens töredékcsoportja demonstrálja, hogy a halállal, a boldogtalansággal való elkerülhetetlen szembesülés hatására mindenkiben szükségszerűen megszületik valamilyen reakció, azaz mindenki meghozza legsajátabb döntését. Pascal az istenkeresés elsőpró erejű alternatívájaként az alapproblémát feledtető szórakozást (*divertissement*) festi le, lényegében együvé sorolva azzal a veszélyes vállalkozásokat, az állandó gürcölést vagy a tudományos alkotást is. „Könnyebb elviselni a halált, ha nem gondolunk rá, mint a gondolatát, még ha nem fenyeget is bennünket veszély”; és „[n]yugodtan rohanunk a szakadékba is, ha sikerült valamivel eltakarnunk a szemünk elől” — összegzi mindezt például 166. és a 183. töredékekben.

Istenkeresés és istenhít

Fontos hangsúlyoznunk, hogy az istenkeresés nem azonos az istenhittel. Amikor Pascal a keresés elhanyagolását veti kortársai szemére, éppen nem a hitet kéri számon rajtuk, hanem az elkeserítő realitások hátterén elvárható érdemi reakciót. Ellenben a keresőkkel,

függetlenül e keresés stádiumától vagy eredményességétől, teljes eszmei és sorsközösséget vállal, megint csak érzékeltetve ezáltal, hogy az ember hatalmában levő, egyszersmind rajta számon kérhető döntésről van szó: „[A] kételkedők csoportjában azokat, akik minden erejükkel igyekeznek mindent megtudni róla [a halállal kapcsolatos reménységről — P. Z.], igen élesen elhatárolom a többitől, akiknek nem fáj miatta a fejük, oda se hederítenek rá. / Csak együtt érezni tudok azokkal, akik őszintén szenvednek e kétély miatt, akik legnagyobb szerencsétlenségüknek tekintik, és semmi fáradságot sem sajnálnak, hogy kimenekülhessenek belőle, e bizonyosság keresését tekintvén legfőbb és legkomolyabb gondjuknak. / Akik azonban úgy élik le egész életüket, hogy nem törődnek az élet e végső céljával, és csupán azért, mert önmagukban nem lelik meg a meggyőződéshez szükséges világosságot, másutt sem keresik, nem vizsgálják meg alaposan, vajon e felfogás azok közé tartozik-e, amelyeket a nép egyszerűen hiszékenységből fogad el, vagy azok közé, amelyek minden homályosságuk ellenére is nagyon szilárd és megingathatatlan alapokon nyugszanak, az ilyen embereket én egészen másként ítélem meg. / Ez a nemtörődömség egy olyan kérdésben, amelyben róluk van szó, az örök életükről, mindenükről, már nem is szánakozásra indít, mint inkább felbosszant engem; elképeszt és elborzaszt, szörnyűségeket tartom. Nem a vallásos érzés jámbor buzgalma mondatja ezt velem. Ellenkezőleg: úgy vélem, emberi érdek, az önszeretet érdeke diktálja ezt a meggyőződést; ehhez csupán azt kell látnunk, amit a legkevésbé világosan látók is felfognak.”¹⁴ Illetve: „Egyformán elítélem azokat, akik folyton dicsérik az embert, és azokat, akik folyton korholják őket, meg azokat is, akik ehelyett a szórakozást választják; én csak azokkal tudok egyetérteni, akik sírván keresnek.”¹⁵

¹⁴194.

¹⁵421.

„KérjeteK és
adatik nektek...”

A janzenista kegyelemtanon belüli átrendeződést, vagyis az isteni predesztinációtól az emberből fakadó determináltság felé való súlyponteltmozdulást megvilágító okfejtésünkre visszautalva a következőket mondhatjuk: A keresés az egyetlen, de valóságos pont, amelyen az ember saját döntése révén képes felvenni a küzdelmet önnön természete nehézkedésével, illetve az ebből fakadó determinációval. A jelenlegi gondolatmenetünk gerincét alkotó 430. töredék és számos további fragmentum egybehangzó állítása szerint Isten kegyelme tehát a keresők előtt nyílik meg a — 242. töredék által közvetlenül is meghivatkozott — jézusi felhívásnak megfelelően: „KérjeteK és adatik nektek, keressetek és találtok, zörgessetek és megnyittatik nektek. Mert aki kér, mind kap, és aki keres, talál, és a zörgetőnek megnyittatik.”¹⁶ „[Pascalban — P. Z.] a janzenista felfogással szemben az áteredő bűnről, a bukott természetről szembehelezkedik a józan vallási ösztön, amely az emberi természet nyomorúsága láttára arra sarkallja, hogy annál hangosabban kiáltson Isten kegyelméért és irgalmasságáért.”¹⁷ Egy a keresőkhöz kegyelemmel forduló Isten körvonalazódása mellett a *Gondolatokban* már valós tartalommal telítődik az az eszmeiség, ami a *kegyelemről* szóló

¹⁶Mt 7,7–8.

¹⁷Veremund Zoltán: *Pascal valláskarakterológiai képe*. Magyar Pszichológiai Szemle, 1935, 8. kötet, 1–2. szám, 99.

¹⁸Első írás, 101.

¹⁹Péld 16,33. Elemi módon vetődik fel itt, hogy a Gondolatokban a fejtegetéseink szerinti, a kegyelem kapcsán körvonalazódó újszerű megközelítés kísértetiesen közel kerül a Pascal által vehemensen kritizált jezsuiták pelagiánus gyökerű alapeszméjéhez. Kereteink szűkössége miatt az erre adható válaszoknak csupán egy irányát jelezzük: A *Vidéki levelek* tanúsága szerint szerzőjük békítetlen rosszsallását – s ez bizonyos mértékig a janzenista tábor egésze tekintetében is elmondható – nem annyira az ember döntési lehetőségének valóságosságát előtérbe állító teoretikus nézet váltotta ki, sokkal inkább az, ahogyan ezt az elvet a jezsuiták a kazuisztika által átültették a gyakorlatba, vagyis a vallásgyakorlat terén képviselt botrányos engedékenységük. „Hát nem tudja még ön, hogy az ő szertelenkedő tévelygéseik sokkal nagyobbak az erkölcsstanban, mint a hittanban?” – olvassuk például a *Negyedik levélben* (ford. Rácz Péter. Új Palatinus, Budapest, 2002).

írásokból — tudva azt, hogy az ember akaratát itt még Isten akarata mozgatja — félrevezetően és üresen csendül ki, például az ilyen jellegű kijelentések révén: „Ő, aki bennünket nélkülünk teremtett, nélkülünk képtelen megváltani minket.”¹⁸ „Nos, magán a kezdés sora” — érzékelteti Pascal az ember felelősségét a 240. töredékben is. Isten kegyelme természetesen továbbra is alapfeltétele az üdvösségnek, ám a töredékek mozaikkövein rajzolódó isteni szándék már nem az egyiket pozitívan diszkrimináló, a másikat természete örvényének átengedő végzetszerűség benyomását kelti. A felsejlő kép szerint eredendően senki sincs kizárva a kegyelemből, hanem végső soron „az ember keblében vetnek sorsot”.¹⁹

Végezetül, egyetemes megvilágításba állítva a kegyelem kérdését — melyet méltán nevezhetünk Kołakowskival a *keresztény gondolkodás talán legsúlyosabb és legnehezebben megválaszolható problémájának* —, arra is ki kell tekintenünk, hogy a körülötte zajló viták óhatatlanul egyfajta metafizikai csapdahelyzetbe torkollanak. E metafizikai csapdahelyzet jellemző megnyilatkozása, hogy egyfelől Isten igazságossága és szeretete, másfelől mindenhatósága kerül egymással feszültségbe. Ugyanis ha Isten szuverén módon dönt kinek-kinek az üdvösségéről illetve kárhozatáról, akkor az igazságossága és a szeretete válik kérdésessé, ha viszont mindenkit meg akar menteni, akkor a mindenhatósága sérül az elkárhozók sorsa tükrében. Pascal figyelmét nem kerülte el sem a *keresztén az üdvözítendőket számlálgató Krisztus* képének visszássága (Brémond), sem az az alapvető ellentmondás, amivel szükségszerűen szembe kell néznie mindenkinek, aki a kegyelem kérdésében bármelyik oldalon állást foglal. Az első problémát az eddigiekben igyekeztünk tisztázni. Pascal ezen a módon ugyan nem oldja fel a metafizikai paradoxont, amibe a kérdés kifut — minthogy így Isten mindenhatósága válik aggályossá —, de a járhatóbb alternatíva felé orientálódik az ágostoni verzióval szemben, ami végső soron eleve értelmetlenné tesz minden próbálkozást. Az Isten igazságossága és szeretete, valamint a mindenhatósága közötti feszültséget — vagyis a másik szóbanforgó problémát — az ellentmondás hitbeli vállalásával — esetleg a majdani feloldás reményével — látszik kezelni. Erre a hozzáállásra a 862. és a 865. töredékek világítanak rá legélesebben: „A hit több igazságot is felölel, amelyek látszólag ellentmondanak egymásnak. (...) Tehát számtalan hitbeli és erkölcsi igazság van, amelyek mintha taszítanák egymást, de mégis csodálatos rendben élnek együtt. Minden eretnkségek forrása ez igazságok egyikének vagy másikának a kizárása. Mert rendszerint az történik, hogy nem tudván felfogni két ellentétes igazság viszonyát, s abban a hitben, hogy az egyik megvallása a másik kizárását foglalja magában, az egyikhez ragaszkodnak, a másikat kizárják...” Illetve: „Ha valaha, hát akkor kell megvallani a két ellenkezőt, amikor azt vetjük szemükre, hogy elhanyagolják az egyiket. A jezsuiták és a janzenisták tehát tévednek, amikor elhallgatják őket; de a janze-

**Az ember elveszettsége
és rászorultsága
Isten kegyelmére**

²⁰200.

²¹194., vö. 692.; Külön is tanulságos a jelen fejtegetéseink gerincét alkotó 430. töredék idekapcsolódó sorai: „[»Az igazi valásnak« – P. Z.] hogy boldoggá tehesse az embert, (...) tudomásul kell vennie, hogy elménk elhomályosult, s emiatt nem tudjuk őt [Istent – P. Z.] megismerni és szeretni; és arra tanítania, hogy mivel kötelességünk Istent szeretni, de gonosz kívánságaink elfordítanak tőle, az ember merő igazságtalanság. Meg kell magyaráznia, miért ellenkezünk Istennel és a saját javunkkal. Meg kell tanítania bennünket e fogatkozásaink orvosságaira s az orvosságok megszerzésének módjaira.” Pascal itt úgy beszél a tanítás és tanulás legkevésbé sem fatális aktusáról, mint amik révén megnyilatkozhat a kegyelem – tehát ezek is közvetíthetik a kegyelmet.

²²Vö. például 185., 881.

nisták még a jezsuitáknál is nagyobb mértékben, mert ezek jobban megvallották mind a kettőt.”

Fejtegetéseink egészére nézve külön is megerősítő, hogy a 865. töredék az ellentmondó igazságok egyikét és másikat megragadó két fél közül inkább elmarasztalja a janzenistákat, mint a jezsuitákat. Ugyanakkor ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy Pascal a janzenista kegyelemtan fatalitásának marginalizálása mellett a legkevésbé sem bagatellizálja az ember önmagában való elveszettségét és Isten kegyelmére szorultságát. Ellenkezőleg, éppen a fátumként feltűnő isteni elrendelés elképzelésének felfüggesztésével kerülhet érdemien terítékre az emberi természet és az embert körülvevő világ viszonyainak frigyéből megszülető determináció — ami így vagy úgy, de kivétel nélkül mindenkit húsbavágó kérdések elé állít, függetlenül attól, hogy szükségét érzi-e Isten kegyelmének, vagy sem.

Pascal nem ad magyarázatot arra, hogy *míg egyesek a halálos ítéletükkel szembesülve az ítélet visszavonásának lehetősége után néznek, addig mások lejátésszanak inkább még egy piképartit.*²⁰ A janzenista kegyelemtan által Isten döntésének tulajdonított misztikum a *Gondolatokban* az emberi döntés körébe helyeződik át.

Eloszlani látszik viszont a bizonytalanság az érvelés hatékonysága, illetve a másik ember megnyerésének lehetőségessége kérdéséből: „Fordítsanak e sorok olvasására néhány órát azokból, amelyeket oly haszontalanul fecsérelnek el egyebütt — hátha minden idegenkedésük ellenére is rátalálnak valamire” — szólítja meg Pascal a keresést elhanyagolókat. Majd így folytatja, a már keresők célba jutására tekintve: „azok viszont, akik teljes őszinteséggel és igazán vágnak találkozni az igazsággal, remélem, kielégülést nyernek, meggyőzik őket ez isteni vallás általam itt összegyűjtött bizonyítékai”.²¹

Mindezek fényében a *Gondolatok*beli apologetikus küldetés is a helyére kerül és értelmet nyer, megnyugtató választ adva tanulmányunk kiinduló kérdésére. A keresés fogalmának ernyője alatt feltáruló maszszív koherenciába — amit az eddigiek szerint a predesztinációtan felfüggesztése, az emberi természet romlottságának előtérbe állítása, a halál- illetve nyomorúságtudatnak az ember legsajátabb szellemi tulajdonaként való felmutatása, az ezekből fakadó motiváltság levezetése és az ember valós döntési képességének érzékeltetése alkot — végül az apológia szándéka is harmonikusan beilleszthető. Pascal Krisztus követőjeként — vagy talán inkább úgy, mint az istenkérésben a többségnél már valamelyest előrébb járó sorstárs — kapcsolódik be Isten megváltói művébe, mintegy kegyelmének közvetítőjeként. A szeretet és az értelem eszközeivel kívánja egyrészt serkentgetni a keresést elhanyagolókat, másrészt a cél felé segíteni a *sírva keresőket*.²² A *Gondolatok* szerzője tehát missziójának mögöttes megfontolásai szempontjából visszatalálni látszik az evangéliumhirdetés metafizikai útvesztőkbe nem tévedő krisztusi egyszerűségéhez.

VASADI PÉTER

Előidejűség

Tagadásokon bukdácsol át
a szerelmem. Fogadkozom,
bánom, s mélyebbre esem.
Tarra vágva bennem az erdő.
Ajkamon szó-tükör rianása.
Sose hittem volna, bizony.
El kéne aludni feketében.
S ébredni fölcsillagozott
hajnalban... Ó, te kopottas,
ne félj, nem lesz barokk kapu.
Se pilinkéző ezüstpermet.
Csak mint kirakatablak ütéstől,
törlik szilánkokra idő; akkor
finom érintésre bemehetsz.

*

De addig a könyvet
két ujjal, vigyázva
húzzom ki a többi közül.
Mint napjaimat jelenemből.
Szemben az önkéntes süketek
idomítanak I-vasakat.
Althangon pulyka furulyál.
Szólama végén rikkant egyet.
Nem adnak neki inni.
Elromlott valami, beremeg,
s ordítanak: gól! Ég a faháncs
kerítés. Káromkodnak. Szereli
a mester a gépet ... Itt, nálam
csönd van. Nyitva a szárnya,

*

szellőzködik. Tolla közül
mint az aranymag, hullik
a mondat tenyerembe.
Mindig a titkos réseken
pereg át. Sírnivaló ez
a kitartás. Nem is értem.
Sose értettem. Végtelenül —

*egyszer megpróbáltam benne
lebegni s számoltam;
ment egy darabig, de mint
ahogy Hamlet törrel odaszúr,
vége.*

*Agy, szív, látás szünetel.
Száj zár, az én elapad.
Élve nem láthatod Istent.*

Epilógus

K. Beának

*Elmúltál, mint felhő-
borulás Nap elől.
Azt mondták, hosszú
eső lesz. S elázva, de
megjössz. Nem jöttél.
Állunk összeverődve az
ablaknál. Néma az udvar.
Helyed üres az ágy
sarkán. Eltévedtél?*

✱

*A másik miattunk
bukik el. Ennek is,
annak is lapáttal
vetjük a titkos sított
a lába elé. S ha hever
tehetetlenül, sebesülve
a földön, ártatlanságot
mímelve védekezünk:
Én ugyan nem! A többi!*

✱

*Táncolsz ma is, ahogy szél
csavarog búzamezőben;
lépteidet majd learatják.
És örök az a domb.
Csúcsára érve vissza-
nevettél. Öröm integetésed.
Hallgatsz, hogy meg ne
ítéltessünk. Túlról süt
ide terebélyesedő fényed.*

POMOGÁTS BÉLA

Keresztény költő a baloldalon

Radnóti Miklósról

1934-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. – Írása előadásként elhangzott a Radnóti Miklós Emlékülésen 2009. szeptember 21-én a Magyar Tudományos Akadémián.

A kereszténység és a baloldal, mint eszmei, világnézeti, kivált politikai identitásforma a jelenben összeegyeztethetetlennek tetszik, ritka kivétel az a politikai baloldalon helyét kereső közéleti szereplő, aki egyszersmind istenhívőnek vagy éppen kereszténynek tartja önmagát, és alig ismerek olyan keresztény identitását kifejezésre juttató politikai vagy kulturális személyiséget, aki el tudná helyezni magát a közélet baloldali áramlataiban. Ilyen mértékben talán még sohasem nyilvánult meg a magyar gondolkodástörténetben az a meggyőződés, miszerint a kereszténység és a baloldaliság egymást kizáró eszmei pozíciók. Még a két világháború közötti korszakban sem, amidőn a keresztény eszmeiségre a politikai jobboldal jelentett be monopóliumot, és a mögöttünk lévő kommunista korszakban sem, midőn a keresztény meggyőződés szinte minden alkalommal a politikai jobboldal (ahogy akkoriban nevezték: a „klerikális reakció”) képviselőjének (vagy szálláscsinálójának) számított, és többé-kevésbé elutasításban részesült. Mindazonáltal a jelenleg tapasztalt oppozíciók mögött, véleményem szerint, elsősorban az rejlik, hogy mind a „jobboldaliságnak”, mind a „baloldaliságnak” eltorzult az értelme, és a két jelszóként használt fogalom mára szinte teljesen elveszítette eredeti jelentését: könnyű volna kimutatni, hogy az úgynevezett „jobboldal” többnyire nem egyszer „baloldali”, a „baloldal” pedig „jobboldali” programokkal, stratégiákkal és jelszavakkal operál. A politikai szerepcseréknek, maszkaráloknak számos kiábrándító példájával találkozhattunk az elmúlt két évtizedben. Már csak emiatt is figyelemreméltó Radnóti Miklós példája, ő ugyanis úgy tudott megmaradni a baloldalon, hogy mind teljesebbé és hitelesebbé tette az általa választott keresztény identitást.

A két világháború közötti korszakban a magyar baloldalnak igen szűk, mindazonáltal szellemi és erkölcsi értelemben igen jelentékeny bázisa volt. (A magam részéről nem sorolom a demokratikus „baloldalhoz” — ugyanis a demokrácia étosza nélkül, szerintem, nem lehet baloldallal beszélni — az illegális kommunista mozgalmat, különösen ennek „moszkovita” csoportját, ahogy a demokratikus „jobboldalhoz” sem sorolom a fasiszmus képviselőit, különösen a náci hatalom hazai ügynökeit.) Végül is a szellemi „baloldalon” identifikálta önmagát nemcsak a szociáldemokrácia és a polgári radikalizmus, hanem a népi mozgalom néhány vezető képviselője (például Illyés Gyula, Veres Péter, Erdei Ferenc és Bibó István) vagy

¹Esszék, tanulmányok.
(Szerk. Belia György.)
Szépirodalmi, Budapest,
1978. II. kötet, 280.

a Nyugat liberális írótáborának számos képviselője, mondjuk, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Karinthy Frigyes. Érdemes felidézni Babits nevezetes írását, az 1930-ból származó *Baloldal és nyugatosság* címűt: „a magyar politika kicsinyes játék volt csak; mi kérdéssé tettük magát a magyarságot, magát a politikát s emberségünket és művészetünket; átéltünk minden világnézetet, szocializmust és arisztokratizmust, apostolokét és tiszta artistákét; s ha csak szép verseket akartunk — mint Ady mondta, 'gyönyörűket írni': az is több volt, mint egyszerűen csak szép vers, az is tüntetés volt és tiltakozás az egész akkori magyar glóbus ellen, mely nem ismert verset a cigány nótáján túl. Ebben voltunk valahogy mind baloldaliak, azaz ellenzék; noha egymás közt a legkülönbözőbb hitvallással, s egyenként is és évek sorjában, a legkülönbözőbb hitvallásokat járva meg.”¹

Abban az eszmetörténeti (és politikai) kontextusban, amely a két világháború közötti korszak sajátja volt, a katolikus értelmiség egy csoportja által kezdeményezett reformmozgalom is inkább a bal-, mint a jobboldalon volt megtalálható, legalábbis abban a tekintetben, hogy kritikával illette és többnyire elutasította a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak társadalmi, politikai és kulturális politikai iszonyait. Ennek a katolikus reformmozgalomnak több fóruma is volt a harmincas és negyvenes években: a Korunk Szava, az Új Kor és a Jelenkor mellett, mint leginkább jelentékeny szellemi műhely: a Vigilia, ennek volt szerkesztője az a Sík Sándor, aki Radnóti Miklós szellemi fejlődésében és ennek során katolizálásában is elsőrendű szerepet töltött be. Ezek a katolikus mozgalmak és orgánumok a kor eszmei térképén kétségtelenül attól a virtuális határvonaltól „balra” helyezkedtek el, amely jól érzékelhetően elválasztotta egymástól a politikai és szellemi élet két nagy terrénumát.

A korszak eszmei és politikai zűrzavarában természetesen voltak olyan eszmei irányultságok és prioritások, amelyeket mindkét oldal egyetemlegesen vállalt és képviselt. Ilyen volt például a trianoni kényszerbéke által létrehozott nemzeti széttagoltság elutasítása, a kisebbségi sorsba taszított magyarság érdekeinek képviselete, ezt mind a két nagyobb eszmei és politikai irányzat vállalta — a „hivatalos” magyar politikától és a konzervatív reformerektől kezdve a népi mozgalomig és a szociáldemokráciáig. Ugyancsak szélesebb körben talált egyetértésre, vagy legalább megértésre a társadalmi reform gondolata, ettől a jobboldalon, sőt a radikális jobboldalon sem zárkóztak el. Természetes volt, hogy ezeket a stratégiákat a katolikus reformmozgalom (ahogy akkor mondták: a „neokatolikus” áramlat) is magáénak tudta, a többi között a Vigilia körül gyülekező értelmiségiek is.

Radnóti Miklós keresztény szellemi orientációjának megítélésében azonban nem az a lényeges, hogy azonosította magát azokkal a reform-eszmékkel, amelyeket a magyar társadalom és közélet és ezen belül a katolikus reformmozgalom képviselt, hanem az, hogy belsőleg, lelkiileg tudott azonosulni a kereszténység szellemiségével, az evangéliumokban megfogalmazott szolidaritás-elvvel és a

Jézus Krisztus személyéhez kötődő istenhittel. Ez a kereszténység és Jézus-hit természetesen maga is a keresztény (katolikus) reformgondolkodás szűrőjén keresztül érvényesült, azt a hitbeli és erkölcsi gondolkodást juttatta érvényre, amelynek a költő egyik legfőbb szellemi mestere: Sík Sándor volt a klasszikus képviselője. A tudós piarista tanár és költő ugyanis azt a teológiai, erkölcsi és egyházi fel fogást képviselte, amely akkor meglehetősen elszigetelten volt jelen a korabeli magyar társadalomban, és inkább francia, angol és német (természetesen náci-ellenes német) katolikus gondolkodók és írástudók példája nyomán volt ismerős.

Ebben a tekintetben érdemes felidézni Sík Sándor *A katolikus irodalom problémájához* című tanulmányát a Vigilia 1935-ös évfolyamából (Radnóti vélhetőleg olvasta ezt a szöveget): „Katolikus — fejtette ki a mélyen keresztény gondolkodású szerző — annyit jelent, mint *egyetem*es (‘közönséges’ — mint a régiek mondták). A katolikus hit nem dogmák összessége, a katolikus morál nem parancsok és tilalmak kazuisztikája, s a katolikus élet nem bizonyos liturgiai cselekmények végrehajtásában áll, amelyeknek nincs közük egyéb életmegnyilvánulásokhoz. A katolicizmus *életforma* és pedig totális életforma, amely az egész valóságot átölelni, alakítani, betölteni, átlelkiesíteni igyekszik. Világfelfogás, amelyben benne van minden, ami embernek hozzáférhető; világérzés, amelyben elfér mindaz, ‘ami az ember szívébe felhatott’, és világalakító lendület, amely mindent — külső és belső valóságot — a Krisztus képére akar átformálni.”²

Valójában, legalábbis az irodalomtörténeti dokumentumok (költői művek, személyes vallomások, naplójegyzetek, levelek, például a Sík Sándorhoz írott levelek) tanúsága szerint Radnóti Miklós istenkeresését, hitét és vallási meggyőződését ez a fajta gondolkodás: a Sík Sándor személyes példáján és tanúságtételén is nevelődött gondolkodás szabta meg. Nem kívánok itt és most azzal foglalkozni, hogy a költő konverziójának milyen állomásai voltak, és milyen személyes megfontolások vezették arra az útra, amely végül a keresztség szentségének felvételéhez elvezette. Ezt az életrajzi és lelki folyamatot Ferencz Győző kiváló és igen alapos életrajzi monográfiája meggyőző módon mutatta be.³ Ez az út folyamatos volt és bensőleg: lelkileg, erkölcsileg és művészileg meghatározott, és valójában a történelmi (vagy politikai) körülményektől függetlenül alakult úgy, ahogy alakult. Ezen azt értem, hogy Radnóti Miklóst nem a menekülés lehetősége vezette végig ezen az úton, amikor ő megkeresztelkedett, akkor már jóformán semmiféle védelmet nem adott a keresztség mindazzal a borzalommal szemben, amely őt végül is maga alá temette. Ha vállalja a menekülésnek azokat a rejtékútjait, amelyeket barátai (köztük Sík Sándor is) felkínáltak számára, mint sokan mások, zsidó vallásúként is talán megmenekülhetett volna, ezeket elhárítva viszont semmiféle védelmet nem kínált számára a keresztleveél. A megkeresztelkedés hitbeli és erkölcsi választás eredménye volt, és bizonyára az is játszott ebben

²Kereszténység és irodalom. Válogatott írások. (Válogatta Rónay László.) Vigilia, Budapest, 1989, 215.

³Radnóti Miklós élete és költészete. Osiris, Budapest, 2005. Különösen: 572–582.

némi szerepet, hogy a költő mindvégig *magyar* költőnek vallotta magát — különben kora ifjúságától kezdve.

Radnóti Miklós magyarsága és kereszténysége tekintetében szinte mindenki (magam is annak idején, több mint három évtizede írott kis könyvemben) hivatkozott arra az önvallomás-jellegű levélre, amelyet a költő 1942. május 17-én Komlós Aladárnak írt. A nevezetes levél még a megkeresztelkedés előtt készült (de mintha már ennek távlatából), és Radnóti Miklós költői, illetve nemzeti identitását rögzítette, először is irodalmi azonosságtudatát. „A szobám falán — írta — három ‘családi kép’ van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik ‘nem bennfentes’ látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem a közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: ‘a nagybátyád?’ vagy ‘a rokonod?’ Igen, — felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy-, vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitétváltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté vagy János, stb. rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim.”

Ezt követve határozta meg személyes identitását a következőkben: „Zsidóságot soha nem tagadtam meg, ‘zsidó felekezeti’ vagyok ma is (majd később megmagyarázom, miért), de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom. A fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem ‘szellemiségem’ és ‘lelkiségem’ és ‘költőségem’ meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim. Lehet, hogy nincs így, én így érzem és nem tudnék hazugságban élni. A zsidóságom ‘életproblémám’, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különben magyar költő vagyok, rokonaimat felsoroltam s nem érdekel (csak gyakorlatilag, ‘életilag’) hogy mi a véleménye erről a mindenkori miniszterelnöknek. (...) Ezek kitagadhatnak, befogadhatnak, az én ‘nemzetem’ nem kiabál le a könyvespolcra, hogy mars büdös zsidó, hazám tájai kinyílnak előttem, a bokor nem tép rajtam külön nagyobbat mint máson, a fa nem ágaskodik lábujjhegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét. Ha ilyesmit tapasztalnék, — megölném magam, mert másként, mint élek, élni nem tudok, s mást hinni és másképp gondolkodni sem. Így érzem ezt ma is, 1942-ben is, háromhónapi munkaszolgálat és tizenégnapi büntetőtábor után is, — (ne neved ki, tudom, hogy megjártad a háborút, de az más volt, nem volt megalázó) kiszorítva az irodalomból, ahol sarkamig nem érő költőcskék futkosnak, használhatatlan és használatlan

⁴Napló. (Sajtó alá rendezte Radnóti Miklósné.)
Magvető, Budapest,
1989, 208–211.

tanári oklevéllel a zsebemben, az elkövetkező napok, hónapok, évek tudatában is. S ha megölnék? Ezen az sem változtat.” És mindehhez még a következőket fűzte hozzá: „Nem érzem zsidónak magam. Miért vagyok mégis zsidó vallású? A valláshoz semmi közöm, a faj, stb. szel-lemalakító erejében csak igen-igen kis mértékben, vagy még annyira sem hiszek. Hát nehéz megmagyaráznom s nehezítésül még hozzátehetem, hogyha valláshoz egyáltalán közöm van, akkor a katoliciz-mushoz van közöm.”⁴

Radnóti „katolizálása”, miként ezt az imént hangsúlyoztam, nem a történelmi kényszerűsége adott válasz, nem is egyszerűen egy bensőleg motivált elhatározás eredménye volt, hanem egy évtizedeken keresztül érlelt és mélyen személyes lelki folyamat végső kifejelete volt. Valójában az 1935-ös *Újhold* és még inkább az 1938-ban megjelent *Meredek út* című kötetben fedezhetők fel ennek az életrajzilag is kimutatható és hosszabb időn át értetődő folyamatnak a jelei. Lengyel András „...hősi és termékeny szerepvállalás” (*Radnóti identitásalakítási igényéről*) című igen érdekes és tanulságos írásában két olyan — a költői személyiség alakulása tekintetében igen fontos mozzanatra hívta fel a figyelmet, amely az új (a férfikori) identitás (keresztény távlatba is állítható) karakterét mintegy megjelölte. Az első a személyes világ mélyebb megértése: „Az az energia — olvasom Lengyelnél —, amely addig a külvilág elutasítására fordítódott, most önmaga alakításának szolgálatába állítódott. A harsányság helyére a 'szelídség' lépett, de ez a szelídség — érezhetően — olyan, 'mint a jól lefojtott indulat' (Az '*Újhold*' ajánlása, 1935. 286.); feszítőerői minduntalan átütnek a lélek fegyelmén, s éppen ezzel egy nagy attitűdbeli gazdagságot hoznak létre.”⁵ A második a mindinkább erősödő spirituális beállítódás: „A hit szerepe Radnóti beállítódásában (...) külön tanulmányt igényelve (...) annyit itt is el kell mondani, hogy ez nála nem külsődleges, egyházas formában megnyilatkozó 'vallásosság' volt; kikeresztelkedése is csak 1943-ban történt meg. De e spirituális beállítódásnak az erkölcsi konzekvenciáit nagyon komolyan vette. (...) az ítélkezés helyére egyre inkább a megértést helyezi, s mesterét, Sík Sándort tekinti példának, mert ő 'mindenkit megért és sohasem ítél' (*Köszöntő*). S akinek magatartására egyre inkább 'az érett s kevés szavú alázat' lesz a jellemző (*Sem emlék, sem varázslat*).”⁶

A költő identitásának, illetve az identitás átalakulásának, kiteljesedésének természetesen maga a költészet a legfontosabb tanúságtétele. Számomra mindenekelőtt a *Nem tudhatom* című költemény: a magyar hazafias líra egyik leginkább hiteles darabja, egyszerűsmind a magyar keresztény költészet egyik legszebb példája. A vers írásának idején a költő már katolikusként vallotta magát — 1942. január 28-án Sík Sándorhoz írott levelében olvasható a következő val-lomás: „Mélyen katolikus léleknek tartom magam.”⁷ Ferencz Győző beszél arról, hogy midőn ezt a versét Radnóti barátainak bemutatta, többen értetlenkedve fogadták az üldöztetésnek kitett költő haza-fias vallomását, és különösen azokat a sorokat, amelyekben a költő

⁵Utak és csapdák.
Irodalom- és művelődés-
történeti tanulmányok.
Tekintet, Budapest,
1994, 259.

⁶Uo. 260.

⁷A százgyökerű szív. Le-
velek, naplók, visszaem-
lékezések Sík Sándor
hagyatékából. (Válogatta
Szabó János.) Magvető,
Budapest, 1993, 253.

⁸Ferencz Győző:
i. m. 614–627.

eredetileg Szűz Mária oltalmába ajánlotta a bombatámadásoktól szenvedő országot. Egy akkori visszaemlékezés (az erdélyi Mikó Erviné) szerint ugyanis a verset vallásos könyörgés zárta le: „Borítsd ránk, Szűz Mária, virrasztó égi fátylad”, egy másik visszaemlékezés (a költő feleségéé) szerint pedig így: „Nagy szárnyadat borítsd ránk, hazánk védasszonya.” Radnóti barátai nehezményezték ezt a zárósort, s végül is az ő tanácsait követve változtatott (máskülönben akkor már hívő katolikus) költő a szövegben. Persze nem csak a Szűz Máriát megszólító zárósort okozott ellenkezést, a költemény erős hazafisága is, ahogy a költő felesége visszaemlékezett, Major Tamás a következőket jelentette ki: „írjon Mik e helyett egy másik verset, ez nem helyes gondolkodás, mert igenis jöjjön a pusztítás, jöjjenek a bombázók és nem számít a haza, gyerekkori emlék, — semmi”.⁸

A *Nem tudhatom*, mondtam az imént, hazafias és keresztény költemény — mára minden korábbi ellenérzéssel szemben — a klasszikus magyar versek magaslatára emelkedett (akár Kölcsey *Zrínyi második éneke*, Vörösmarty *Vén cigány*, Petőfi *Európa csendes, újra csendes*, Arany *Rendületlenül*, Ady *Ember az embertelenségben*, Babits *Hazám!*, József Attila *A Dunánál*, Dsida Jenő *Psalmus hungaricus* és Illyés Gyula *Haza a magasban* című költeményei). Keresztény költemény úgy is, hogy Radnóti a baráti unszolásnak engedve elhagyta Szűz Mária megszólítását, leginkább abban keresztény, mondhatnám: evangéliumi, hogy a haza fogalmát, a haza iránt érzett aggódó szeretetét nem szólalokban (mint oly sok „hazafias” költő), hanem a szülőföldnek és népének köznapi életére hivatkozva, érte aggódva fejezi ki. Radnóti költeményének igazán a köznapi otthonosság érzése ad hitelességet és lírai erőt. Ennek az otthonosságnak az érzése hozta létre a költeményeknek azt a közeli és személyes perspektíváját, amelyben életre keltek a szülőföld dolgai és a költő emlékei. Ez a perspektíva éles ellentétben állt azzal, amit a bombázó repülőgép pilótája látott, midőn pusztító terhével az ország fölé repült. Radnóti a kétfajta perspektíva: a közeli és személyes, valamint a távoli és személytelen összevetése révén fejezte ki azt a gazdag kapcsolatot, amely közte és hazája között létesült. És e kettős perspektíva révén mutatta be a békét és a háborút, az emberi létezés egymással szöges ellentétben álló lehetőségeit. A pilóta alakja, mint korábban a *Második eclogában*, a háborús erőszak elidegenedett, öldöklő hatalmát jelképezte, jóllehet a költő tudta, hogy a szövetségesek bombázógépei a fasiszmus feletti győzelmet, végső soron az ő megmenekülését és szabadulását segítik elő. Mégis a szenvedő országot vette körül részvétével és szeretetével, ismervén azt a másik igazságot is, hogy a nép, amely elszenvedi a háború gyötrelmeit, inkább szánni való áldozat, mint megtorlást érdemlő bűnös. A bombázógép távoli perspektívája helyett ezért választotta a közelit; azt a személyes és otthonos érzést, amelyet szülőhazája iránt érzett, s amely megszabta a versében alakot öltő részvétet, mint az egyik leginkább keresztény érzést és magatartást is.

A költő utolsó kötete: a poszthumusz megjelent *Tajtékos ég* rendre kínálja fel a keresztény eszmények és a keresztény erkölcsiség mélyen átélt és magasfokú művészettel kifejezett példáit. Nem csak az olyan evangéliumi ihletésű költeményekben, mint a *Sem emlék, sem varázslat*, amely a költő „imitatio Christi”-jének bizonyosságát mutatja fel (akárcsak Dsida Jenő verse: a *Nagycsütörtökön*): „aki egyszer egy vad hajnalon arra ébred, / hogy minden összeomlott, s elindul mint kísértet, / kis holmiját elhagyja s jóformán meztelen, / annak szép, könnyüléptű szívében megterem / az érett és tűnődő kevésszavú alázat, / az másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről, / az már egy messzefénylő, szabad jövő felé tör. / Semmim se volt s nem is lesz immár sosem nekem, / merengj el hát egy percre e gazdag életem; / szivemben nincs harag már, bosszú nem érdekel...” Az ószövetségi próféták alakját és tanúságát megidéző költeményeknek is valójában keresztény személyes és etikai távlata van. Elmondható ez az Ésaías próféta alakját idéző *Töredékről* és még inkább a költő egyik utolsó verséről: az 1944 augusztusában született *Nyolcadik Eclogáról*, amely Náhum próféta alakját idézi meg. „Ismerem újabb verseid — zárja le a dialógust a próféta. — Éltet a méreg. / Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek, / s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg / eljön az ország, amit ígért amaz ifju tanítvány, / rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat. / Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra, / már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak, — / kérdém? Lásd az az ország.”

Radnóti Miklós az ószövetségi prófétának arra a jövőndölésére hivatkozik, amely a Megváltó eljövetelét hirdeti: ebben a hivatkozásban fonódik egybe az Ószövetség és az Újszövetség — a zsidó hagyomány, amelyet a költő örökölt és a keresztény hit, amelyet választott. Mindez érintette Radnóti személyes azonosságtudatát, ahogy Lengyel András Christian von Krockowra hivatkozva megállapította: „Az 'egyszerű, egydimenziós azonosságtudat' helyébe nála egy 'komplex, többdimenziós azonosságtudat' fejlődött ki, amely — konfliktusok között élve — sem frusztrálta, hanem gazdagította. Az a mód ugyanis, ahogy feszültségeit kezelte, azokat önmagán belül egyensúlyban tartotta, alakította jellemét, életútját, s megteremtette — a részidentitásokból építkező, azok összegénél mégis többet jelentő — teljes azonosságtudat lehetőségét”.⁹ Ennek a rész-azonosságokból, tehát a zsidó és a magyar hagyományból, a baloldaliság és a kereszténység eszmevilágából épülő személyes identitásnak az ereje és hitelessége jelenti Radnóti Miklós kései költészetének, mondjuk így: „vízjelét”. Bizonyosságul annak, hogy egy költői, de mondjuk így: emberi identitást (amint erre korábban Rónay György, Rónay László és Melczer Tibor is figyelmeztetett¹⁰) sohasem lehet elhelyezni egy leegyszerűsített világában, és az identitásoknak mindig több rétege, vonatkozási pontja van.

⁹l. m. 264.

¹⁰Vö. Ferencz Győző:
i. m. 581.

Hét nevezet himnusza

Heidl Györgynek

I. O Sapientia

*Ó, Bölcsesség látó szeme,
Mintha minden áttetszene,
Mintha magva kilátszana,
S eltűnne kérge látszata.*

*Testünk nem test, csak mint a láng,
Szinte nincsen, mégis falánk.
Éget mindent, s közben elég,
Fut, fojt, folyik, elfújja lég.*

II. O Adonai

*Ó, fővezér, ki sejteket
Egyetlenegy testté tehet,
Parancsodra eggyé tapad
Sok zsvajgó csöpp akarat.*

*Egybeizzik minden személy,
Külön testünk egy testben él,
Kötél lehet sok kis fonál,
Vagyunk sereg, s te vagy király.*

III. O Radix Jesse

*Jessze gyökere, odalent
A föld mélyét te öleled.
S mi öleljük, mint ágaid,
Égboltodat, mely szétszakít.*

*Nemzedékek sok ágboga
Kínlódott ki, ó, korona!
Egymásban-lét szent öröme
Minket terít szét százfele.*

IV. O Clavis David

Dávid kulcsa, te szent jogar,
Hosszabbított királyi kar,
Bilincset old, bilincsbe ver,
Titkot mutat, titkot fed el.

E kulcs minden reggelt kinyit,
Eget földdé bealkonyít,
Égen ajtót nyit, keskenyet,
A csillagok beessenek.

V. O Oriens

Ó, Napkelet, hóolvadás,
Mennybolt jegén napfénydarázs,
Égi léken fény záporoz,
Kezünk-fejünk csillámporos.

Felkavarja föld rejtekét,
Mélyre mártja a fény-ekét.
Mint ágyásban földrögöket,
Minden árnyat szétpörgetett.

VI. O Rex gentium

Népek királya, testnyi hely,
Várt rád kitárt, üres kehely.
Várt a világ, almát a héj,
Teliholdat kristálykaréj.

Görgetett a vak végtelen,
Buborékként vadvizeken,
Aztán kitölt a híg arany:
Vízben a tűz árnyéktalan.

VII. O Emmanuel

Velünk az Úr, sejtfolydék,
Kitölt, betölt, nyomunkba lép.
Nyomaiban lépd el a láb,
Ő van feljebb, és ő alább.

Léte létünk átszfénezi,
Létét esszük, létünk eszi.
Leszünk-e az Ő titkai,
Látásában felizzani?

Költők hite

I. Elöljáróban

1934-ben született Budapesten. Író, költő, műfordító. Budapesti tanulmányai után Nagy-Britanniába emigrált, magyar, angol és walesi nyelvű munkái jelentek meg.

¹*In Quest of the Miracle Stag*. Atlantis Centaur, Chicago, 2000.

²Attila József. Argumentum – Cardinal Press, Budapest – Maynooth, 1997.

³*Hét évszázad magyar költői*. (Szerk. Kovács Sándor Iván és Lakatos István.) Tevan, Budapest, 1996. (7)

E tanulmány ihletésének három forrása volt: a magyar költészet angol nyelvű antológiájának összeállítása volt az első, melyet Tábori Pállal és Makkai Ádámmal együtt szerkesztettem, s mely végül Makkai gondozásában jelent meg.¹ A második József Attila életének és költészetének szentelt monográfiám volt,² melynek egyik fejezete: *József Attila Istene* magyarul is megjelent a *Vigilia* 1998. júniusi számában. A harmadik, úgy tetszik folyamatos inspiráció Dante *Isteni színjátéka*, mely esti olvasmányom immáron három éve.

A magyar költészetet számba véve természetesen nem gondolhatok teljességre. Elsősorban azért nem, mert csak befejezett életművekkel foglalkozom, mondjuk az *Ómagyar Mária-siralomtól* a nemrég elhunyt Lászlóffy Aladárig. Ehhez a hozzáálláshoz az a körülmény vezetett, hogy az élő költők akár haláluk napjáig megváltoztathatják véleményüket, mint tette azt Ayer, az ateista angol filozófus, vagy Koestler, a világhírű író, akik életük utolsó szakaszában hinni kezdtek a halálon túli létben, vagy éppenséggel a valláscsúfoló Voltaire, aki a halálos ágyán egy jezsuitáért küldött. Megjegyzendő, hogy bár átolvastam a *Hét évszázad magyar költői*³ kötetnek harmadfélvezet lapját, és újraolvastam hetven magyar verseskötetet, az összmagyar költészetnek csupán egy hányadát (remélem, jelentős részét) birtokoltam. Nyugaton élő — egykori emigráns — magyar író vagyok, így nem meglepő, hogy példáimnak jelentős része külföldön megjelent költő vallomása. Ez nem elfogultság vagy előítélet, hanem a lét-érzés, a sors-variáció következménye.

Minden valamire való költő felteszi magának a kérdést: van-e Isten — mondta nekem egykor Fáy Ferenc, akit a hatvanas-hetvenes évek bel- és külhoni ítései egyaránt rendkívüli költőnek tartottak. Ha a kérdés felmerül, és bizony a javánál fontos is, akkor egyben a túlvilág fogalma is felbukkan, akár kifejezetten, akár áttételesen. Isten a túlvilág egy másik dimenzióját is feltételezi, mint amiben élünk. Dimenziót, ahol az első három fizikai törvényei módosulhatnak. A 21. században nem kell feltétlenül lokalizálni a lélek állomásait, a pokol biztosan nem a föld méhében, a menny aligha a cumulus felhők felett létezik. Feltételezhető, hogy olyan halál-utáni lélekállapotokról elmélkedünk, melyek a lélek átélési folyamatai a halál után. Aztán van egy másik lehetőség is: az univerzum, minden halmazsága ellenére is egy olyan kezdet eredménye, amikor tér és idő nem volt még, de létrejött, továbbá nincs fogalmunk arról, honnan és milyen tért hódít a legutóbbi tágulónak gondolt univerzum.

Az istenhit csiráit és primitív jelentkezését megtapasztaltam a guyánai indiánoknál, kiknek legendáit kutattam 1969 és 1972 között. A makushi, wapishana, wai-wai indián centrumokban nem volt törzs, ahol ne hittek volna valamiféle felsőbb lényben. Hol egy magas hegyen lakott Ó (a Roraima csúcsán), vagy „elrendezte” máshonnan híveinek, illetve territóriumának ügyes-bajos dolgait. Gondja volt a fák és folyók szellemeire is. Indiánjaim zöme megkeresztelkedvén könnyen szívébe fogadta a keresztény Istent. Talán nem mellékes, hogy anglikánok, katolikusok, baptisták lettek belőlük, attól függően, melyik felekezet térítői érték el őket először. És az sem, hogy a szellemek közösségének feltételezésétől út vezetett számukra a szentek közösségének elfogadásáig.

A mindenséget teremtő és irányító intelligens lény létének elfogadása az évezredek során egyrészt bonyolódott, másrészt kifinomult. Az ókor vallásai, a görögök és rómaiak hite istenek létezését feltételezte, egy adott főisten uszályában. Az indián vallásban ma is ez a helyzet. A buddhizmus egyik változata kiiktatja az istenhitet, a másik elfogadja, mindkettő a nirvána háttérével. A magyar költői gyakorlatban az ismeretlen Istentől, a nirvána buddhizmusán innen úgy szerepel a keresztény Isten, hogy jobbára nem is sejtjük, az adott költő a számos felekezet melyikéhez tartozik. Egy azonban bizonyos: három hozzáállás lehetséges: az istenhit (a másvilág háttérével együtt), az istentagadás és a hitbéli bizonytalanság. A befejezett magyar életművek költőit ily módon igyekszem csoportosítani. Nem dogmatikus osztályozásban, csupán megnyilatkozásaik alapján.

Néhány technikai megjegyzés. A versszövegek idézésénél a szokásos idézőjelek helyett dőlt betűs sorokat használok, elsősorban azért, mert ebben az írásban az idézőjeleket kiemelésre és sarkításra használok. Az utalásokat a források kezdőbetűjével jelzem a szövegben, melyekhez a jegyzetek adnak bibliográfiai eligazítást. A verssorokat szöveggként kezelem, tehát helyenként „formát bontok”. A versidézeteket korabeli helyesírással közlöm.

II. Értékek

⁴Babits Mihály fordításában: *Hív a forgó ég, és körül sugároz, szent szépségeit szemetekbe szórja: de az vakon tapad a föld porához. Azért vert meg a Mindenek Tudója!*

*Chiamavi 'l cielo e 'ntorno vi si gira,
mostrandovi le sue bellezze etterne,
e l'occhio vostro pur a terra mira;
onde vi batte chi tutto discerne.
(Dante: Purgatorio; Canto 14.)⁴*

⁵Major Zala Lajos gyűjtése, in: *Imáttalan ima*. Auróra, München, 1971. (ZZ)

Nem mindenki osztaná a véleményem, hogy a ritmikus, ám egyszerű népi verses imák a költészethez tartoznak. Én azonban (Major Zala Lajos gyűjtése nyomán)⁵ ilyen „népköltészeti” fohászkodások némelyikével vezetem be példatáramat. Pénteki imából: *Szentlélek szállj szivembe, tarcs meg az igaz hitben* (ZZ/104). Haldokló mellett: *Halld*

fülem, halld angyalok zengését... Tisztács, uram, utat, vitethessünk mennybe, Isten eleibe (ZZ/100). Reggeli és esti ima: *Vasárnap hajnalba, felkelt a napocska, Mennysországba sétált a Boldogságos Szűz Mária* (ZZ/72). Nem kétséges, hogy a hit és elfogadás, valamint a tagadás és a kétségek térképét nagy részletességgel fel lehetne (és talán fel kellene) rajzolni, de itt elégedjünk meg egy bő keresztmetszettel, mely hol a kronológiát, hol pedig a vallomások és költői kijelentések mikéntjét hívja segítségül. József Attila, mint azt a fent említett tanulmány is jelzi, életét tükröző költészetében végigment a változatok keresztútján, tehát „minden irányba” nyilatkozott. Ezért ő a listavezető.

Korai verseiben, mint az *Uramban* a zsoltáros Istent szólítja meg, az *Isten* címűben a Teremtő az árva költő társa; húszéves korában, a *Tiszta szívvel* verssel megtagadja őt. Ez a fázis átvált a *Lázadó Krisztus* versekre, aki Emberfia; ugyanakkor, egy időben megjelennek a sors-versek, melyek értékbeli egyenlőséget tesznek az „Úristen” és (az általa rendelt) „Sors” között. Ebben a fázisban istenfelfogása hasonló lesz Petőfiéhez. A harmincas évektől kezdve két új vonás hatalmasodik el költészetében. Egyrészt az animizmus, a tárgyak élettellivé lesznek, rokonságban a primitív népek hitével — de ezt fölfoghatjuk költői csínynek is —, másrészt világnézete idomul a panteizmus felé, mint ez felfénylik az *Óda*, az *Eszmélet*, a *Dunánál* című versekben. Életének utolsó éveiben József Attila visszabotorkál Istenhez, mint a *Bukj föl az árból* és a *Négykézláb másztam* versekben, majd az istenarc elhomályosul tudatában.

Ez a komplex és csaknem minden hitérzést és tagadást magában foglaló költői attitűd kétezer éves utat tett meg Európa költészetében. Az *Ómagyar Mária-síralom* névtelen magyar költője azt a világképet örökli, mely a Niceai zsinat óta jóformán csak úgy változott, hogy a pogány magyarokból (hasonlóan a környező nemzetekhez) hithű keresztények lettek. A *Világnak világa, virágnak virága* (7/7) felfogás ugyanúgy fellelhető a középkori lengyel vagy skandináv költészetben is. Szilárd meggyőződés mondatja a Mátyás korabeli névtelennel: *Bocsásd ki lelkedet, És teremtetnek; és megújítod, az földnek szívé*t (7/17). Ezt látjuk a königsbergi töredékben is: *Ez az Isten, mint őt ismerjük...* (7/14). Ha a latinból való fordításokat is figyelembe vesszük, teljesen hagyományörző az *Imádás legyen* kezdetű vers: *tisztelet néked Hármias-Egy Istenünk, segíts elérnünk mennyeket, mit szent királyunk (Szt. István) kér nekiünk*. Avagy a *Szent Ének* (7/19). Krisztusról szólva: *Ő te kegyös jó Krisztus... Mennyből földre tekintél*. Végül pedig a 1516-os Névtelen fohásza: *Atya Istennek hatalma... adjad énnekem temagadat esmernem* (7/32).

A történészek az újkor kezdetét 1492-vel, Amerika fölfedezésével jelölik. Ami Magyarországot illeti, a határvonal szerintem a mohácsi vész, mely szinte egyidejű hazánkban a reformáció kezdeteivel. A hitviták ellenére az istenhit töretlen, a költeményekben viszont megsokszorozódik a pokol látomása, vélhetően az országot és népét ért keservek kísérőjeként. Tinódi Sebestyénnek (1550 körül)

elhíresült Zsigmond király és császár krónikájában fellelhető Tar Lőrinc pokol-látása: *lészen arról nagy gondja, mint az ő ágyát pokolból kiiktassa és hogy mennyországra igazgassa* (7/79). Tar Lőrinc történelmi személy, Zsigmond pohárnoka volt, egyben az első magyar, aki Szent Patrik barlangját megjárta Írthonban. Bornemisza Péternek (1560) nem kellett messzire mennie, hogy a Mennyországról való énekben úgy találja: *Rút és iszonyú undok a pokol... szép az mennyország, arra fohászkodunk* (7/96). Hasonlóan vélekedik a *Cantio Jucunda* névtelenje: *Ha a Sátánt az Úristen énreám bocsátja Hiszem kért hogy bűnömet örökké utálja De lelkemet a Sátánnak markába ne adja* (7/113).

⁶Lásd Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.*

A 16. század szűrópróbáit Zsámboki János (1560) két szép sorával zárjuk: *a szent szeretet mégis maradandóbb, poklok erős kapuját meghaladó hatalom*. Zsámboki, humanista néven „Sambucus”, „emigráns” volt. Humanista mivolta egyben jelzi, hogy a késő középkor kolostori krónikásai és feltételezhetően zömében névtelen költői után az irodalmi műveltség irányítása jobbára a humanisták és tanítványaik kezére került.⁶

⁷*Haja, haja virágom.* (Szabó T. Attila bevezetőjével.) Kriterion, Bukarest, 1970. (HH)

Van azonban egy harmadik vonal is, a középkori egyház által nem javallott virágénekek, melyek bűvópatak módján csörgedeztek a magyar költészetben. Előkerülésük a 17-től a 19. századig nem pontosíthatja keletkezésük idejét. Csaknem minden versben a szerelmes (férfi vagy nő) szól választottjához, és Isten vagy a túlvilág emlegetése a legfőbb kívánságra vonatkozik. *Engedd meg édesem... Az mely jóvoltodért mennyországban végy részt, Csak mostan az én szegény fejemet megsegicsd?* (HH/69).

A 16. század két vezető költőegyénisége: Rimay János (1570), ki Istennek ajánlja barátja, Balassi Bálint lelkét — *Idvözítsed, s jóban részesítsed, Úr Isten, az ő lelkét, Mert tebened bízott, s Te igéddel hízd* (7/182) — és Balassi, a katonaköltő, aki rászolgált a fohászra, ha úgy tetszik rendkívül bűnös élete révén, melyet remélhetőleg egyensúlyoztak a bűnbánó versek. Már istenes verseinek címei is megrendítőek: *Áldj meg minket Úristen; Ó én Istenem, im mi történik; Ó Szent Isten kit kedvedben; Bocsásd meg Úristen ifjúságomnak vétékét; Segéll engem én Istenem; A Szentháromságnak első személye; Kegyelmes Isten kinek kezében* — és mások egy vergődő lélek és egyben csodálatos költő kéré, könyörgő, imádságos nyilatkozatai. Nevezhetnénk a javát „gyónás-verseknek” is. *Bocsásd meg Úristen ifjúságomnak vétékét, sok hitetlenségét, undok fertelmességét*⁸ (BB/70). Az *Ó Szent Isten* kezdetű östrofás ének — hiszen Balassi verseit énekelve adták elő — felvillantja az üdvösséget: *Testünk romolván szent országodban általad leszen gyönyörű éltünk* (BB/92). A vallásos Balassi-vers időbeli különlegessége abban rejlik, hogy az örökölt vagy áthallott virágének-hangulatot egyesíteni tudja az istenfélés érzésével, például a *Nő az én örömem* című versben: *Mint az idvösség semmi nem egyéb az Isten színinek látásánál, Én boldogságom is csak abban áll, Ha szerelmed látom igazsággal* (BB/41).

⁸Balassi Bálint Összes versei. Szépirodalmi, Budapest, 1955. (BB)

Egyes felosztásokban a 17. század magyar költői a reneszánsz fiai. Így tehát Pécsi Simon, Medgyesi Pál, Listius László és minde-

nekfelett a másik katonaköltő: Zrínyi Miklós. Az olasz reneszánsz történelmi és művészettörténelmi tekintettel a 15. századra néz vissza, egyesek szerint Bizánc elestére, mikor a görög művészek Itáliába szivárogtak. Nálunk e szivárgás Mátyás uralmában, elsősorban Beatrix királyné udvartartásával kezdődik, és talán csak a 18. század új életérzéseivel végződik. Zrínyi Miklós mindenképpen a magyar késő reneszánsz legnagyobb alakja, szigetvári dédnagyatyja pedig a kora reneszánszé. A dédunoka verseiben így imádkozik a sorsát előre látó szigeti várvédő: *Ottan az angyalok téged készen várnak, rendelt seregekben cherubimok állnak* (7/267). Zrínyi szemléletében a török rontást — ezen belül Sziget vesztét — a magyarok bűneinek ostromozására engedte meg az Úristen. Zrínyi azonban a mennyei bíró igazságosságában bízva kifejezi, hogy a magyartörő harcban a török felőrlődik, ha a magyar (miként a szigeti hős) képes az önfeláldozásra. Gondolatszerkezete továbbá oda hajlik, hogy *Nem adatott minden, Mindennek éltében, Isten kedve úgy légyen*, hogy a kárpótlást az ember a túlvilágon kapja (7/283). Számára a földi tereken legfontosabb az Istenember szenvedését jelző feszület.

Az első költő, aki — feltételezhető kétségeinek multával — Isten létéért tesz hitvallást, Eszterházy Pál a 17. század végén. *Vagyon Isten, aztat hisszük, Elménkkal föl nem érthetjük, Ki légyen, csak megengedjük Hogy van Isten, s bízvást hisszük* (7/345). Az első költő, akinél a „szép” vagy „a boldog” halál elvárása (mely a latin költészet egyik betétje) kifejezett igény, az Petrőczy Kata Szidónia (7/376). *De hiszen az Isten megszán végre engem, kiveszem a világból, hamar megvigasztal boldog halál által.* Ez az idea valamiképpen visszhangozik Orczy Lőrincnél is: *Istenes életet élj, s készülj a halálhoz, így, s nem más-kép juthatsz igaz boldogsághoz* (7/413).

A 18. századi költő mintegy körütekint a teremtett világon, és Istennek a természetben lévő munkáiról summázza gondolatait: *A felhők, szelek, tavak és záporok, Hol Istennek áldásai, hol ostorok, mikor dörög, zeng, mennykövek hullnak* (Ráday Gedeon, 7/409). *Mindenség! Nagy szó; fenségesb hogysem eszünkkel általhathassuk. Csak az Isten az aki temérdek értelmét kimerítheti* (Verseghy Ferenc, 7/461).

A század végére azonban két új hatás érződik a lélekkel való társalkodásban is. Az egyik a francia forradalom által új életre keltett szabadságóhaj: *Ébredj fel immár, nyisd szemedet magyar — a menny ura segítségével a szabadság új hajnalát várjad*; a másik a kételkedés megerősödése, már-már az istentagadásba hajlása. *Summa* című versében írja Kalmár György (1726–1781), feltehetően a francia filozófusok, elsősorban Diderot hatására: *Tedd magad Istenné! s éhhez nem hal meg a béled, Tedd magad Istenné! Mindenben légy magad Isten* (7/418). Hasonlóképpen nyilatkozik Kazinczy Ferenc: *Nincs semmi tisztem, vagy ha van, úgy kényem az: hazám, barátom, istenem magam vagyok* (7/466).

Míg Fekete János, a francia filozófusok levelezője határozottan deistának bizonyul, addig sem Batsányi János, sem pedig Fazekas Mihály nem jut túl az alapvető dolgok megkérdésénél. Némán

⁹Csokonai Vitéz Mihály
Összes versei.
Szépirodalmi, Budapest,
1955. (CSM)

imádvá tisztelem, Mennyei nagy felségedet [de]... honnan, s miért van ennyi rossz? (7/481). Batsányi János írja *A szenvedésről* című versében: *Él-e a síron túl vagy nem az emberi lélek ezt a kérdések kérdését a mi Vitézünk fejtegeté (7/554).* És valóban, miként Csokonai⁹ *Rémítő és vidító kérdések* című versében a *Lenni vagy nem lenni* shakespeare-i soraival kezdi Voltaire-t és Confuciuszt is magába foglaló töprengések sorozatát. Mindazonáltal a bölcselkedő költemény különbséget tesz Isten létezése, melyet konklúziójában valószínűsít, s a test és a lélek esetleges szétfoslása között. Ám a költemény mégiscsak úgy végződik, hogy a megtisztult lelket Isten magához veszi (7/557). Másutt — és ez tükrözi Csokonai kétségeit — a halállal szerinte az embernek vége lesz. *Óh halandó, bizony szembekötve játszol, Mivel magad előtt embernek nem látszol... Néked is véged lesz, mint másnak vége lett (CSM/239).* Jóllehet ez nem jelenti az Isten létében való kételkedést: *Elég, hogy él az Úr, nemzetünk Istene, Ki árva népének ismét megjelené (CSM/545).*

Az bizonyítható, hogy a Voltaire által szerteröppentett eszmék Holbach közvetítésével az Isten panteisztikus felfogásához vezetnek, de csak valószínűsíthető, hogy Giordano Bruno föltételezése a több létező világról (mármint hogy egyéb égitegek is hordozhatnak értelmes lényeket) a 19. században hozzánk is eljutott. Bruno nem volt ateista, még csak kétkedő sem, csupán a teremtetést és a világfenntartást tágtotta univerzum méretűvé. Hogy látja mindezt Berzsenyi Dániel: *Te hoztad e nagy minden ezer nemét A semmiségből, a te szemöldököd Ronthat és teremthet száz világot (7/571).* Kortársa, Kisfaludy Károly: *Rontsd le a por alkatomat, béomlik lelkem az égbe, S más újabb testté változik a kis anyag.*

A reformkor költőit is már a haza sorsa feletti aggodás készíteti Istenhez való esdeklésre. Ez Kölcseynél olyan nemzeti érvényűvé válik, hogy a könyörgő kérésekből esdeklő, általánosan elfogadott himnusz lesz. Ez a felfogás a magyar forradalom csillagánál, Petőfinél is érvényben marad, optimista, ugyanakkor reális kicsengéssel: *A világ az Isten kertje (másutt az Isten kalapja) Gyom s virág vagyok ti benne emberek (7/785).*

Beborul az ég, a szabadságharcot vérbe tiporják. Bajza, a reformkori triász vezető egyénisége felpanaszolja, hogy a himnusz kérelmei nem teljesedtek be: *Isten, aki láttad E roppant vihart, nem nyugtál ügyednek védelemre kart.*

Vörösmarty — ki egyébként a felvilágosodás igaz fia — az ószövetségi próféták szenvedélyével szólongatja Istent.¹⁰ Először a *Zalán futásában* „Hadúrként”, ki győztes csatákra vezet, majd a *Tündérvölgyben* (VM II/37), hol a túlvilágot lángképzelődésnek titulálja. Nem úgy a *Gondolatok a könyvtárban* című eszmefuttatásban, hol csillagokig érő piramist emelhetünk, s onnan benézhetünk a *menny ajtaján, kihallhatók az angyalok zenéjét* (VM I/481). Bár ez a kép inkább szimbolikus, mint a feltehető valóságot idéző, nem kétséges, hogy Vörösmarty hol elfogadja, hol kétli a túlvilág létét. *Büntető*

¹⁰Vörösmarty Mihály
Összes versei.
Szépirodalmi, Budapest,
1955. (VM)

nagy Isten, Most már elhiszem, hogy vagy, és szavadként folynak mindeknek (VM I/29). A szabadságharc után Vörösmarty istenképe elkomorul: [Isten] *Ki megteremtve a világot... elborzadott a zordon mű felett És bánatában ősz lett és öreg* (Előszó, 7/1851).

¹¹Arany János művei.
Franklin, Budapest,
[1910] 6. kötet (AJ)

Arany Jánosnál, a költő aránylag ritka vallomásaiban megnyilatkozik a lélek útvesztője. A *Sírversek* elsejében — melyet lánya, Juliska halálára írt — *nem földi utakon véli a majdani találkozást: Egy volt közös, szent vigaszunk: A LÉLEK ÉL: találkozunk!*¹¹ A *Melyik a bűnös* című versben viszont a „Lélek” mint a halott fölött álló árny „megjelen” s néz merően a homlokra (AJ I/527).

Az elnyomás és a kiegyezés éveinek pesszimista lírikusa, Vajda János a 19. század első olyan magyar költője, ki Isten létét maradéktalanul kiiktatja borúlátó filozofikus költészetéből: *Szédtítő mélyein az úrnek, Parányi ember értelmünket Eröltetők, — mi haszna van? Minél tovább élévelődtünk, Annál sötétebb lett köröttünk, Ijesztőbb a határtalan.* Persze, a határtalan élményét úgy is fel lehet fogni, mint az olasz költő, Ungaretti tette *M'illumino d'immenso* című költeményében, mely a mindenség urához intézett himnusz, vagy éppenséggel a szkeptikus (ha úgy tetszik, hullámmzó hitű) Kosztolányi *Hajnali részegség* című versében, hol azt vallotta: *egy Nagy úr vendége voltam.*

A 20. század hajnalán Kiss József, az igen befolyásos zsidó költő nem vállalja föl a Názareti Jézust, sem emberként, sem Istenként. *Odessza* című versében írja: *Üres szóbeszéd volt csak tanításod, világ-megváltásról költő-álmodásod* (7/88). Hasonlóképp gondolkodik kortársa, Dömötör János: *De nekem a menny bezárva, Nem jutok be, jól tudom... leszünk sokan a pokolban.*

¹²Határ Győző —
Kabdebó Tamásnak,
1998. szeptember

Itt kell szólnunk, gondolatasszociáció révén a nemrég elhunyt Határ Győzőről, a meggyőződéses ateistáról. Évtizedeken át barátom és vitapartnerem volt, és most egy olyan versét idézem, melyet velem levélben közölt. *Önkezemmel nyitott sebeim Vért özönlenek, Kínban forgó agyamból sátán-imák ömlenek.*¹² Határ ateizmusa személyiségének egyik fele volt. Bár tagadta Istent, műveiben megjelenítette Sátánt. Bár irtózott a vallástól, viselkedésében korrekt humanista volt, embertársaihoz szeretet, feleségéhez rajongó szerelem fűzte.

Reviczky Gyula költészete talán elsőként idézi a *Nirvánát* mint a létezés alfáját és ómegáját. *Nem akarok újra élni... csak aludni mindörökre* (7/917). Ez azonban csak egy fázis, melyet felvált a sátánimádat: *Sátán, imádlak!... Szívemben nem fog állni oltár Istennek ezután, csak neked. Ám a költő itt sem áll meg. Miatyánk* című versében erőt vesz rajta az alázat: *Miatyánk! Büntess hogyha kell... óh ments meg a gonosztul, ámen* (7/924).

A 20. század eleji kételkedők egy-egy gondolatszikrában fejezik ki elbizonytalanodásukat. Komjáthy Jenő szerint a cél *istenné lenni* (mely ugyebár nietzschei gondolat), Móra Ferenc szerint (7/1030) meg tudni, *túl a jegenyéken mi lehet*, Nagy Zoltán szerint feleletet kapni arra: *hogyan célhoz ér-e a lélek?* Szép Ernő ugyanebben a gondo-

latvágányban mondja: *Te légy Isten, hogyha nincs* (7/1163). Erdélyi József sincs messze ettől a szemléletől: *Jár az idő; soha meg nem áll, Ő az Isten Ő, élet és halál* (7/1382). Magyarán: nem Isten hozza létre a teret és az időt, hanem az idő maga az Isten. Kortársa, Palasovszky Ödön hasonlóképpen gondolkodik: *A lélek súlytalan fabáb, Gázok bontják a hús szövetjét, Kettéhasadt a biblia, Meghalt az Ő és Új-szövetség* (7/1408). De a legharsányabb tagadás Illyés Gyula *Mi lesz az Isten* című verséből tör elő: *Mi lett az Isten? Gyávaság és gyöngeség: eszünkbe venni, Hogy ami vár, az a panaszos semmi, s a legsemmibb a túl-világ* (7/1501).

¹³Tóth Árpád Összes versei. Szépirodalmi, Budapest, 1955. (TÁ)

¹⁴Juhász Gyula Összes versei. Szépirodalmi, Budapest, 1955. (JGY)

¹⁵Babits Mihály Összes versei. Athenaeum, Budapest, 1940. (BM)

¹⁶Karinthy Frigyes: *Nem mondhatom el senkinek*. Szépirodalmi, Budapest, 1977. (KF)

A Nyugatosok közül a hit oldalán az első nemzedékből szilárdan áll Tóth Árpád, Juhász Gyula, Babits Mihály. Tóth Árpád¹³ a lélek embere, kinek *tünődik sorsán az Isten* (7/1240). Ő a *lelkek ősz takácsa* (TÁ/111) — 1918-ban a *Vörös Isten* —, ám mindenkoron *Oltókéssel* munkál (TÁ/153), *Örök úr* (TÁ/306), *Áldott takács* (TÁ/109). Juhász Gyula¹⁴ *hangszer Isten kezében* (JGY/853). Krisztus Föltámadott: *És negyven napra, hogy az égbe tartott, Úgy hívták, vonták még a földi partok* (JGY/424).

Babits költészete a leggazdagabb a vallomásos, a teológiai ihletésű, az istenfélő versekben.¹⁵ Mit láthatunk, summázva, példatárunkban Jézus kínszenvedése láttán. *Golgotai csárda* (BM/20), *Idillt a mennyben*, *A keresztény* című vers (BM/21). A *Hiszekegyben* kételkedést és sóvárgást az antik istenek felé (BM/162); az újra megtalált egyistenhitet (BM/192); a békét hozó urat, *Húsvét előtt* (BM/232); a minden szempontú, úgymond panteisztikus istenséget (BM/284). A gyermek imájának Istenét, *Zsoltár gyermekhangra* (BM/263); a világ-egyetem fenntartóját (BM/264); az életigenlés szerkesztőjét: *Örökké ég a felhők mögött* (BM/293). A magyarokra különlegesen ügyelő Istent: (BM/383) *A magyarok Istenéhez*; az Isten által lángra lobbantott költő *Isten gyertyája* (BM 405); a természet fenntartóját: *Bogárcák jó haláláért* (BM 303); az *Isteni Színjáték* újralátását, *Dante* (BM/371); könyörgést életéért, *Balázsolás* (BM/384). Babits tehát Istent és az istenit minden elképzelhető vonatkozásban hiszi, látja, láttatja.

A Nyugat-nemzedék egyik legzseniálisabb alkotója Karinthy Frigyes volt, író, humanista és időszakos költő.¹⁶ Két verséből idézünk: *Az ige így születik* címűben ezt írja: *Buggyán könnyek magzatvize melől... előrebukó torokkal Hörgöm el az új jeladást: Istenem könnyörülj!* (KF/79). Másutt: *Továbbá ő reájött arra, hogy panteista volt a költő* (KF/169). Ezeken a versidézetekeken túl Karinthy regénye, a *Mennyei riport* nyújt betekintést a túlvilágról való gondolkodásába. A regény lényege, hogy üdvözülést az ad, ahogy és amikor a másvilágon beteljesedik az a kívánság és életmenet, mely a földi életben nem sikerült a halandónak.

A 20. század első és második harmadában gyümölcsöző magyar költők három úton haladtak. Ateistának számítható a fent említett Illyés, Határ és Berda József (nála a *Szabadság az Isten*), Fodor András, aki így nyilatkozik: *Mit ér a léten túli hit, a vak remény mi ad?*

¹⁷Orbán Ottó: *Egyik oldaláról a másikra fordul.* Magvető, Budapest, 1992. (OO)

Utazhatunk egymás áramán — nekünk már nem kell más világ (7/2187). A szkeptikusok/bizonytalanok közé számítom Mezei Andrást, Orbán Ottót: *Oké, mester, legyünk hát minden reformkor balekjai, Találjuk ki magunknak Istent!*¹⁷ (OO/63), valamint: Lakatos István, Nemes Nagy Ágnes, Somlyó György, Szabó Lőrinc.

Az istenhívők közé számít Csorba Győző, Áprily Lajos, Jékely Zoltán (apa és fia, mindketten Nirvána-hívők), Csanádi Imre, Kormos István, aki anyjáról írta: *Két kezed összetetted, deszkák közé szögeztek, az Úrjézus kiálta híván (téged) a menny kapujába valamint.* (7/2531), Nadányi Zoltán. A közelmúltban elhunyt Gyurkovics Tibor ekként előlegezve halálát: *Nem félek a haláltól. Megálllok vele szemben. De mikor lesújt rám, Isten, ölelj meg engem* (7/2253).

A második-harmadik Nyugat-nemzedék és egyben a 20. század harmadik harmadának két legjelentősebb költője: Weöres Sándor és Pilinszky János. Az előbbiről írja Gömöri György: „Weöresnél is van egyfajta másvilág, prae és post-egzisztencia. De nála a keleti vallások (buddhizmus) valamilyen körforgást, reinkarnációt intónálnak — és tudjuk, hogy fiatalkorában hatott rá Rudolf Steiner, illetve az antropológia.”¹⁸ Példa: *Majd ha cseppig átfolyt rajtam, mind e lét, úgy halok az ő-egészbe mint beléd (Isten).* Ugyanakkor a költő nem lesz hűtlen Jézushoz sem: *Te csipkebokor Jézusom, te készen-adott József, rejtélytelen, szilárd orom, Nem osztható valóság* (7/1783).

Fent említett levelében Gömöri Pilinszkyről így ír: „A másik fajta ‘túlvilág’ képzet talán Pilinszkyénél van meg leginkább, néha az utolsó ítélet képeivel összekapcsolva. Itt olyan versekre gondolok, mint a ‘Mielőtt’. Viszont maga a halál, a meghalás gondolata foglalkoztatja (Halálot és halálom, A többi kegyelem, Egyenes labirintus), de van egy olyan verse, ahol kifejezetten a mennyország és a pokol minőségét részletezi, a ‘Terek’. A szenvedés ugyanis mindennapi, megszokott ismerőse, míg az ‘üdvözülés’ képzete csak pillanatokra merül föl életében (Novemberi elízium).”¹⁹

További példáim Pilinszkytől²⁰ (a föltámadott, tehát sírontúli létre): *Mert megölhették hitvány zsoldosok, és megszűnhetett dobogni szíve, Harmadnapra legyőzte a halált, Et resurrexit tertia die* (7/1990). *Trónod fehér, íratlan papírlap... Te vagy a jövő, én a múlt... Egyedül Isten és az emberiség él a jelenben* (PJ/100).

A II. háborúnak nevezett világhégés és a holocaust legmarkánsabb magyar költője a zsidóból kereszténnyé lett Radnóti Miklós.²¹ A keresztény hitben Sík Sándor tanítványa volt, ki önmagát az *Isten küldött szentjánosbogarának* titulálta a *Mindazonáltal* című versében (7/1136). Radnóti úgy medítál, hogy *Áve Máriát* hallgat (RM/26); a költő ünnepén *Krisztust* kiált (RM/340), egy holttest felett ezt kéri: *Órizd uram, a lélek útjait* (RM/172), nemkülönben Babits Mihály halálára fohászkodik így: *Ó, requiem aeternam dona ei... Domine! Másutt: Örök világosságot remél a földi füstön át.* 1944-ben úgy látja: *Baljós a menny felettem* (RM/257). Tulajdonképpen ő sem érti — és mi sem —, miért engedte a Mindenható e fergetes világpusztítást.

¹⁸Gömöri György — Kabdebó Tamásnak, 2000. május 1.

¹⁹Uo.

²⁰Pilinszky János: *Végkifejlet.* Szépirodalmi, Budapest, 1984. (PJ)

²¹Radnóti Miklós Összes versei. Szépirodalmi, Budapest, 1955. (RM)

²²Lesznai Anna:
Köd előttem, köd utánam.
Szépirodalmi, Budapest,
1967. (LA)

A korszak mindkét háborút átélő asszonyköltője Lesznai Anna. Válogatott verseinek gyűjteményes kötete²² oly módon telített az istenélménnyel, hogy költeményeit szinte el sem lehet képzelni nélküle. Először egy „természeti Istent”, *Tavaszi Istent* szólongat (LA/16–17), majd egy *Imádságban* játszóháznak hívja a Teremtőt. A *Kit ölsz meg ősz?*-ben arra kéri Istent, hogy sohase üdvözüljön, a természetben éljen örökké (LA/15). A *Darabos Imádságban* a *helyes választ* keresi — de nem tudja, melyik a célhoz vezető út (LA/132). Az *Isten asztalát terítem* című versben a testté vált Istent (Krisztust) arra kéri, ossza meg szolgálójának lakomáját, *asztalához térjen* (LA/136). Egy hosszú, a Miatyánk minden sorát felidéző versben (LA/217–22) Lesznai gyónásszerűen imádkozik, de a versből hiányzik egy fontos sor: „miképpen mi is megbocsájtunk az ellenünk vétkezőknek”. Egyik utolsó versében — *Ünnepi korholás* — pedig azt állítja: *emberi cél nincsen, csak az Úristen van és a mag vetője*. Lesznainál minden a földi tereken játszódik három dimenzióban.

A középnemzedék talán legtehetségesebb költője is ehhez hasonlítható. Nagy Lászlónál Isten a közmondásos, bukolikus, rusztikus *az adjon Isten szerencsét személyétől* (7/2056b) egyre szenvedés-megosztóbb lesz, ki megszabadítaná őt a gonosztól, aki őt szeresse, aki vele azonosult, nem árnyék, nem is látni, aki — végtére: hagyja a költőt pihenni füvekben, de aki nagyszombatot sugároz a feltámadáshoz.

Szólnunk kell még két helyenként összekapcsolódó vonulatról: a börtön-költőkről és az emigráns dalnokokról. A Rákosi-rendszer — később a Kádár-rendszer — velejárója volt a kivégezések sorozata és a politikai fogságok megszorodása. A fogságban lévők egy csoportja kéziratos *Füveskert*²³ könyvet szerkesztett, mely később Budapesten nyomtatásban is megjelent. Ebből adódik, hogy a mintának vett három költő verseiből innen idézünk. Béri Géza a *Zsoltár* című versében így ír: *Ments meg Uram, adjál már nyugalmat, szerezz keserű szívemnek békét, lehessen az, aki éjjel alhat* (FK/165). Ám hullámlázó hangulatában borúlátóan ezt kérdi: *Ki imádja jobban a nemlétező Istent?* (FK/165). Az 1956-ban kiszabadult, de a szabadságharcban mártírrá lett Gérecz Attila szintén kétféle hangon emlegeti Istent: *Nekem már szitok az Isten szó a számon. Én nem a haldoklót, élőket szánom* (FK/189). Másutt: *Im, vedd Uram a sorsom, úgy lankad elébed, mint Krisztus fő, amely már tövisekkel érett* (FK/189).

Kívételt teszünk a harmadik költővel, a ma is élő Tóth Bálinttal. Az ő legjobb kötetét²⁴ már 1991-ben kiadták. *Jézus letörli könnyeit* című versét egészében idézem, mely a katolikus teológia tanításának szellemében íródott: *Bizony, bizony mondom nektek, Miként Lázárt feltámasztom, ha ama nap, az ítélet napja eljő titeket is új életre ébresztelek, de nem a romlandó testben, nem gyarló földi testben a megújult mindenségre, hol a lélek az anyaggal sohse múló szeretetben örök egy lesz s diadalmas.*

Az emigránsok hangadója Tollas Tibor volt, a Nyugatra emigrált börtön-költő. Minthogy *Összes verseinek*²⁵ bevezetőjét én magam

²³*Füveskert, 1957–1995.*
Stádium, Budapest,
1995. (FK)

²⁴Tóth Bálint: *Krisztinavárosi körmenet.* Orpheusz,
Budapest, 1991.

²⁵Tollas Tibor *Összegyűjtött versei és műfordításai.* Mundus, Budapest,
2006. (TT)

írtam, elmondhatom, hogy Tollast, az embert és a versíró is jól ismerem. Kecskési Tollas Tibor hívő ember volt. Hitt a családban, hitt a szeretetben és gyakorolta azt. Hitt a hazugságot túlélő igazságban. Hitt az emberiségben, hitt Istenben. Ezeket a sorokat többen megmosolyognák. Milyen Isten az, kérdik többen, aki haláltáborokba, gázkamrákba, háborúkba küldi az embereket? Vagy ha nem küldi, hát engedi? Tibor erre azt felelné verseivel, hogy Isten szabad akaratot adott az embernek, és nem szüntette meg a gonosz hatalmát, azt azonban senki sem tudja, hogy valójában a megváltás óta hányan jutottak a földi pokol után a túlvilágba. Talán senki sem. Ha úgy tetszik, ez a Tollas Tibor-versek teológiája. ... *a halál előtt egy se hajlik, mind emelt fővel tiszteleg. Így készülnek az ismeretlen Másik világba egyedül, Társtalanul e nagy seregben, Homlokukon egy csillag ül (Amaz órán).*²⁶

²⁶Tollas Tibor: *Hazafelé.*
Antológia Kiadó,
Lakitelek, 1991.

Rabkorában írt versei közül kiemelkedik *A hús szem cseresznye: S egygyé lettünk mi eljegyzettek, Krisztus testének sejtjei, Kikben egy lélek fénye reszket, De nem tudjuk kizengeni* (TT/23). És a „rejtőzködő Isten” versek egy tipikus példája: *Sokszor hiányzol, arcod keresem, Tudom, itt vagy közelemben! Mutasd meg magad, hívek Istene, Mondd hogy bujócskát játszol csak velem* (TT/?).

Az egészen más típusú Tűz Tamás költészetébe az istenhitt mellé beférkőzik a kétség, de nem Isten létében, hanem saját érdemeit illetően. *Packáznak veled a galaktikák, talán bejutsz az Isten udvarába.* Másutt a „mindennapok bugyraiban” érzi magát és rámondja komolyan/játékosan: *talán ez a tágabb értelemben vett hetedik pokolkör*²⁷ (TTH/165).

²⁷Tűz Tamás: *Hová lettek a szitakötők.* Amerikai Magyar Írók, Los Angeles, 1976 (TTH)

Ugyancsak a játékot — vagy annak maszkját — vette magára egykori osztálytársam, Thinsz Géza. Szerinte már a halál is „más-világ”, az erről szóló vers „esztétikai élőlény”, mely mint fénykereső világíthat a keresztény Isten, Allah vagy a buddhizmus dimenzióiban. *Valaki diktál* című verseskötetében írja: *Három szintű ez a város, ebből csak kettőt ismerek, Melyik a gonosz, melyik a jóságos? ... A harmadik... Dehogyi! Az a mennyország! Tornácáról kiáltja [egy lakos]... mert minden körbe ér!*²⁸ (TG/74).

²⁸Thinsz Géza: *Valaki diktál.* Magyar Könyvkiadó, Stockholm, 1983. (TG)

A korabeli ítések szerint (Ignotus Pál, Rónay György) Fáy Ferenc az emigráció legjelesebb költője. Isten-hasonlatai, bár eredetiek, igen hasonlítanak József Attila társkereső Isten-verseire, csupán mind szomorúak, mint az emigráns sors. Az ember ma hullott könny, kit elvesztett az Isten, az éjszaka: kék fonálból Isten-szötte ég, *Szerelmes felhő hempereg, az Isten hársfaillatában*²⁹ (e sorok írójának ajánlott *Reggel* című versben) (FFÁ/82), itt él sz (Isten) a *versnek kék ezüst kódében*³⁰ (FFK/24).

²⁹Fáy Ferenc: *Áradás.* Szerzői kiadás, Toronto, 1972. (FFÁ)

³⁰Fáy Ferenc: *Közület.* Vörösmarty, Toronto, 1979. (FFK)

A sok magyar emigráns költő közül említsünk meg három szilárdan hívőt. A bencés perjelt, a Katolikus Szemle tudós szerkesztőjét, Békés Gellértet, kinek „sorsa” volt az Isten, s ki őt egyre borongva várta, az Újvilágban élt nemes szívű konzervatív költőt, Flórián Tibort, akinek menekülése rejtett útjait elkísérte Isten, és a

³¹Farkas Katalin: *Szám-
űzőt ének*. Debrecen,
2001. (FK)

³²Mócsi Ferenc: *A képze-
let kertjeiben*. Nemzetőr
Baráti Köre, Los Angeles,
1974. (MFKK)

³³Mócsi Ferenc: *Idegköté-
len*. Framo, Chicago,
1980. (MFI)

³⁴Mócsi Ferenc: *Földkö-
zelben*. Framo, New York,
1997. (MFF)

³⁵Lászlóffy Aladár:
Szélmalom leltár.
Felsőmagyarország
Kiadó, Miskolc,
1999. (LÁ)

³⁶Szilágyi Domokos: *Világ
hava*. Magvető,
Budapest, 1988.

Neuburgban letelepedett Farkas Katalint,³¹ kinek lelkéből mint tiszta forrásból csorogtak a versek: *Emlékszel, Uram, Mikor elestem, Kezem akkor is ott volt a kezében* (FK/5).

A száműzöttek csoportját Mócsi Ferenc Isten-verseivel végzem, mivel ő, költészeti újításai révén esztétikailag szinte külön áll. A chicagói Szivárvány nemrég elhunyt egykori szerkesztője tíz verses-kötetet publikált. A kezdetekben Mócsi szelleme *hóbortos Hádeszben háborog*³² (MFKK, 19); Az *Imantra* című kötetében a hindu Krishna szólal meg. Az *Idegkötelen* kötetben a költő Isten ajkának szélén gyalogol (MFI/153). Hite, olykor, nem biztat üdvösséggel, csupán a Tao kegyelmi állapotát veszi fel.³³ Talán a *Földközelben* kötetben a Purgatóriumban érzi leginkább otthon magát. *A Purgatóriumban becsinált-levest kortyolnak Az Ördögök. A versaprólékos lében költőtársaimmal én ülök*³⁴ (MFF/92).

Tanulmányzáró szűrőpróbáinkat öt befejezett életművű költővel kezdjük. A közelmúltban elhunyt Lászlóffy Aladár egy századvégi kötetében így írt: *Vedd át a szolgálatot, az örök életet az örök halálban*³⁵ (LÁ/153). Páskándi Gézőnél a költő *Angyal-neszen száll fehér magasban* (7/2273). A kolozsvári Helikon folyóirat búcsúztató számában (2009. június 10.) ezt a Lászlóffy-versszakot találjuk: *A csend, mi eljön, nem véletlen — s nem nagyon kívánt diadal*. Ezt is szabad már eszméletlen, mert virraszt helyettünk a dal. Ez szerinte már része a végtelességnek. Az önkezelés életét vevő Hervay Gizella hitet-hitetlenséget megélő életében külön fázisú verseket írt: *Kettészelt madár: magam gyötrése, Kínnal veretése, Meddig tart Uram? ... Keserű halálom lett föltámadásom, ítélj meg Uram!* (7/2295), *Itt vagyunk a mennyben, amiben nem hiszünk, s ami nincs is egyébként, hiszen tudjuk, De itt vagyunk és ehhez kétség nem fér* (7/2293). Kortársai Erdélyben a legkiválóbbnak tartották az összekuszálódott életéből önerőből megszabadult költőt, Szilágyi Domokost. A *Világ hava* című kötetében meghatározhatatlanul foglalkozik az „Igé”-vel, az „antik istenekkel”, a „Kyrie” jelentőségével. Heinével mondatja annak halálos ágyán: *Az Isten nékem megbocsát, ez a mestersége*.³⁶

Szida Jenő, a legfiatalabban elhunyt erdélyi költő *Kóborló délután* című versciklusába szötte istenhitének szálait. *Boldog az Isten ránkpilantva derűs magasából sírni szeretne igaz gyönyörében, mert ifjan tértünk színed elé, örök isteni Felség. Átnyargaltuk az életet* (7/1613). De reá főleg a házsongárdi temetőben lévő saját sírfelirataért emlékezünk: *Megtettem mindent, amit megtehettem, Kinek tartoztam, mindent megfizettem, Elengedem mindenki tartozását. Felejtse el arcom romló földi mását. Ezek a sorok a Miatyánknak azt a passzusát fogalmazzák személyes hitvallássá, melyet Lesznai Anna kifejezett az ő ciklusából.*

Reggeli gyakorlatok

(8)

*Egy elütött vakond beleiből olvasom
ki a jövőmet. Amit látok, nem lep
meg, a félelemtől mégis annyira
megszédülök, hogy le kell ülnöm
az árokszéltre.*

*Alszik bennem valaki, akit csak
egyetlen egyszer sikerült eddig
felébresztenem. Szemei átnyíltak
az enyémbé, az ő szemeivel
láttam pillanatokra. Azóta sötét
van bennem, mint a dermedt
aszfaltban.*

*Amikor meghalok, felébred megint,
de semmire sem emlékszik majd
abból, amit nekem álmodott.*

(9)

*Felhúzó az alvilágból egy szerkezetet,
leteszem a betonra, és sokáig locsolom
slaggal. A víz leoldja róla a sötétben élő
lényeket, lassan előtűnik az ezüstösen
csillogó test, amit még soha senki nem látott.*

*Megáll a szél, elhallgatnak a madarak
a kertvégi bozótban. Olyan csend lesz,
mint amilyen a szerkezet belsejében
lehet. Kétféle csend ez mégis, és nem
tudnak összeérni. Én vagyok az akadály.*

*Állok mozdulatlanul a betonon, rajtam
törnek meg a felfoghatatlanul messziről
érkező hullámok. Sós permet gyűlik az
arcom mögött, ott, ahol már lehetne
bárki más arca. Ezer mozdulatlan arc
várakozik a bőröm alatt.*

Világok határán

Ikerkönyv

1955-ben született. Irodalomtörténész, kritikus, a Forrás főszerkesztője. — Részlet készülő könyvből.

„Kilépésem” az olvasással kezdődött.

Gyerekkoromban sokat olvastam. Érdekes módon egyből a jó, a mások által is elfogadott „értékes” irodalommal kerültem kapcsolatba. Az első könyv, amire emlékszem, nagyanyáméknál akadt a kezembe, egy puhatáblás magyar költészeti antológia volt, ma már értem ezt a kifejezést, akkor nem nagyon tudtam vele mit kezdeni. Olvastam a könyvben a verseket, s a jegyzeteket, itt találtam rá a mondatra: „Petőfi Sándor 1849. július 31-én hősi halált halt a segesvári csatátéren”.

Ezt a mondatot egy életre megjegyeztem. Ebben a könyvben találtam rá az akkor még rejtélyesnek tűnő sorokra: „Hej, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédi / Magyar vitézek nemes vezéri”. Nagyon fontos volt ez a pár sor nekem, nagyanyámék a Bezerédi utcában laktak, az utca végén állt a Bezerédi-kúria, ez a részlet mintha egyből a magyar történelemhez kapcsolódna.

Ott és akkor nem törődtem azzal, hogy ezt a Bezerédit, Bezerédi Imre brigadéroszt az átállást előkészítő, császáriakkal való titkos tárgyalások miatt a kuruc haditörvényszék halálra ítélték és lefejeztette.

Volt a fent és volt a lent, a mi világunk szemben állt mindazzal, ami fent volt, s a szocializmus is fenti világ része volt. Nem a párttal vagy a szocializmussal álltak szemben, hanem azzal a közeggel, amelyik uralkodott rajtuk, s ezt hívhatták így is, vagy úgy is. Akkor is szemben álltak volna a fenti világgal, ha történetesen nem szocialista berendezkedésben élnek. Azt hiszem, ezt az általános jellemzést elmondhatom az apámról is, aki rendőr volt, körzeti megbízott, hozzá munkája révén valamennyi politikai tartalom bizonyára eljutott.

Viszont furcsa volt, hogy időnként fegyver volt a házukban.

Egészen a sorozásomig nem gondoltam, hogy apám rendőr-volta szerepet játszhat az életemben, ott, a sorozáson viszont egyből rendőriskolába irányítottak volna. Azt mondták, nem kell bevonulnom katonának, menjek rendőrnek, s nem értették a tiltakozásomat. Végül aztán besoroztak katonának, s az egyetemi felvételi után tizenegy hónapig katonai szolgálatot teljesítettem Hódmezővásárhelyen. Ennek más értelmét akkor sem láttam, csak azt, hogy emberismeretem fejlődhetett, mert köztudomásúlag kielégett helyzetekben ismerhetjük meg legjobban az embereket.

Biztos vagyok abban, hogy a később elmondandó beszervezési kísérletekben is fontos szerep juthatott annak, hogy apám rendőr volt. Feltehető,

hogy azok, akik a beszerzés mellett döntöttek, biztosra akartak menni, ám ebben az elképzelésükben csalódniuk kellett.

A rokonokkal szinte minden nap találkoztunk, hol ők jöttek hozzánk, hol mi mentünk hozzájuk. Ha elmentek a ház előtt, biciklivel, bejöttek hozzánk, ha nagyon siettek, akkor bekiabáltak.

Így volt ez a távolabbi rokonokkal is, ha arra jártak, bejöttek hozzánk. Nagyszüleimet hetente legalább kétszer meglátogattuk, ha csak mi, gyerekek mentünk el hozzájuk, akkor biciklivel mentünk, a faluban, ez kerülővel járt, ha a szüleimmel mentünk, akkor gyalog mentünk, a réten és a vasúti töltésen keresztül.

Vasárnap délután elmentünk a kerthelyiségbe, a férfiak sört ittak, a nők és a gyerekek fagyiztak, külön öröm volt, ha pohárba kaptuk a fagyit. Vasárnap este zene, tánc is volt, mi ezt még kívülről figyeltük, én ma is kívülről figyelem a táncoló párokat.

Moziba jártunk, mind a két faluba. A gyári kultúrház komoly mozitermébe inkább a szüleinkkel mentünk, Szentmiklósrá, később már magunk. A filmek előtt ment a Filmhíradó, s bemutatták a következő filmet is, így sejtthettük, hogy mit látunk majd legközelebb.

Karácsonykor is elmentünk mindenkihez, mindenki megmutatta, milyen ajándékot kapott.

Disznóölések mindig voltak, mióta az eszemet tudom. Régen, az első a nagymamáéknál, aztán nálunk is, a végén már csak nálunk, szinte egészen a régi világ széteséséig. Az emlékeimben élő első disznóölések még a hagyományos minta szerint szerveződtek: részt vett rajta a teljes rokonság, szalmával pörzsöltek, reggeli, tízórai, ebéd volt, vacsora, módszeresen dolgoztak, maradt munka még a másik napra is.

Kisgyerekként már megnéztem a disznó levágását, nagyapámék még szalmával pörzsöltek, a gyerekeknek mindig raktak kistüzet, mindig azt igazgattuk, mint a felnőttek a disznó fölött rakott tüzet. Pörzsöléskor már itallal kínálták a felnőtteket, tízórait, ez persze később volt, mint a hagyományos tízórai, májat készítettek, ebédre sült húst, vacsorára megkóstoltuk a hurkát, s sült kolbász is volt. A hurka véres hurka volt, vérrel az összevágott zsömlét öntötték le, s arra jött minden, aminek jönnie kellett. Disznósajtot („présurkát” mondtunk) is készítettek, mind a hurka, mind a disznósajt nagyon finom volt, a receptek őrződtek a családban, mégis mindig az ízesítés (és az ital) miatt keletkeztek a veszekedések. Májas hurkát hagyományosan nem készítettek, ennek eljövételét már az újabb idők hozták magukkal.

A megpörzsölt és megtisztított disznót a fogasra húztuk fel, ez négy lábú alkalmatosság volt, két stabil és két mozgó lábbal, a fogason lógó állatot hasították szét, s ott még a fél-fél fejet vágták le. Ezt követően a fél disznót vállon bevittük a bontószékre, ott vágták ki a sonkákat, a karajt, a szalonnákat, s így tovább. Először elna-

gyoltan, aztán, amikor már minden a nagyteknőben volt, akkor szabályos formát adtak minden darabnak. A kisteknő és a nagyteknő elválaszthatatlan része volt a disznóölésnek, az előbbiben keverték a kolbásznak és a hurkának valót, végül ebbe szedték ki a megfőzött véres hurkát, gőzölgött, amikor letakarták, a nagyteknőben pedig a lesózott húst, sonkát, szalonnát tartották, amíg füstre nem került. Komoly beruházásnak számított a disznóöléshez tartozó kellek összeszedése, nélkülük azonban semmit nem lehetett tenni.

Nehéz munka volt a hús darálása, az inak rátekeredtek a daráló tengelyére, folyton tisztítani kellett, még komolyabb munkának számított a kolbásznak (húsos kolbásznak mondtuk, máshol ezzel nem találkoztam, logikusan, hiszen minden kolbász húsos) és a hurkának a töltése. A töltés a hasizmok segítségével történt, a henger alakú töltőt telerakták az összekevert, sózott-fűszerezett alapanyaggal, azt a töltő farészének nyomásával nyomták a bélbe. Tekerős kolbásztöltőnek akkor még a hírért sem hallottuk. A sonkákat és a szalonnákat, bőroket a nagyteknőbe tették, lesózták. Nálunk külön pác nem volt, csak sós lében tartották a húsokat, egészen addig, amíg a füstre nem kellett őket vinni. Nagyapáméknál még volt füstölő, mi már a faluba vittük valakihez a füstölőnivalókat, aki vállalt ilyen munkát.

Nálunk, s a fiataloknál mindenkinél, hamar áttértek a gázzal való pörzsölésre, a munka szervezése racionálisabb lett, akkor már azt nézték, miképpen lehet minél gyorsabban haladni a munkával.

Sok fontos pillanata volt a disznóölésnek, maga a disznó levágása, aztán a disznó szétbontásakor mutatkozott meg, hogy milyen vastag a szalonna. Bent a zsírszalonna vágásakor elkezdődött annak találgatása, hogy hány liter zsír jön ki belőle, aztán az ízesítések következtek, mindenkinek volt valami javaslata, hogy melyik fűszerből mennyit kell a kolbász, a disznósajt, a hurka alapanyagához tenni.

A legfontosabb pillanat azonban csak másnap érkezett el. Akkor, amikor a leprévelt, hidegre tett disznósajtot felvágták. Ha ez jóízű volt, ha nem volt sós és nem volt sótlan, hanem éppen olyan volt, mint amilyennek lennie kellett, akkor jól sikerült a disznóölés.

Kezdetben még fontos volt a zsír, a disznót is azzal mérték, hogy hány liter zsírt lehetett nyerni belőle. Gyerekkoromban még nem volt hűtő, ezért amit lehetett fölfüstöltek, sok kolbászt készítettek. Amikor még nagyon gyerek voltam, a boltban szinte semmit nem lehetett kapni. Fagyasztott húst a hentesnél, ha sorba álltak érte.

A hatvanas évek legelején. Falun. Ez jelzi, hogy honnét indult ez az ország az ötvenes évek után.

Mindent a ház körül kellett előteremteni, húst, gyümölcsöt, mindent.

Egyetemista koromban láttam egy filmet, ebben a filmben egy falusi disznóölés is szerepelt. A vetítés után beszélgetés következett a rendezővel. Felálltam: Nem olyan a disznóölés, mint ami-

lyennek láttuk, mondtam. De nem tudtam elmondani, hogy miért nem olyan. Nem tudtam, hogy a filmben mi hiányzott belőle, pedig a tárgyi világ hiteles volt.

Most már tudom. Az emberek közötti kapcsolatok hiányoztak, az a láthatatlan háló, amelyik az évtizedek óta egymás mellett élő embereket, családokat, családtagokat egymáshoz kapcsolta.

Amikor meghalt valaki, akkor éreztem ennek a hálónak a szét szakadását. Kevesebben lettünk, nem teljes a világunk, gondoltam.

Ma, ha egy templom előtt feketébe öltözött embereket látok, ugyanezt a hiányt érzem rajtuk.

Valaki hiányzik közülük.

Ezeket a hiányokat nagyon érzem.

Disznóöléskor ittak is. Máskor is ittak. Ebben a világban az ital jelentette a legfőbb gondot, a családi veszekedések többségét az ital okozta. Akkor nem értettem, hogy miért isznak az emberek akkor, amikor megígérték, hogy többet nem fognak inni, ma már értem, s nem az ital miatt értem. Az állandó munkát, a megélhetésért folytatott küzdelmeket, a feszültségeket vagy éppen a monotoníát valamivel feledtetni, oldani kellett. A kocsmában élet volt, emberek voltak, beszélgetni, vitatkozni lehetett. Az akkori élet a maival összevetve alapvetően társas élet volt, a társas élet egyik színhelye pedig a kocsmá volt.

Érdekelne, hogy milyen volt az a bor, amit ittak. Biztosan saját bort ittak, mert mindenkinek volt szőleje a falu közepétől induló Ingyen-dombon, de nem hinném, hogy jó bor lett volna az, amit ittak. Nem ebből éltek, nem értettek az elkészítéséhez. Jobb borokat aligha ittak. Ha apám hazajött Csopakról, hozott magával egy vagy két üveg „hosszúnyakút”, ezek felkerültek a szekrény tetejére, ott őrizték őket.

Pálinkát, sört is ittak, pálinkát is, sört is inkább a kocsmában, mint otthon. A pultnak támaszkodva beszélgettek, s fizettek egymásnak. Hangosan beszélgettek egymással, nálunk minden beszélgetés hangosan zajlott.

A ház végén mi általában fociztunk. Apró kapukat ácsoltunk, a kapukra elhasznált függönyt illesztettünk, háló gyanánt, s vettünk, azaz választottunk. Mindig mi ketten voltunk a bátyámmal, szemben velünk a húgunk, százas meccset játszottunk, indulásként kilencvenkilenc gólos előnyt adtunk, aztán pedig a hálóba rúgtuk a labdát. Százszor egymás után.

Gyerekek voltunk, de nem tudom, az, hogy gyerekek voltunk, mentség-e minderre.

Ez a történet akkor jutott eszembe, amikor a szüleim halála, s a ház eladása után egyszer arra jártunk. Az új tulajdonos ablakokat cserélt, átépített mindent, újabb szárnyat húzott fel, a kertet, ahol mi a veteményesünket ápoltuk, öntöztük a paprikát, paradicsomot,

uborkát, ahova krumplit ültettünk, ahova szőlőt enni jártam — a lugasba —, gyepesítette.

Apró hálós kapuk álltak a gyepen, láttam, amikor benéztem a kocsiból, amikor elautóztunk a házunk előtt. Alig valamivel előrébb játszottunk, mint ahol most a gyep van, s ahol most a gyönyörű, fehérhálós kiskapuk állnak. Ma már kaphatók minden nagyobb áruházban.

Dobtam a labdát a falnak, rúgtam a labdát a falnak, a falról visszajövő labdát el kellett kapni, meg kellett szelídíteni, vissza kellett rúgni. Jobbal, ballal, belsővel, lábfejjel, külsővel, ahogyan jött. Hol erősen, hol gyöngén, ahogy a helyzet kívánta, aztán vissza kellett állni a képzeletbeli középvonalra, hogy ismét az ideálisnak gondolt helyen-helyzetben várhassam a labdát.

Ha ketten voltunk, akkor már passzoltunk egymásnak. Vagy rúgtunk egymásnak, kapura.

Játszottunk mindenfélét, a vonaton, amikor a városba jártunk be, naponta, a gimnáziumba, kártyáztunk. Néha hetekig írtuk, ki hogyan áll, a strandon vízilabdáztunk, az általános iskolában némi kézilabda is volt, de az majdnem olyan volt, mint a foci, kapus voltam ott is.

Télen a rétet elöntötte a víz. Ott korcsolyáztunk, hokiztunk. A korcsolyát a cipőnkre csavaroztuk, ütőket törtünk-faragtunk magunknak a fákról-bokrokról, kapuknak átfagyott földkupacokat hordtunk a jégre. A korcsolya letépte a bakancsunk talpát, máskor a korcsolyakulcs csorbult ki, mindig volt mivel foglalkoznunk. Később egyszer korcsolyacipőben is próbáltam korcsolyázni. Nem esett jól, nem éreztem természetesnek, a hagyományos korcsolyánál magasabb volt, jobban tartotta a bokát, nem ezt szoktam meg.

Jó volt szabadon korcsolyázni. Hosszan, végig a réten. Hosszú, széles mozdulatokkal. Ha fújt a szél, akkor szinte repített bennünket. A réten tőlünk majdnem a „celi” vasút töltéséig mehettünk, ez párszáz méter biztosan volt.

Volt, hogy a Jézuska-várás izgalma a réten hatalmas hoki-meccsben oldódott fel, késve értem be a házba, azóta sem jött hozzánk olyan gyorsan a Jézuska.

Akkor már olvastam Illyéstől a Kora tavaszt, a nagy, lendületes korcsolyázásoknál mindig annak emlékezetes korcsolyázó jelenete jutott az eszembe. Pár sort idézek ebből a leírásból: „Mintha meztelen vízen szaladtam volna. A jég oly átlátszó, oly tiszta volt, hogy így felülről, közeli nézve alig lehetett észrevenni. Egy lendülettel jó mélyen besiklottam, körülnéztem, a világ egyszerre kinyitotta kapuit, azt a szabadságot éreztem, amit az Alföldön Orczy még tárgyilagosan, Petőfi már részegülten érzett.” (Illyés Gyula: Kora tavasz — Mint a darvak. Budapest, 1972, 110–111.)

Az első iskolaévek nagy feszültsége: a hittanórákon való részvétel.

Nagyszüleim vallásosak voltak, édesanyám is, azt, hogy apám vallásos volt-e, nem tudom, de ez számára inkább gyakorlati kérdés volt, mint elméleti. Otthon imádkoztunk, ebéd előtt rövid imát mondtunk, ezt mindig apám kezdte el.

Természetes volt, legalábbis számomra, hogy a hittanórákra járni fogok. A délelőtti órák után tartotta a tisztelendő, alsó tagozatban. Ám kiderült, hogy egy rendőr fia nem járhat hittanra. Így akkor, amikor a többiek várták a tisztelendőt, én elindultam haza, aztán elbújtam valahol, s visszamentem az osztályba.

Ez hamarosan kitudódott. Nem emlékszem, hogy volt-e feloldása a történetnek, de ezt követően jártam hittanra. Tanultam a kiskatekizmust.

Ministráltam is, sokat, rendszeresen.

Nyilván a kíváncsiság és a közösség iránti vágy vonzott a hittanhoz és a templomba járáshoz is.

Misztériuma is volt a reggeli ministrálásoknak, a közös templomi éneklésnek.

Ezzel azóta sem találkoztam.

A falu akkor vallásos volt.

Akkor tradicionálisan vallásos volt. A valláshoz való viszony ma döntés kérdése, akkor mindenki beleszületett a vallásba, ahogy a magyarságába is mindenki beleszületett, s ezt többet nem is említettük.

Őrzöm a hagyományt, úgy tudtuk, hogy a mi falunk azok közé a falvak közé tartozik, amelyekben Szent István törvénye szerint templomot építettek. Ebben a korban Szentmiklós környékén épült egy templom a mai muzsaji temető és a Cser erdő között. Ez a templom a tatárjárás idején feltehetően elpusztult, köveit széthordták. Feltehetően Szent Péterről nevezték el ezt a templomot, mert az erre vezető dűlőutat még ma is Szent Péter útnak nevezik. A Szentmiklós területén épített templom, amelyikről a történelemkönyvek tudnak, a tizenharmadik században épült, gótikus stílusban, ezt öt-száz év múlva, az ezerhétszázas évek elején építették át, már a barokk által megkövetelt formában. Többször leégett, többször átépítették, 1725-ben épült fel a mai formájában. A főoltárt Esterházy Pál adományozta a templomnak.

A falu ezt a templomot kinőtte, a huszadik század első harmadában új templomot építettek a régi mellé, a kettőt pedig összenyitották. A régi templomot kápolnaként emlegettük. A kápolnában voltak a gyóntatószékek, itt került sor az első gyónásomra, nem minden izgalmak nélkül. Izgultam, hogy a formáknak megfelelően tudok-e gyónni, s izgultam, hogy minden bűnömet fel tudom-e sorolni. Az áldozásra már a miséken, a nagytemplomban került sor.

Nagy, szép, belül barokk, gyerekkoromban ismét felújított templomunk volt, vele szemben a plébánia, a templomban sűrűn megfordultam, ide viszont csak a legszükségesebb alkalmakkor tértem

be. A papokat a világ fölött lévőknek képzeltem, mindennapi életükkel nem akartam kapcsolatba kerülni.

Erdélyi Zsuzsanna nálunk is gyűjtött archaikus népi imádságokat, egy fertőszentmiklósi néni 1970-ben, tehát az én diákkorom idején írta neki: „Kérem szépen a Néni azt mondotta. Ő az édesanyjától mint imákat tanulta”. Az egyik közeli faluban, Lozson gyűjtötte Erdélyi Zsuzsanna a nekem leginkább tetsző éneket:

Én lefekszek én ágyamba,
Minden testi koporsómba,
Három angyal fejem fölött,
Egyik őriz, másik vigyáz,
Harmadik az én bűnös lelkömet várja.
Mária kapuja megnyílik,
Isten fia születik.

Erdélyi Zsuzsanna: folklorista, széles körben ismert gyűjtése és feldolgozása: Hegyet hágék, lőtöt lépék, Archaikus népi imádságok. Eddigi utolsó, egyben harmadik, bővített kiadása: Kalligram Pozsony, 1999. A gyűjteményben fertőszentmiklósi, fertőendrédi, nagylozsi és agyagosszergényi hivatkozások és gyűjtések is szerepelnek. A könyv budapesti bemutatóján 2000. május 31-én a következő dedikációval ajánlotta nekünk a könyvet: „Ágnesnek és Lászlónak szeretettel öregasszonyaim tudását: Erdélyi Zsuzsanna”.

Nagyanyám szinte megtestesítette a népi vallásosságot. Mélyen és a lehető legtisztábban hitt. Cselekedeteit is a hite irányította, így mély erkölcsi életet élt. Azt hiszem, gondolatban sem vétkezett. Mindig azt mondta, nekünk, unokáinak is, hogy jók legyünk, ez többet jelentett annál, hogy ne beszéljünk csúnyán.

A szertartások rendjét pontosan ismerte. A templomban az elsők között mondta az imát, kezdte az éneket. Tudta azt is, hogy mikor és miért hány rózsafüzért kell elmondani. Virrasztásokkor végig vezette az imádkozást, végig az egész hosszú éjszakán, rózsafüzérről rózsafüzérre haladva.

Világképe a Bibliához kötődött, a Bibliában olvasottakat realitásként kezelte.

Úgy gondolom, a maga életéhez szabottan neki volt a legátfogóbb világképe. Erkölctannal bírt, ennek alapelveit soha nem sérthette volna meg, irányította a családját, ismerte a földművelés, kertészkedés alapfogásait, tudta, hogy mit és mikor kell megtenni a jó termés érdekében.

Este, ha átgondolta az aznap történeteket, imádkozott azokért, akikért kellett.

Leveleket írt, a kapott leveleket a nagycsalád minden tagjának felolvasta. Összefogta, irányította a családot.

Hozzá képest mindenki eltávolodott a tradicionális világréptől. Nagyapám hívő volt, de a hitével kevesebbet foglalkozott, mint a nagyanyám. Minket, gyerekeket az idő távolított el ettől a világréptől.

Úgy hinni, ahogyan nagyanyám hitt, már nem tudtunk, de talán nem is lehetett.

A mi világrépünknek megfelelő organikus világrépet, tudást viszont egyetlen iskola sem adott. Nem, mert a kor, amelyben az életünket éljük, politikai rendszereken innen és túl, nem találta meg azt a középpontot, amely köré a mai világréphez kötődő organikus tudás és világrép felépíthető.

Apró morzsáit rakosgatjuk egymás mellé.

Nagyanyám a templomba járt, vagy a kápolnába, az közelebb volt, imádkozni. Neki valóban az volt a fontos, hogy magára maradjon az Istennel.

Ott volt a rokonok, szomszédok virrasztásán, temetésén, a halottakat megmosdatta, felöltöztette, értette mindazt, ami a hagyományhoz kötötte.

A falunak értékes vallási élete volt. Plébánosunk, most tudtam ezt meg, a mártírhálált halt Apor Vilmos győri püspök személyi titkára volt, nálunk nőtt föl, éppen plébánosunk vallásosságához kötődve, az egyik alattam vagy fölöttem lévő osztályból kinőve a magyar katolikus egyház mind ez ideig legfiatalabb püspöke.

Apor Vilmos 1892-ben született, 1941-től győri megyéspüspök volt, 1945. március 30-án a győri püspökvár pincéjébe menekült asszonyokat és lányokat az orosz katonáktól védelmezve sebesült meg, s halt vértanúhalált. 1997. november 9-én II. János Pál pápa boldoggá avatta.

Plébánosunk, Cseh Sándor dr., Fertőszentmiklós plébánosa fiatal éveiben Apor Vilmos győri püspök személyi titkára volt. Személyes kapcsolataink, túl a ministráláson, nem volt, a plébánián egyszer-kétszer jártam csak, fiatalkoromban végig ő volt a plébános Fertőszentmiklóson. A Katolikus Lexikon szerint plébánosi szolgálatait 1960-tól 1983-ig végezte nálunk. Ternyák Csaba így emlékezik rá: „A plébános úr — egy másik történet. Dr. Cseh Sándornak hívták, fiatal korában Apor püspöknek volt a titkára. Ő volt az én plébánosom gyerekkoromtól kezdve. (...) láttam tíz ujjal gépelni, németül jól beszélt, tudott franciául, és közben angolul tanult. Ebéd utáni egyik kedvenc szórakozása az volt, hogy kicsit mindig sziesztázott, és a fotel fölé, ahol pihent, odaszereztetett egy állványt, amelyen egy hatalmas nagy angol értelmező szótárat tartott, és azt lapozgatta, tanulmányozta.”

A fiatal püspök a fentebb idézett Ternyák Csaba, jelenlegi egri érsek volt.

„Lehagyottak”

Kolozsvári Grandpierre Emil

1937-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2009. 9. számunkban közzeltük.

Miért is szerepelne az új irodalomtörténetben? Hiszen sohasem rejtette véka alá a filoszokról és a kritikusokról kialakult lesújtó véleményét. „A filosz félelmetes emberfajta — írta a *Legendák nyomában* nyomozva —, legcégéresebb tulajdonsága talán az idegenkedés a tényektől... ünnepi kivétel, ha valakinek önálló véleménye van.” Utálta a merev besorolásokat, az irodalomtörténeti művekben szokásos „dobozolást”, ami azt illeti, joggal. Hiszen őt magát is lehetetlen egyvalamivel jellemezni. Prózaíró volt, ez biztos. De hogy regényei vagy emlékiratai a maradandók, nehéz eldönteni. Tudta ezt ő is, ezért ostromozta az irodalom hármastagolását (líra, dráma, epika). Úgy gondolta, „... ezzel kioperáltuk irodalmi tudatunkból irodalmunk egy jelentékeny részét. Föllebbezés nincs, a filoszok hajlíthatatlanok, és az emlékiratok szerzői az idők végezetéig lábjegyzetekben kényszerülnek tengődni, vagy nonpareille-jel szedett betoldásokban, harmadrangú írókat méltató szövegek között.” Vagy ott sem...

Harcias író volt. Védelmezte a magyar nyelvet, elkötelezte magát az „igen-nem” eszménye, azaz az egyértelmű beszéd mellett. Kikelt a legendák ellen, amelyek makacsul tartják magukat az irodalomban (is). A húszas-harmincas években az általa nem kedvelt Szabó Dezsőnek volt legendája, amely abból táplálkozott, hogy *Az elsodort falu*, a magyar fajiság ódája, a legjobb pillanatban jelent meg, s egy ideig segített a megtépzott nemzeti öntudat megőrzésében. Ebben az író hatalmas sikerű előadásainak is szerepe volt. Kolozsvári Grandpierre Emilnek abban is igazat kell adnunk, hogy a népi író csippentett egy s mást Szabó Dezsőtől. Ám ma már hozzájuk tapadtak legendák.

Képes Gézától, kedves barátjától tanulta meg, hogy azért nem árt, ha az írónak van legendája. Ő maga is szorgosan építgette imázsát, melynek része volt a nők körében szerzett népszerűsége. Erről emlékirataiban többször lelkesen számolt be. Mégis magányosan halt meg. Az asztalra borulva, élettelenül találtak rá. A legenda szétfoszlott, alig néhányan kísérték utolsó útjára. Ám életművének gazdagsága mindenképp méltóvá teszi, hogy megőrizzük emlékét.

Első írói korszakát — mint a csodagyerekek kivételével mindenkiét — a saját hangjának megtalálásaért vívott küzdelme jellemzi. Voltak gyengébb regényei, például *A sárga virágos lány*, s nem sokkal az első próbálkozások után óriási figyelmet keltve, sikert aratva a *Dr. Csibráky szerelmei*, megszámlálhatatlan elismerés, méltánylással körítve. Sikerült jellegzetes, patópálos, gátlásos karaktert teremtenie. Az olvasók, miközben a főszereplő tehetetlenségén derültek, észre sem vették, hogy saját esendőségükkel szembesültek.

A sikernek azonban nagy ára lett: az író egyre modorosabbá vált, csak iróniája lett igazi nyeresége. Talán ez segítette abban, hogy változtasson szemléletén és előadásmódján. Az volt a feltett szándéka, hogy szakít a magyar próza hagyományaival, s Mikszáth egy futó megjegyzése nyomán az emlékezés, az esszé és a regény szintézisét valósítja meg. Kétrészes művet tervezett, az első tartalmazta volna elméletének kifejtését, ebből azonban csak néhány érdekes tanulmányának megfigyelései születtek (kiadója sem akadt), a másodiknak szánt rész, életének analitikus bemutatása, a korral való számvetése, a *Tegnap* elkészült, s egyik legsikeresebb alkotása lett. „Ízeire szedtem az emlékeimet, feltártam, amennyire láttam, az összefüggéseket életem alakulása és környezetem életformája között — ezzel párhuzamosan leszámoltam mindazokkal az aggályokkal és kétségekkel, amelyek megbénították regényírói képzeletemet, sőt modernista törekvéseimet is kiéltem, méghozzá az anyag megszabta törvényekhez képest, azaz szervesen.”

Nemcsak harcias, hanem öntudatos is volt. A *Tegnapot* úgy értékelte: „... alighanem az első, irodalmi igényre törekvő, formabontó regény a magyar irodalomban. Lényege szerint minden formabontás az időrendnek valamilyen más renddel való helyettesítése, az ő: a krimi, mely a hulla megtalálásával kezdődik, s a gyilkos leleplezésével ér véget. Én az időrendet annak a kedvéért dobtam félre, hogy az egymással összefüggő cselekményeket egymásból, s egymás mellett írjam le, és ezzel megkönnyítsem az ellenzést.”

A *Tegnap* elemzése után megkérdeztem, nincsenek-e hasonló módszerrel írt előzményei, amelyekben legfeljebb az idő kezelése különbözik az övétől. Akkoriban szigorú ellenőrzése mellett a róla tervezett könyvön dolgoztam. Ő intézte el, hogy a *Magvető* szerződjék velem, és az elkészült fejezeteket gondosan elolvasta, a marginálisan ceruzajeleket tett, mind elégedetlenebbül szembesült értéktételeimmel. Az első hibát akkor követtem el, amikor Illyés Gyula, Kassák Lajos és kiváltképp Márai Sándor hasonló szándékkal írt műveire hivatkoztam. Márai *Egy polgár vallomásait* azóta is a *Tegnap* fontos előjátékának tekintjük, s ez talán nem olyan üres filozofkodás, hiszen Márai az egész harmadik nemzedékre hatást tett, s elsősorban épp a polgári életforma bemutatásával. Grandpierre azonban sosem fogadta el, hogy művének bármilyen előzménye lett volna, a polgárinak mondott irodalommal pedig látványosan szembeszállt, amikor a Nyugat-utód Magyarok főszerkesztőjeként a kibontakozó szocialista irodalom mellett tette le a garast, másokkal egyetemben megásva e kitűnő folyóirat sírját.

(Csak az lehet mentsége, hogy Horváth Mártonék amúgyis halálra ítélték a kor legszínvonalasabb budapesti és vidéki lapjait, például az Újholdat, a Választ, s a többieket, minek következtében a Csillag lett egyeduralgoló, ebben közölhettek azok az írók, akiket nem zártak ki az Írószövetségből. Kolozsvári Grandpierre Emil mindenestre tag maradt, Pilinszky János, Weöres Sándor és a többiek viszont nem.)

Soha nem értettem, hogy aki oly világosan látta és magyarázta el, hogy a „csonka stíluseszmény” „csonka emberlátást” eredményez, miképp gondolhatta, hogy a teljesen homályos, kivételezett helyzetbe hozott szocialista realizmus az emberábrázolás teljességét eredményezheti. A kétségeimet tartalmazó részt kihúzta a kéziratból.

„Megvilágosodása” sokkal rövidebb ideig tartott, mint az igazi haszonélvezőké, akik hevesen védelmezték a szocialista realizmus fantomját. Hamarosan szembesült a rendszer „csodakádereivel”, akiket meglehetősen iróniával ábrázolt. Szeghalmi Elemér találó megjegyzése szerint az 1949 előtti korszak jellegzetességeit feltáró elbeszéléseinek két jellemzője a bírálat és a moralitás. Kiábrándulását követően prózájában a leleplezés, az irónia uralkodóvá lett, s ez a szemléletmód jó néhány esszéjét is jellemezte. Különös vegyüléke keserűségének és leleplező indulatának az a jó néhány írása, amelyekben a magyar oktatás- és nevelésügy egyoldalúságát, ostobaságait pellengérré állítva, hatalmas fölháborodást keltett a szakma minisztériumi irányítóinak körében (akik ma is hajlamosak tekintélyes ballépésekre). Általában akkor volt elemében, ha valami ostobasággal szembesült, s mert ezek teljesen átszőtték a közéletet, bőségesen talált témára, amelyeket szellemesen, érezhető, de leplezett indulattal kritizált. Szeghalmi joggal hivatkozott első novelláinak egyikére: *A tisztesség keresztjére*, amelyben a vidéki polgári közösség álságos életvitelét leplezte le. Az erkölcsstelenségeket leplező álszent magatartás bírálatára regényeinek és elbeszéléseinek vezérszólama. S amikor erre a tilalmak miatt kevesebb lehetősége maradt, esszéikben szakított a legendákkal és a hamisítatlan valóságra irányította a figyelmet, elhatárolódva a kötelező egyoldalúságtól, újfent európai szemhatárra tekintve, amely évekig ködbe veszett. Európaisága abban is megmutatkozott, hogy szakított a magyar regény kötelezőnek mondott hagyományaival, a hamis öntudat táplálásával és az öncsalással.

Heves harcot vívott a nyelv — és vele a gondolkodás — tisztaságáért. Ebben Kosztolányi követte, s a valóság tisztetétét hangsúlyozta a látszat, az előítéletek ellenében, és a tények feltárásában az értelem primátusát az érzelmi egyoldalúságot kárhoztatva. Jól jellemezte ezt a törekvését *Különös vezér* című versében Hernádi Gyula: „Aki utánam jön, / az csak a szenvedélyben leleményes. // Aki utánam jön, / annak nincs az ütéshez keze, / aki utánam jön, / az nem ismeri a szót ellene. // Aki utánam jön, / az mindent tud, / s mert mindent tud, / nagyon szomorú és gyáva / itt is ott is megáll az utakon / sovány, testszínű ketrecébe zárva.”

Már a harmincas években felismerte, hogy a világban nem a ráció, az értelem uralkodik, hanem a butaság. *A nagy emberben* Gazsi, az egyik főszereplő, szinte rátapad az emberekre. Nincs saját ötlete, de másokét hihetetlen energiával megvalósítja, s fogcsikorgatva küzdi ki magát a kisszerűségből, s lesz nagy ember, a tömegek irányítója, legalábbis ezzel a látomással végződik a könyv — Gazsi elképzelt politikai karrierjének bemutatásával. Beszélni kezd, s szinte hipnotizálja

önálló ítéletalkotásra képtelen hallgatóit, a kor irodalmában meglehetősen távolságtartással ábrázolt tömegembereket: „Kezdetben alig néhányan hallgatják, kezdetben harminc-negyven ember előtt beszél, de a tömeg nőttön nő, lassan elárasztja a teret, Gazsi szavait hangszórók továbbítják, megtelnek a szomszédos utcák, vidéken vándorútra kelnek az emberek, állnak a hidegben, az esőben vagy a forró napsütésben és hallgatják... Egyszerre fölemeli kezét, kemény, elentmondást nem tűrő paranccsal irányt mutat, a tömeg zúgva, hömpölyögve megindul, s a történelemben új fejezet kezdődik.”

1937-ben idézte a regénynek ezt a részét Bálint György a *Könyvpiacon*, s még hozzátette: „...ezzel kezdődik sajnos, napjaink történelmének számos új fejezete”. Ki ne ismert volna rá Gazsiban a diktátorra, aki fanatizálni tudta a tömegeket, akit valóban milliók gondoltak messiásnak, kiknek kritikátlan magatartását Márai 1933-ban ábrázolta *Messiás a Sportpalastban* című, Hitler egyik beszédéről írt helyszíni beszámolójában, majd az egyszerű nácival folytatott beszélgetésében. A „nagy emberek” nem tehetségük miatt lesznek a történelem irányítói; környezetük teszi azzá őket. Az író szinte mindig prózái írásában e környezet alakjait ábrázolta regényben, novellában és elbeszéléseiben, meglehetősen keserű végkövetkeztetésre jutva. Az ő emberi színjátékában nem a pénz utáni hajsza az uralkodó motívum, hanem a hiszékenységi és a manipulálhatóság.

Ebben a közegben valóban nem volt időszerű az a történetmondás, amely Grandpierre szerint Mikszáth és Gárdonyi regényeit jellemezte, s nem adott alkalmat a hősök jellemének alapos kimunkálására. Vélekedése szerint a valóságos és regénybeli hősök között szakadék húzódott, világuk összehétközhetetlen volt: „Két Magyarország van, az egyik a regények Magyarországa, a másik a valóságé. A kettő között szakadék tátong, a kettéhasadt műveltség szakadéka” (*Csonka stíluseszmény — csonka emberlátás*). Érdekes, némiképp meglepő, hogy a csonkák, azaz a valóságtól elszakadó alkotók közé Móriczot is odasorolta, Jókait azonban nem. Az *Erdély* kapcsán ezt írta Móricz Zsigmond jellemalkotó módszeréről: „hogya... mit hagyott el Bethlen Gáborból, s hogy e tobzódón élő testről elfelejtette a fejet”, csak az értheti meg, aki ismeri Szegfű jellemzését is a fejedelemtől. Talán csak a filosz megvetett okoskodása, de ezek a sorok inkább a regény Báthoryjára érvényesek, mint Bethlenre, s a bírálat nem csökkenti Móricz regényének, kivált első részének nagyszerűségét. Kolozsvári Grandpierre Emil néha fűnyíró módjára vágott rendet a magyar prózában. Azon persze lehet, és érdemes vitázni, vajon nem Kemény Zsigmond regényeiben valósult-e meg az az intellektuális igény, amelyet oly fájón hiányolt a magyar prózából, s nem Jókait térítette-e el a fejlődést az érzelem irányába. De Móricz esetében aligha lehet azt állítani, hogy hiányzott volna emberábrázolásából a valóság igénye. Némelyik regényében, például a ma is kísértetiesen időszerű *Rokonokban*, teljes póreségében mutatta meg a magyar valóságot, és az *Az Isten háta mögött*-ből sem hiányoznak a tipikus figurák. A regény

esszéizálódása valóban végbement, de a Kolozsvári Grandpierre hiányolta „bonyolultabb elmélkedések” és a valóság érzelmi átélése inkább szintézisben valósult meg, például a nagyhatású *Iskola a határonban*. Ottlik Géza sosem tagadta meg filozófiai érdeklődését, s elmélyülten foglalkozott a regényírás mikéntjével, de legnépszerűbb művében az érzelmeknek is jelentős a szerepe, némelyik alakja föltétlen érzelmi reakciókat vált ki az olvasóból, mert ez az író szándéka, s így váltja ki állásfoglalásunkat.

Talán meglepő, de az író legszebb, legemlékezetesebb írásában az érzelmek uralkodnak. A *Harmatcseppekről* méltán írta az író világának kitűnő elemzésében Szeghalmi Elemér, hogy „a század utolsó harmadának egyik legszebb prózai alkotása”. A kisregény anyja és fia kapcsolatának kivételesen bensőséges leírása, amelyben hiába keresnénk a Grandpierre szemléletére jellemző ironiát, helyét a megértő szeretet, parányi részvét, együttérzés tölti be. Édesanyjáról ugyan nem ad elrajzolt, romantikus képet, de annál hitelesebben ábrázolja szenvedéseiből kiküzdött emberségét. A gyermekeiért élő, önfeláldozó anyja akár világirodalmi sztereotípiának is nevezhető, ábrázolásában azonban gyakran romantikus túlzásokba tévednek az írók. Grandpierre bravúrosan egyensúlyoz a szélsőségek között: olyan személyiséget jelenít meg, aki könnyezve is mosolyog, s az élet lebírhatatlan szépségét hirdeti. Erről a felemelő és megtartó szeretetről joggal írta méltatója, hogy „krisztusi eredetű”. „Megismertünk egy embert: magunkba zártunk egy arcot, lebilincselő, szép mosolyával, lelki többletével — amelyet nem lehet elfelejteni többé.” Ha csak ezt az egy regényt írta volna, akkor is helye volna a magyar irodalom történetében.

Mivel rengeteget írt, és sohasem szűkölködött témákban, életműve egyenetlen. Kevésbé sikerültek azok a művei, amelyekben a szexualitás az uralkodó, ugyanakkor érdeme, hogy hitelesen ábrázolta a hetvenes évek ifjúságát, amely a maga módján és sajátos szókincsével lázadt a kor merev álszentsége ellen. Megszaporodtak visszaemlékezései, bár a tegnap ökonómiája, leleplezésének keménysége mintha némiképp fellazult volna egyik-másikban, korrajzuk azonban hiteles, s az szinte természetes, hogy színesek, érdekesek, olvasmányosak. Ez jellemzi *Az utolsó hullámot*, a *Hullámtörőket* és az *Egy házasság előtörténetét*: ez utóbbi a regény és az emlékezés szerencsés szintézise.

Sokszor szerepel a róla írt méltatásokban, hogy elkötelezett urbanus író volt. Ez nem egészen igaz. Berkenye utcai lakása sem tette városivá, hiszen a rendszeresen érkező hordók tartalmát inkább egy vidéki nemesúr lelkesedésével fogyasztotta. De meséiből ugyancsak hiányzik a fennkölt méltóság: Benedek Elek, Gaál Mózes és *Az én újságom* hangvételét követő meséiben teljes mértékben kiélte humorát, s ugyanakkor arra is ügyelt, hogy nyelvezete is nevelő hatású legyen. Ha életművét elfogulatlanul méltatjuk, lehetetlen nem észrevenni, hogy mindvégig megőrzött magában valamit a derűs gyermekségből, s talán ez is népszerűsége egyik magyarázata: sok írásában saját

jobbik énjére ismer figyelmes olvasója. Ilyesmire utal az író egyik ön-magyarázó elemzésében: „Együttérzéssel kell figyelni az elbeszélőre, mert aki vall, nem a partner életbölcsségére kíváncsi, hanem meg akar könnyebbülni. Így hallgatni: művészet.” „Mintha az ezeregy-éjszaka mesélője lenne” — írta találóan erről az adottságáról Vozár Jolán (*Egy életrajzi regényről*).

Hozzá tartozott egyéniségéhez is, műveiben is megfigyelhető a szerepjátszás. Nemcsak jeles író, hanem remek képességekkel megáldott színész is volt. Nagyon szerette az életet, ajándéknak tekintette, amelyet mások számára is vonzónak kell mutatnia. Magát az élet habzsolójának maszkírozta, holott nem az volt, hanem mértékkel élő, szellemes, ironikus társasági ember, abból a fajtából, aki, ha megszólalt, mindenki tisztelettel elhallgatott, beszélgetőtársai pontosan tudták, hogy életbölcsséggel gazdagodhatnak. Barátok és tisztelők vették körül. Legjobb barátainak egyike Képes Géza volt, vele közösen szidalmazták az irodalom életét, lázongtak a megkötöttségek és az irodalompolitika tabui ellen. Talán azért alakult ki közöttük szoros barátság, mert egymás ellentétei voltak: Képes váratlan dührohamait Grandpierre ironiával ellensúlyozta. Ez a tulajdonsága egyébként sokkal hatásosabb volt a visszásságok leleplezésében, mint ha haraggal tette volna szóvá őket. A *Barátok, béklyók nélkül* emlékezései is arra vallanak, mennyire népszerű volt, mekkora hatást tett környezetére. A Független Magyar Írók Szövetsége vezéralakja lett, azzá tette egyebek mellett egyénisége és legendás műveltsége. Halála után a szervezet lassan elsovadt.

Az egyik legnehezebb, szinte megoldhatatlan feladat, megtalálni pontos helyét a huszadik század magyar prózájában. Törekvései nem rokonítják nemzedéktársaival, a harmadik nemzedék prózaíróival. Esszéi is különböznek az övéiktől, nála az irodalmi kérdések tárgyalásában mindig jelen van a világnézet is. S a nagy esszéírók (Szerb Antalék, Bóka Lászlóék) stílusától is különböznek az ő írásai, amelyekben a választékosságon, a nyelv szépségén átüt, sőt uralkodó a megnevezés pontossága és racionalizmusa. Amikor a *Barátok, béklyók nélkül* emlékezéseit olvastam, az volt a meggyőződésem, hogy egyéniségéről, írásművészetéről Csukás István verse árulta el a legtöbbet, és legjellemzőbbet, jóllehet a költeményben egyetlen szó sem esik róla. A pontos leírás, a tényekkel való szembesülés, a halpucolás művészetének aprólékos leírása háttérben mégis felsejlik a tényeket és a logikát tisztelő író arcma: „*Halat pucoltam, pontyot és kecseget...* / elég ügyesen, mivel szeretem az ilyesmit, / és nem először csinálom, ha nem költő / lennék, akkor szakács, bár akkor is / költő-lelkű szakács, pont így játszadoznék / és képezelegnék, de azért nagyon komolyan, / mivel éles kés van a kezemben, s vigyázok, / hogy a belet fel ne szúrjam, az epehólyagot, / keserűfogat kidobjam, a síkos kopoltyúba / dugom az ujjam, persze hogy hasonlít, / pontosan olyan, de ezen csak egy pillanatig / merengek, leszedem a pontyról a pikkelyt, / a

kecsegéről a bőrt, konyharuhában / megszárogatom, besózom és büszkén nézem / őket, mint egy-egy jól sikerült költeményt!"

„Sosem üres az életem — nyilatkozta Pérely Gabriellának (*Hogyan él Ön, kedves Kolozsvári Grandpierre Emil?*) —. Nem ismerem az unalmat, ha pedig deprimált vagyok, emberek közé megyek, barátok, olvasók közé. Még ma is elmegyek műsoros író-olvasó találkozóra. Szívesen meghallgatom a panaszait is, őszinték. Summázva: hogy élek? Biológiai optimizmussal.”

Találó önjellemzés. Emberközpontú író volt, őszinteségre, kritikára, józan önszemléletre nevelt. Nem az ő hibája, hogy ezeknek a tulajdonságoknak manapság nincs keletje.

ZBIGNIEW HERBERT

Cogitó úr. Lelkének jelenlegi állapotáról

Egy ideje már
Cogitó úr
a vállán hordja
a lelkét

ez készenléti
állapotot jelent

a lélek vállra
helyezése elég
kényes művelet
aminek heves
sietség nélkül
kell végbemennie — a háborúból
ismert állapot ez
egy bekerített város
kiürítéséhez hasonló
korábban a lélek
más-más formát öltött
most szikla-súllyal bír
karmait bevájta
Cogitó úr bal vállába
és vár

lehet hogy álmában
fogja elhagyni
Cogitó úr testét
vagy teljes nappali fényben
a teljes tudattól
fog majd búcsút venni
egyetlen cikkanással mintha egy
tükrör törne el

egyelőre még
ül a vállon
készen arra hogy elszálljon

A határszéli városban...

*A határszéli városban ahová nem térek vissza
van egy könnyű és hatalmas szárnyas kódarab
villámok csapkodják ezt a nagy követ*

*távoli városomban ahová vissza nem térek
nehéz és éltető vizre is lel az ember
aki egyszer egy ilyen csupor vizet ad kezédbe
azt mondja — egyszer még ide visszatérek*

*városomban amelynek térképen nincs nyoma
van olyan kenyér mely egy teljes életet
éltet fekete mint a bujdosó-sors vagy mint
a kő, a víz, a kenyér és a tornyok hajnali csöndje*

Gömöri György fordításai

BODNÁR DÁNIEL

Czigány Györggyel

Czigány György (1931) költő, író, szerkesztő-műsorvezető. A Zeneművészeti Főiskolán szerzett diplomát 1956-ban. Eddig több mint húsz verses- és prózakötete jelent meg. 1956-tól a Magyar Rádió munkatársa: szerkesztő, zenei rendező, műsorvezető. Húsz esztendőn át vezette a Magyar Televízió művelődési szerkesztőségét. Portréfilmet készített Ottlik Gézaról, Kodály Zoltánról, Weöres Sándorról. Prima Primiissima-, Batthyány-Strattman László- és József Attila-díjas, érdemes művész. 2000-ben Pulitzer-életműdíjat, 2004-ben Stephanus-díjat, 2009 júniusában Magyar Örökség-díjat kapott.

Gimnazistaként, 1946-ban a Zászlónk című folyóirat Szent Gellért irodalmi pályázatán első helyezést ért el egy novellájával, s a díjat Mindszenty József bíboros hercegprímástól vehette át. Ez az esemény nyilván kamaszkora meghatározó élménye lehetett. Hogy emlékszik vissza erre?

Ez valóban rendkívüli esemény volt az életemben, s úgy emlékszem, mint írói, költői pályám kezdetére. A Zászlónk pályázatán nemcsak írók és költők vehettek részt, hanem képzőművészek is, így például a későbbi nagyszerű festőművész, Gerzson Pál is bennevezett egy művével, amely a lap címlapján volt látható. A novellámról megjelent egy rövid kritika is, magát az írást azonban nem közölték. Am az örömöm így is teljes volt, különösen, hogy a pályázaton főiskolások és egyetemisták is részt vehettek, s én középiskolásként őket is megelőztem. A novellám témája a háború volt, valószínű, hogy a bírálók az életszerűségét díjazták. Én az ostromot a szüleimmel együtt a Krisztinavárosban, a missziós nővérek házában vészelttem át. Előtte pedig átéltem Pesterzsébeten a bombatámadásokat. Mindezekről tehát közvetlen élményeim voltak, s ezt öntöttem írói formába. A novellát beadtam a megszabott határidőre, aztán mint afféle kamasz fiú, akinek annyi más öröme, élménye van, el is feledkeztem róla. A díjátadó napon a többiekkel együtt mentem fel a szentmisére. A Szent Gellért-hegy fürdőre néző oldalán állt a szabadtéri oltár, s a hercegprímás itt tartotta a szertartást. A barátaim közben lelkesen újságolták, hogy már bementék a hangosanbeszélőn — a régi, tölcseres, utcai hangszóróról —, hogy a novellámmal első díjat nyertem az irodalmi pályázaton. Hamarosan szólítottak is, hogy vegyem át a díjat Mindszenty Józseftől. Ez valóban szép esemény volt az életemben, s talán egy életre szóló inspirációt adott, minden nehézség ellenére — hiszen ezt követően évtizedekig nem jelentek meg az írásaim —, hogy mégis érdemes költészettel, irodalommal foglalkoznom.

Mintha az Ön életében tökéletesen beigazolódna a „mindennek

Időnként volt bennem egy kis szorongás, de hát fiatal, kezdő költőknél gyakran előfordul, hogy elküldik valamelyik szerkesztőségbe az írásait, ahonnan visszaküldik, vagy nem is válaszolnak.

rendelt ideje van” bibliai mondás igazsága. Évtizedekig volt a rádióban és a tévében irodalmi, zenei szerkesztő, újságíró, szakíró, s mégis, ha egy kicsit késve is, de a költői, írói munkássága is kiteljesedett. Soha nem elégedetlenkedett? Hiszen mint említette, sokáig nem jelentek meg az írásai.

Valóban, egy kicsit késve indult a költői pályám, 1961-ben jelent meg az első nyomtatott versem, a Jelenkorban, Tüskés Tibornak köszönhetően, aki akkor a lapot szerkesztette. Előtte Illyés Gyula bátorított, megmutattam neki, s azt mondta, ez nyomtatásra kész költemény. A következő már a Király István szerkesztette Kortársnál jelent meg. Reggel felhívott a lakásomon — ez nem volt akármilyen megtiszteltetés a korszak egyik legnevesebb irodalomtörténészétől —, s azt kérdezte: hát maga hol volt eddig? Attól kezdve kisebb-nagyobb megszakításokkal publikáltam, különösen, amikor Simon István — akire nagy szeretettel gondolok vissza — lett a Kortárs főszerkesztője. Megemlítek egy érdekes folyóiratot is, amelyről ritkán beszélünk, pedig fontos szerepet töltött be a hatvanas-hetvenes évek magyar irodalomtörténetében. Ez a Látóhatár, amit nem tudom ugyan, hogy milyen politikai alkuk révén, de Horváth Béla szerkesztett, őt egy időben katolikus költőnek titulálták. Horváth Bélának sikerült hazahoznia a lapot, Münchenben pedig akkor jött létre az Új Látóhatár. Az itthoni, Horváth Béla szerkesztett folyóirat külső megjelenésében a Nyugatra emlékeztetett. Minden akkori hátrány, nehézség, gond, alku ellenére, amelyekről természetesen nem tudhattam, megörültem, hogy van itt egy ilyen színvonalas kulturális lap, amelybe küldhetek verseket, s azok megjelennek. Tíz évig publikáltam itt, de nem csak én, Mándy Iván, Weöres Sándor, Kodály Zoltán, Szabolcsi Bence is. Fodor József szerkesztette a versrovatot, ő egy időben jelentős költőnek számított, s néhány verse, így például a *Lihegő erdők* talán valóban emlékezetes is. Vele kapcsolatban eszembe jut, hogy Nemes Nagy Ágnes egyszer megjegyezte: amikor József Attilának megjelentek az első kötetei, nem politikai rosszakaratból vagy féltékenységből kicsinyelték őt le sokan, hanem egyszerűen azt gondolták róla, jó közepes költő... Azóta rájöttem, hogy a kortársak értékítéletei a pályatársaikról meglehetősen bizonytalanok. Lehet, hogy nincs elegendő távlat, rálátás, és közvetlen közletről nem látunk a szemünkkel, nem halljuk meg a különleges hangot, mások a beidegződéseink. Azt hisszük, hogy azt kell hallanunk, amit eddig hallottunk. A zenében is így van, a zenetörténet tele van kolosszális tévedésekkel, ahogy a nagy mesterek egymást megítélték. Említhetem Wagnert, aki elvette Liszt Ferenc lányát, Cosimát, az ő nagy szomorúságára. Végül azonban Liszt az ő mérhetetlen jóakarásával ezzel is megbékült, mint mindennel az életben. Nagyon nemes lelkű ember volt, mindenben az ellentéte az erőszakos természetű, rámenős Wagnernek. Mindketten zsenik voltak azonban. S amikor Liszt a legszebb, 20. századra előremutató — Debussyt, Bartókot, Schönberget idéző — csillogó, csobogó, akusztikus darabjait, majd ezeket a lecsupaszított, lényegre törő, moll- és dúr harmóniákat ütköztető műveit írta, Wagner a legkomolyabban azt mondta Cosimának: beszéljünk apáddal, mert örültségeket ír, eltért a zenétől, nem tudom, mi történt vele. Wagner tehát, a nagy zseni, az opera megújítója, aki a legmodernebb alkotó

volt abban a korban, a saját maga csúcsán túl képtelen volt meglátni, hogy ez valami más, és ennek is meglesz majd a szerepe a zenetörténetben. Azt hitte, ő mindent megírt már, amit lehetett, s ha valaki olyat ír, ami számára nem érthető, annak nincs értelme. Számtalan ilyen példát lehetne sorolni a kötetből és a zenetörténetből is. Sokáig én is ezzel vigasztaltam magam, amikor esetleg valaki bírálta a verseimet, hogy a jó vers idővel érik. Némi iróniával mondom, hogy egy számomra kedves szerkesztő barátom, aki annak idején visszaküldte a verseimet, tizenöt-húsz évvel később megnyitotta a költői estemet, hivatkozott a számára különösen szépnek és értékesnek tartott verseimre, amelyeket annak idején nem tartott közlésre érdemesnek. Én büszkén, mosolyogva hallgattam, de nem emlékeztettem őt erre. Néha azt szoktam mondani, nem az lesz nagy költő, aki kiváló verseket ír, hanem először nagy költőnek kell lenni, és akkor lesznek jók a versek. Valamitől érdekesnek és fontosnak kell lenni. Besodorja a személyiséget valami az irodalmi világba, felfigyelnek rá, s akkor azt mondják rá, jé, ez érdekes. Önmagában azonban az, hogy a jó vers megszületik, megjelenik, még nem elég ahhoz, hogy valakit nagy költőnek tartsanak. Hogy aztán ki az és ki nem, ez végső soron mégiscsak bizonytalan. Nem kell mérícskélgni, az a fontos, hogy kinek-kinek a maga tehetsége szerint megszületnek-e a művei, s akkor ezzel legyünk elégedettek.

Arról, amit Ön most elmondott, eszembe jut a történet Karinthy Frigyesről és Somlyó Zoltánról. Amikor Berlinben jártak, a saját nevükön vitték be szerkesztőségekbe Thomas Mann elbeszéléseket, de elutasították őket, mint tehetségteleneket.

Bartók Béla mondta egyszer: jobb volna, ha a zeneműveket a szerzőjük nevének említése nélkül mutatnák be. Milyen más lenne az akusztika körülötte. Rengeteg az elfogultság, hogy kit tartunk tekintélynek, kit tartunk fontosnak. Vég nélkül lehetne sorolni, az irodalomból és a művészetből, hogy az eldobott alkotásokról később kiderült, hogy remekművek. Természetesen gyakran előfordult az is, hogy az elutasított alkotások valóban fércművek voltak. Ez ropant bonyolult folyamat. Számomra mindez azt bizonyítja, hogy a művészet az élő valami, és ilyen értelemben biztosan nem ítéltethető meg. Egy mű élvezhető, örömet szerez az embereknek, fenntartható, de nem az a fontos, hogy megítéljük, a helyére rakjuk, hogy kialakuljon egy örökre merev szobor, már csak azért se, mert a vers, vagy a zenemű az élőlény, és változik az időben. Változik a mi tudatunkban is. Biztos, hogy egy remekművet másként olvasunk kamaszként, felnőttként, vagy érett öregemberként. Mindig másképpen hat ránk. Ha ma egy fiatal elolvas egy József Attila-verset, az egészen más vers az ő számára, mint amilyen az én ifjúkoromban volt. Eltelt hetven-nyolcvan év, nem lehet ugyanazt a verset úgy felfogni, mint amikor a költő megalkotta azt. Ugyanez a folyamat játszódik le, ha meghallgatok egy Bach-művet. Az ő művei is változnak. Bach III. Brandenburgi versenyének ihletésére és mintájára Sztravinszkij írt egy *Dumbarton Oaks* concertót, egy amerikai házaspár megrendelésére, akiknek volt egy gyönyörűen nyírt, barokk kertjük. Sztravinszkij szándékosan rájátszott Bach Brandenburgi ver-

senyére, elhangolva, a saját művészi koncepciójának megfelelően idézte meg a művet. Ezzel érdekes lélektani jelenség jön létre. Attól kezdve, akik hallják ezt a Sztravinszkij-darabot, ezt a Bach-művet is másként fogják hallani. Így él tehát a művészet, így változik, gazdagodik, válik egyre újabbá, s a kétszázötven évvel ezelőtt élt és alkotott Bach zenéje ma is kortárs zene. Vallom, hogy nincs is más művészet, csak kortárs művészet, legfeljebb ennek a kilencven százalékát régebben írták. A művészet olyan, mint a hozzátartozónk, aki velünk együtt él, változik. Csak látszólag végleges, de nem az, hiszen a tudatunkban változik, egy regény vagy egy vers szinte újjászületik az olvasás közben.

Ön a magyar irodalom és művészet kiemelkedő képviselőivel — Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Borsos Miklós, Ottlik Géza, Mátyás Iván, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, s még hosszan sorolhatnám — készített interjúkat, rádiós vagy tévé-műsorokat. Visszaemlékezéseit olvasva meglepett, hogy ezek a kimagasló alkotók kivétel nélkül barátságosan fogadták Önt, még amikor egészen kezdő riporter volt, akkor is.

Ezeknek a beszélgetéseknek többségükben megvolt az atmoszférikus háttérük, barátságos körülmények között, társaságban, borozgatás közben zajlottak. Szépirodalmi eszközökkel tudtam csak hitelesen visszaadni ezen összejövetelek hangulatát, szinte novellaszerűen írtam ezekről a beszélgetésekről, törekedve arra természetesen, hogy lehetőleg szó szerint rögzítsem mindazt, ami elhangzott. Az atmoszférán kívül megpróbáltam felidézni a híres beszélgetőpartnerek jellegzetes gesztusait, mozdulatait, az arcok rezdüléseit, a mosolyt, a tekintetet, megfejteni a mögöttes gondolatokat. A kiváló költő, Fodor András meglepőnek nevezte egyszer, hogy rádióriporterként műsorvezetéssel foglalkozom, mert ahogy a *Szomjúság zenére* című kötetében írta, én a magánéletemben inkább bezárkózó, visszahúzó, csendes ember vagyok, aki aligha ismerné ki magát egy hivatal útvesszőiben, vagy egy csemegeboltban, hogy hol mit lehet megtalálni. Ilyen értelemben tehát nem vagyok sem aktív, sem találékony. Ám itt volt a nagy ellentmondás a számára, írta Fodor András: amint mikrofon vagy kamera van a közelemben, akkor szinte kikerülök ebből a világból, egy másikba lépek át, nagy biztonságot sugározok magamból, amit át tudok vinni más emberekre, és mindenfajta agresszivitás nélkül, közvetlen, természetes hangnemben alakítok ki kapcsolatot a beszélgetőpartnereimmel. Ez pedig feledteti, hogy hivatalból kerestem meg az illetőt. Az én lehetőségem valóban ebben volt, hogy ügyetlen fiatalemberként — majd később már nem annyira fiatalként — felhívtam ezeket a nagyszerű embereket, vagy elmentem hozzájuk, bemutatkoztam nekik, s ők valamilyen módon rezonáltak erre a szerény magatartásra. Soha nem léptem fel velük szemben erőszakosan, agresszívan. A legfontosabbnak azt tartottam, hogy ne zavarjam meg őket. Ha úgy éreztem volna, hogy valakit erőszakolok egy interjúra, vagy kellemetlen helyzetbe hozom, akkor biztos lemondtam volna a műsor elkészítéséről. Noha jelentős volt a különbség a beszélgetőtársaim és köztem, mégis baráti találkozások voltak, kitüntettek engem azzal, hogy tegezhettem őket, s ezért így is írtam meg ezeket a beszélgetéseket; ha másként tettem volna, az majdnem hamisítás lenne. Cipivel, vagyis Ottlik Gézával különösen baráti volt a kapcsolat. Említhetem azonban

Illyés Gyulát is, aki társadalmilag is rendkívüli tekintély volt, jelenség, s tőle az ember talán tényleg joggal tarthatott. Hihetetlenül vigyázott a pontos fogalmazásra, de ő is mindig nagy szeretettel fogadott, ha mentem hozzá. Borsos Miklóssal pedig egyértelműen baráti, atyai volt a kapcsolat. Egyszer készítettem vele Tihanyban egy rádióbeszélgetést. Ez úgy látszik, tetszett neki, mert amikor Domokos Mátyás, a Szépirodalmi Kiadó főszerkesztője megjelentette *A magunk kenyéré*n című antológiát, kérésére ő írt a verseim elé nagyon szép előszót. 1974-ben volt Borsos Miklós életmű-kiállítása a várbeli Galériában. S akkor ő, szerintem abból a megfontolásból, hogy nem bántja meg a régi barátait — mert ott volt Illés Endre, Illyés Gyula, Bárdos Lajos, most csak azokat mondom, akiket láttam a lépcső alján állni —, végül engem kért meg, hogy nyissam meg a kiállítását. Valószínűleg arra gondolt, ezt senki nem kifogásolhatja, mivel nem vagyok partnere ezeknek a nagy alkotóknak. Ezért felkért a személyemben egy viszonylag fiatal embert, aki az említett nagyságokhoz képest ismeretlen is. Ettől kezdve több kiállítását is megnyitottam, s ez a hagyomány folytatódott Borsos Miklós halála után is, özvegye, Buba asszony kért meg többször is erre a szép feladatra. Mondhatom, hogy az említett alkotók nem is riportalanyok voltak, hanem az élet ajándékaiként nagyszerű, atyai barátaim.

Amikor Illyés Gyula egyszer azt kérdezte Öntől: „Te olyan tehetséges vagy, miért készítesz interjúkat?” — ezt hogyan élte meg? Dicséretnek tekintette, vagy a szeretett munkája degradálásának?

Amikor Illyés Gyula ezt mondta nekem, biztos jólesett, különben nem írtam volna meg. Idegen szót is használt akkor ezzel kapcsolatban, pedig egyébként nem szokott: te olyan altruista volt, neked különb tehetséged van, miért foglalkozol riportok készítésével? Persze a költészet, az irodalom és a rádiós-, tévésműsorok, beszélgetések készítése nem zárja ki egymást, sőt, nagyon is összenőtt az életben. Nagyon sok minden átpárlódott a riportkészítések során a szépirodalmi munkáimba, és fordítva is. Az írói készségemből, fogalmazási tudásomból biztos, hogy rengeteg dolgot felhasználtam a két pápalátogatáskor, vagy Antall József miniszterelnök temetésekor, de akár egy egyszerű hangverseny bevezetésekor is. Egyáltalán nem mindegy, hogyan fogalmaz az ember a rádióban vagy a televízióban. Az én életemben a szépirodalom és az újságírás szervesen összetartoznak, kölcsönösen hatnak egymásra, kiegészítik, átjárják egymást, nem is tudtam megkülönböztetni, hogy mikor melyikkel foglalkozom, annyira egyformán fontosak voltak számomra.

Az említett, sokak által ismert hírességek mellett nagy szeretettel szokott megemlékezni a mára szinte teljesen elfeledett Nagy Miklós pap-költőről (1894–1973),

Nála szerényebb, alázatosabb szívű emberrel nem találkoztam az életemben. A bombázások idején, 1944-ben a krisztinavárosi óvóhelyen találkoztam vele először. Az óvóhely hányingerfélelmét és unalmát változtatta — nem csak az én számomra — erőtelj, kedves otthonná, ha úgy tetszik, irodalmi szalonná, hogy egy kis vigasztaló élményt adjon a háború rémségei közepette. Fölolvasott, petróleumlángnál. Ágyúk, bombák megnőtt lármája kényszerítette néha, hogy emeltebb hangon olvasson. S akkor is az a férfias mosoly a hangban: ugyan, mi

a Mindszenty-per
ötödrendű vádlottjáról, akit a börtönből
való szabadulása után
a kommunista hatalom
Komárom megye
egyik legkisebb falujába,
Únyba száműzött, ahol olykor egy
idős néni látogatta a
szentmiséit, ahogy
Őn megírta ezt Sursum
Corda című
versében.

baj érhet a világon?! Kisfiúként első írásaimmal őt kerestem fel. Ady-kötetet nyomott a kezembe. Máskor József Attilát idézte, meg Rilket. Olvasta az irodalmi lapokat, a megjelenő új könyveket. Író volt, minden rezdülésében az, s egyenes, puritánul tiszta ember. A megbotráncztatásig... ijesztő elhatározásai, gesztusai valójában — az ő természetéből és akarata szerint — egyszerű, derűs, józan mozdulatok voltak. Így vállalta az üldözöttek útját és sorsát, hogy velük lehessen 1944-ben. Nem rajta múlt, hogy akkor nem sikerült meghalnia. Nem gyűlölte bántalmazóit sem, de sajnálta őket, ez világosan kiderül sajnos máig kiadatlan *Börtön-naplójából*. Miután az ávósok megkínózták, súlyosan bántalmazták, az egyik ávós, aki talán valamivel érzékenyebb lelkiületű lehetett a társainál, megkérdezte tőle: maga ezek után még mindig hisz? Nincs Isten! Nagy Miklós kicsit rafináltan azt válaszolta neki: nézze, ha nincs Isten, akkor nekem, aki hittem egész életemben, nagyobb bajom már nem lesz. Azoknak viszont, akik nem hisznek, s egyszer majd mégiscsak szembesülnek azzal, hogy van Isten, azoknak ez nagy csalódás lesz, és furcsán fogják érezni magukat, hogy az egész életüket Isten nélkül éltek le, holott az lett volna a dolguk, hogy higgyenek. S ezen az ávós elgondolkozott. Változtasd meg életed — ez áradt Nagy Miklós nyugalmaiból. Még a börtönbüntetéséért is hálát adott a Jóistennek, mert egyszer kinézve az ablakon, megpillantott egy fecskét, és ezért kárpótolva érezte magát. Azt gyanítom, korunk egyik szentje volt, mindenfajta látványosság nélkül. Háromszáznál több novellát, ezerhatszázánál több verset írt, de semmit nem tett azért, hogy a nevét jobban megismerjék. A harmincas évek végén jelent meg *A paraszt* című, gyönyörű, hosszú verse, és akkor még valószínűleg ismertebb és népszerűbb költő volt. Amikor az ötvenes években a börtönből kiszabadult, azért helyezték Komárom megye talán legkisebb falujába, Únyra, hogy teljesen eltüntessék a világ elől. Ő azonban itt is krisztusi lelkiülettel végzte papi szolgálatát, noha alig volt híve. Sokszor meglátogattam őt, nem gondolva arra, hogy azért ott mégiscsak figyelhetik, titkosrendőrök, ávósok, de mivel az életben oly sok mindent csinálnak rosszul az emberek, valószínűleg ezt is rosszul csinálták, s nem tűnt fel nekik, hogy mit keres ez a fiatalember, sőt, később már ismert rádiós annál az idős, magányos papnál. Érdekes, hogy nekem sem jutott soha eszembe, hogy ebből nekem bajom lehet, s nem is lett. Egészen a haláláig tartottam Nagy Miklóssal a barátságot. Sajnálatosnak tartom, hogy így elfelejtették, emberként és alkotóként is. Novellistaként Tömörkény, Tamási Áron rokonának érzem őt, verseiben pedig egy szép, szolgáló költészetet hozott létre, amelyben nem a saját személye volt fontos, hanem azok a témák, azok az emberek, gondolatok, amelyeket fontosnak érzett. Papként és íróként is igen éles szeme volt, nagyon jól ismerte a paraszti életet, és sok szép, értékes rajza van erről a világról, annak szelídebb, de éppen olyan igaz oldalát mutatja be, mint amilyen sötétén ábrázolja a másik oldalt Móricz Zsigmond.

Cs. Szabó Lászlóval készített interjújában Ön idézi Németh Lászlót: „Nem mindegy, hogy a szó, amit a rádió szétfolytat, kanálislé-e, vagy artézi forrás?” Ön, aki több mint ötven évet dolgozott rádiósként, tévésként, hogyan látja ezt a kérdést napjainkban?

Ez a mondat azért kerülhetett bele az említett interjúba, mert köztudott, hogy Cs. Szabó László a II. világháború utolsó esztendeiben a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetője volt, előtte pedig ezt a tisztséget Németh László töltötte be. Mielőtt a kérdésére válaszolnék, utalnék a helyzet furcsaságára. A múlt század hatvanas-hetvenes éveinek politikai nyomorúságát nem kell — pláne így visszamenőleg — se méltatni, se mentegetni, akik akkor éltek, vagy a szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak róla, azok tudják, hogy az a korszak politikailag kiszolgáltatott helyzetben tartotta az embereket, és minden alá volt rendelve a Szovjetunió érdekeinek. Ennek a politikának megvoltak a megfelelő irányítói, képviselői, kiszolgálói. Ez így volt a rádióban, a televízióban, az egyházban, az oktatásban, minden intézményben. Annyira azért működőképes volt ez a rendszer, hogy mint a rákbetegség az egész szervezetet átjárja, és át tudta járni, képes volt rákényszeríteni a jóakarató embereket is arra, hogy valamilyen értelemben neki szolgáljanak — ha másra nem, hivatkozzunk az *Egy mondat a zsarnokságról* című Illyés-költeményre. Annál zseniálisabban senki nem írta meg a diktatúra természetrajzát. Ez működik, és nem tudjuk kivédeni, csak a mártírok tudnak felülemelkedni rajta, az életáldozatukkal, de az lehetetlen, hogy egyszerre tíz-tizenötmillió vértanú legyen, mert akkor kihal a nemzet. Semmilyen szemrehányó gondolat, érzés nincs bennem sem papokkal, sem tanárokkal, sem művészekkel szemben, ha azt mondom, hogy bizonyos mértékig próbáltak alkalmazkodni a helyzethez és a lehetőségekhez. Volt itt egy érdekesség. A hatvanas-hetvenes években a Magyar Rádió pagodája, az a kis üvegkalitka, amelyen keresztül vezet az út a stúdiók felé, szellemi műhely volt. Ott ült Zelk Zoltán, bejött Mátyás Iván, érkeztek a színészek, Besenyei, Sinkovits elmondani egy Berzsenyi-, egy Vörösmarty-verset. Az igazi kultúra, művészet élt itt mégiscsak. A másik stúdióban persze a kötelező híreket, műveket adták le, de voltak nagyszerű hangversenyek is — megjegyzem, természetesen most is vannak. Nem szabad tehát úgy tekinteni a Kádár-korszakra, hogy akkor semmi nem történt a magyar kultúrában, művészetben. A rendszer okos beleegyezésével rengeteg valódi értéket hordozó alkotás született meg, s ezek megjelentek, játszották, bemutatták őket. A hatalom emberei mindezt nem kifogásolták, mert úgy érezték, kitűzhetik ezeket virágokként a gomblyukukba. Úgy érzem, az én kivételes helyzetem is ebbe a kategóriába tartozott ezekben az esztendőkhöz. Én a pártba soha nem léptem be, s mégis kineveztek a Magyar Televízió egyik főszerkesztőjének. A kinevezésemkor felvetették, hogy lépjek be, de azt válaszoltam: rendszeresen írok az Új Emberbe, a Vigiliába. Nem szeretnék két arcot mutatni. Ha így megfélelek, rendben van. Ha nem, maradok továbbra is kisebb beosztásban. Ezt követően soha nem volt ez téma. S azt is elmondhatom, hogy a rádióban is élénk képzelőerejű emberek éltek, ilyen volt az elnökhelyettes és a zenei osztály vezetője is, akik ugyan egyéni egziszten-

ciájuk érdekében elfogadták a politikai kényszerítés bizonyos eszközeit, pontosan tudták, hol vannak azok a határok, amelyeket nem lehet átlépni, de inspiráltak is bennünket. Engem személy szerint is. Akkoriban nem kaptunk külön fizetést, én például egyetlen plusz fillért sem kaptam azért, mert kitaláltam a „Ki nyer ma? — játék és muzsika tíz percben” játékot. Fix fizetésem volt, de éjjel-nappal dolgoztam, mert élveztem, amit csináltam. Ők pedig élvezték, hogy nekem ennyi minden az eszembe jut. Lehetek volna azonban olyan főnökeim is, akik azt mondják: köszönjük, erre nincs szükség. Akkor én elvesztem a kedvem, s nincs „Ki nyer ma...”, nincs semmi. Azt mondom tehát, hogy ezeknek a vezetőknek a jóindulatát egy rossz rendszerben visszamenőleg is értékelni kell. Engedték, hogy újabb és újabb műsorokat találjak ki, értékelték a kreativitásomat. Létrehoztam a „Csak a derű óráit számolom” című műsort, csináltam vetélkedőt Liszt Ferencről, operákról, műsorokat készítettünk városokról, hangversenyekről, költőkről. A „Zene, zene, zene” című műsorunkban pedig ötvöztük a komolyzenét a könnyűzenével, hogy ezáltal minél többen jussanak el a klasszikus alkotásokhoz. Így egymás mellett ült például Ferencsik János és Kovács Kati. Jó szívvel emlékszem tehát vissza a rádiós és a tévés éveimre is, nem hiszem, hogy bármit meg kellene bánnom. Mindez persze a Jóisten kegyelme volt, mert tisztában vagyok vele, hogy mindez nem az én érdemem, hanem a körülmények szerencsés együttállásának, az engem körülvevő emberek józanságának, jószágának köszönhető. Sajnos, hogy ezek az említett műsorok ma megszűntek. Ma kereskedelmi rádiók és tévék vannak, mindent az üzlet határoz meg. Néhány héttel ezelőtt Petrovics Emilnek, a nagyszerű zeneszerzőnek, kiváló barátomnak megjelent egy misszilis levele az Élet és Irodalomban a Magyar Rádióról. Ebben tökéletesen bemutatja azt a sivárságot, ami ott jelenleg van, s felrója, hogy mennyi értékes műsor szűnt meg az elmúlt időben, hány nagy tudású, alkotni vágyó munkatársat ebrudalt ki a közrádió új vezetése az elmúlt években, megcsonkította a szocializmus évtizedeiben is jól működő kórusokat, zenekarokat. Sajnos ma a kanálislé szétfolyik, az artézi kút kiszáradni látszik, de talán még nem visszafordíthatatlan a folyamat.

Ön Bartók Béla művészetének elemzése kapcsán felteszi a kérdést: vajon érettnek bizonyult-e az emberiség morálisan és esztétikailag a bartóki életmű befogadására? Ezek szerint a nagy művek befogadása

Ahhoz, hogy a művészi élmény megtévesztő módon ne csak visszfényre legyen a remekműnek, hanem valamit tényleg felfogjunk belőle, ahhoz valami erőfeszítést mindenképpen kell tennie a befogadónak. Nem azt mondom, hogy zeneművészeti tanulmányok kellenek hozzá, elegendő a nyitott szív, a nyitott lélek és a nyitott fül. Volt egy vasesztergályos játékosom a „Ki nyer má”-ban, s mindig elámultam azon, hogy honnan tudja a válaszokat. Elmondta nekem, hogy eleinte csak a cigányzenét kedvelte, ha komolyzene ment a rádióban, kikapcsolta a készüléket. Aztán amikor meghalt az édesanyja, bekerült egy templomi kórusba. Az énekpróbák alatt

összetett, érett személyiséget feltételez?

lassan kezdte felfedezni, milyen gyönyörű az, amikor hallja külön énekelni a basszust, a tenort, megcsendül egy kvint fölötte, vagy éppen közösen énekelnek egy motettát. Elkezdett egyházzenei hangversenyekre járni, majd lemezeket gyűjteni. Kérdeztem: mi a kedvenc zeneműve? Bartók *Hegedűversenye*, válaszolta, ennél szebbet nem hallottam. Hányszor kellett meghallgatnia ezt a művet, hogy így érezze? Legalább harmincszor, felelte. Természetesen nem mindig folyamatosan hallgatta, hanem részletekben, ízlelgetve az egyes részek, tételek gyönyörűségét. Ez az ember nem tanult zene-történelmet, nem járt zeneiskolába, mégis egy Bartók-művet nevezett meg a kedvencének. Ehhez kell morális és esztétikai késztetés is. A nagy irodalmi és művészeti alkotások befogadásához nélkülözhetetlen az erőfeszítés, mint ahogy az élet minden területén szükség van erre. Legalább a lelki nyitottságunk legyen meg az iránt, amivel foglalkozni akarunk.

Őn többször is idézi az egyik interjúalanyát, Ottlik Gézát, aki így válaszolt a Vigília körkérdésére: „Ha műveinkben nincs benne Jézus, akkor semmi sincs benne. Nem néven nevezve kell jelen lennie, hanem valóságosan. Ha Ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentésmozzanatokból összerakott művembe — ha másként nem, hát mint szomszúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczósága a szép hűvös patakra —, akkor nem is hoztunk létre semmit.” Ezek szerint minden olyan mű krisztusi, amely a humánnum magasabbrendűségét hirdeti a rosszal, a gonosszal szemben? Nem túl tág ez a határ?

Vegyük csak a költészetünket, amelyben a keresztény élmény szelíd forradalma igen különböző módokon van jelen. Vannak művek, melyekben tematikusan, szinte a programzene romantikus hagyománya szerint, megnevezve és nyilvánvalóan, s vannak művek, melyeknek csak remekmű mivoltában, az esztétikai minőség szinte „mennyei hitelében” tapasztaljuk meg a keresztény élmény jelenlétét, kimondatlanul, rejtetten: akár még a szerző által sem felismert tudati-lelki folyamatok, megsejtések sodrában. Nem kétséges, vannak kitűnő katolikus publicisták, moralisták. Vannak-e katolikus költők is? A keresztény élmény nagyjai nemmel felelnek. Rónay György, Tűz Tamás, Pilinszky János nem tartotta magát katolikus költőnek. Költők voltak egyetemes értelemben, akiknek versei maguk állnak helyt a keresztény eszmevilágnak szakrális valóságában, esetleg teológiai töredékességgel, de költői teljességgel. Az úgynevezett katolikus költő versművészetének egyik lehetséges veszélye, hogy a szerző eleve birtokosa, megvallója annak az igazságnak, amelyet — talán töredékesen, tükör által homályosan — a vers erői által kellene fölfedeznie. Izzásban, érzésben, ellenpontok által válik az élmény ereje művészi tetté, költeménnyé. A költő eszköze is, médiuma, tárgya és tehetségének kegyelmével alanyi teremtetője is a versnek, de a mű többet tud nála, s talán szerzője szándéka ellenére kihívja, áhítatosan kikényszeríti és befogadja a megszentelődés ajándékait. Egy bizonyos: a műalkotás legmagasabb szintjén valamilyen módon sugalmazott, Isten kegyelmének, vagy a Szentlélek kegyelmének tekinthető, akkor is, ha profán, sőt, a profán művekben éppúgy benne van ez a működés, mert Isten nem kereszténységet teremtett, hanem teljes világot. Ebben a profán világban éppúgy bent vannak ezek az erők, amelyeket mi sugalmazottnak tekintünk a Szentlélektől, vagy legalábbis a segítségének, hiszen a tehetségét mindenki Istentől kapja. Egy műalkotást nem a tematikája tesz szentté, hanem a minősége. Emlékeztetek rá, hogy II. János

Pál pápa 1991 augusztusában Budapesten azt mondta: „A művészet, a képzelet szabadsága még a vallásos hittel szemben is elismerendő, s ez a szabadság olyan tevékenység, mely különleges méltóságot kap a teremtésben, fontos szerepet játszik a kegyelem rendjében.”

Egyik esszéjében felidézi, hogy Batthyány-Strattmann Lászlót 2003-ban boldoggá avatta II. János Pál pápa. Ezt a szemléletet nem várhatjuk el mindenkitől. Negyvennyolc évig éltem együtt a feleségemmel, de képtelen vagyok feldolgozni a gyászt azzal a Polcz Alaine-i ajánlással, hogy a cselekvésbe menekülve oldjam meg, hanem ragaszkodom ehhez a gyászhoz és traumához. Hogy aztán ennek a traumának vannak lélektanilag meglepő fordulatai, és előfordulnak olyan helyzetek ebben a kényszerű és szomorú szabadságban, hogy szinte visszazuhanok a kamaszkoromba, az a lelki tünemények világába tartozik. Ez a tragédia, ez a súlyos veszteség az embert nyitottabbá teszi a szeretet iránt. Ha jön egy fiatal lány és kedves hozzám, akkor szinte természetes, hogy majdnem valami szerelemszerű érzés rögtön feltámad az emberben, amire nem számított, s nem tudta elképzelni, hogy ez idős korban még egyszer lehetséges legyen. Az élet, akárcsak a költészet, tele van meglepetésekkel, rejtélyekkel. Ezért a vers, hasonlóan az élethez, megtervezhetetlen. A legfontosabb dolgok megtervezhetetlenek. Ez azonban az élet szépsége. Ezért van az, hogy én, a világban tapasztalható minden tragédia, szenvedés ellenére, csak hálát tudok adni a teremtő Istennek a létezésért, az élet megszámlálhatatlan ajándékáért. Éppen most készül Simon Erika közreműködésével a Kairosz Kiadó „Miért hiszek?” sorozatának új kötete velem, egyik verssoromat idézve címül: „Mikor a hervadás is hála...” A szentmise is ezzel végződik: „Istennek legyen hála!” Számomra a hit olyan természetes és egyszerű, mint a levegő. Lélegzem is vele. Ez sem az én érdemem azonban, ajándékba kaptam, amiért szintén hálával tartozom.

Ez azért nem mindennapi dolog, nem véletlen, hogy Batthyány-Strattmann Lászlót 2003-ban boldoggá avatta II. János Pál pápa. Ezt a szemléletet nem várhatjuk el mindenkitől. Negyvennyolc évig éltem együtt a feleségemmel, de képtelen vagyok feldolgozni a gyászt azzal a Polcz Alaine-i ajánlással, hogy a cselekvésbe menekülve oldjam meg, hanem ragaszkodom ehhez a gyászhoz és traumához. Hogy aztán ennek a traumának vannak lélektanilag meglepő fordulatai, és előfordulnak olyan helyzetek ebben a kényszerű és szomorú szabadságban, hogy szinte visszazuhanok a kamaszkoromba, az a lelki tünemények világába tartozik. Ez a tragédia, ez a súlyos veszteség az embert nyitottabbá teszi a szeretet iránt. Ha jön egy fiatal lány és kedves hozzám, akkor szinte természetes, hogy majdnem valami szerelemszerű érzés rögtön feltámad az emberben, amire nem számított, s nem tudta elképzelni, hogy ez idős korban még egyszer lehetséges legyen. Az élet, akárcsak a költészet, tele van meglepetésekkel, rejtélyekkel. Ezért a vers, hasonlóan az élethez, megtervezhetetlen. A legfontosabb dolgok megtervezhetetlenek. Ez azonban az élet szépsége. Ezért van az, hogy én, a világban tapasztalható minden tragédia, szenvedés ellenére, csak hálát tudok adni a teremtő Istennek a létezésért, az élet megszámlálhatatlan ajándékáért. Éppen most készül Simon Erika közreműködésével a Kairosz Kiadó „Miért hiszek?” sorozatának új kötete velem, egyik verssoromat idézve címül: „Mikor a hervadás is hála...” A szentmise is ezzel végződik: „Istennek legyen hála!” Számomra a hit olyan természetes és egyszerű, mint a levegő. Lélegzem is vele. Ez sem az én érdemem azonban, ajándékba kaptam, amiért szintén hálával tartozom.

Errata

A Sipos Lajossal készült, 2009. szeptemberi számunkban közölt interjúban hibásan jelent meg a híres nyelvészprofesszor, Gom-bocz Zoltán neve. Olvasóink szíves elnézését kérjük. (A szerk.)

MÁTHÉ ANDREA

A hallgatás nyelve

Feljegyzések, 1995–2009

A szerző esztéta, legutóbbi írását 2008. 12. számunkban közzeltük. — Részlet a L'Harmattan kiadónál közeljövőben megjelenő könyvéből.

¹Vö. Hans-Georg
Gadamer: *A nyelvek
sokfélesége és a
világ megértése.*

(Ford. Egyedi András.)
Athenaeum, 1991/1. 3–14.

1.

Maga a beszélgetésben lét nem más, mint a helyes szó megtalálása és a sokatmondó csend együttesen;¹ megtalálni szó és csend arányát, metszéspontjait, mértéket tartani bennük és köztük: ez a kiindulópontja és megtartója az igazi párbeszédnek. A nyelv a hallgatáson alapul, de beszéd és szótlanág (a szó visszatartása/megvonása) kölcsönösen feltételezik és kiegészítik egymást. A nyelv és a hallgatás közös határán akkor vagyunk, amikor a kimondhatatlant próbáljuk megnevezni. Ez a kísérlet határhelyezetre — önmaga határhelyzetére — irányítja a figyelmet. A határhelyzetek az emberben a létét meghaladóval való találkozását tudatosítják: ilyenkor képes lehet, bár csak időtöredékre, az őt meghaladó vonzására és vonzásában átlépni önmaga határát.

Ilyen határhelyzetnek nevezhető a beszélgetésben-lét helyzete is, amely nem más, mint a feltételezett szeretetben-lét szituációja, amely a hangos szót ugyanúgy elfogadja, ahogy azt a hirtelen beálló csöndet is, amikor 'angyal suhan át szobán'. A beszélgetésben-lét nyelve így folyamatos, megszakítatlan ingás szó és csend között. Mértéktartása mellett mégis van egyfajta túlfűtött metaforikusság ebben a nyelvben, mely legszembetűnőbben a misztikusok műveiben fedezhető fel.

Ezt a túlfűtöttséget a vallomástétel helyzete hívja elő, melyet kettősségek jellemeznek: a beszélő egy beszédben-létről tudósít (a misztikus és Isten beszédben létéről), miközben ő maga egy másik beszédhelyzetben van (a misztikus és az olvasó helyzete, aki felé közvetíteni próbálja a transzcendens beszédhelyzetet); a misztikus (el)beszélő tudja, hogy a kimondható nem elégséges élményének közvetítéséhez, de a teljes hallgatás is lehetetlen róla; e kettősségek közti résben talál rá arra a nyelvre, amely egybeesik a szeretet/szerlem diskurzusának nyelvével, és amelynek egyik legismertebb példája az *Énekek éneke*, majd ezt követik — különböző módon — a misztikusok írásai (Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitával kezdődően, Eckhart Mester, *A tudatlanság felhője* című mű ismeretlen szerzője, Suso, Hildegard von Bingen, Angelus Silesius, Keresztes Szent János, Avilai Szent Teréz és mások művein át egészen napjainkig). Az a beszédhelyzet, amelyre a vallomástevők utalnak, kilép a mindennapi beszédhelyzetekből — a mindennapi szituációk fölé emelkedik, ilyen módon a mindennapi, informális nyelv határát is túllépi. A felfelé irányuló vertikális fontos jellemzője e művek nyelvhasz-

²Angelus Silesius: *Kerúbi vándor*. (Vál. és ford. Kurdi Imre és Tatár Sándor.) Helikon, Budapest, 1991, 6.

³Origenész: *Kommentár az Énekek énekéhez*. (Ford. Pesthy Mónika.) Atlantisz, Budapest, 1993, 47.

⁴Paul Ricoeur: *A nyelvről, a szimbólumról, az interpretációról*. (Ford. Martonyi Éva.) In: *Ikonológia és műértelmezés 3. A hermeneutika elmélete. Tanulmányok*. (Vál. és szerk. Fabiny Tibor.) JATE Press, Szeged, 1998, 133.

⁵Pseudo-Dionüsziosz Areopagita: *Misztikus teológia*. (Ford. Erdő Péter.) Vigilia, 1979. január, 24.

⁶Keresztes Szent János: *Összes versei és válogatott prózája*. (Vál. és ford. Takács Zsuzsa.) Európa, Budapest, 1992, 70.

⁷Angelus Silesius: *Kerúbi vándor*, i. m. 68. vers

nálatának, ahogy például Angelus Silesius írja: „Az ember Égre néz, és földre néz az állat; / Ki kicsoda legyen: ennek nyomán kiválhat.”²

Ez a beszédmód nemcsak a szókincs megváltozását jelenti, és a szöszövedék metaforikus-szimbolikus átalakulását is egy mindennapi nyelvhez képest, hanem a fecsegés háttérbe szorulását, és a csend felerősödését is. Más szavakkal: ebben a konfesszionális beszédhelyzetben a profanítás nyelvét meghaladja a szakralitás nyelve. (E kifejezéseket az eliadi értelemben használok: nem feltételezem, hogy a nyelv ténylegesen felosztható lenne elkülönülő nyelvi rétegekre vagy szintekre.) A beszélgetésbe kerüléshez érteni és tudni kell azt a nyelvet, amelyet a beszélgetés megkíván, és fordítva: a valódi beszélgetés maga felajánl egy nyelvet, amelynek megértését megköveteli a beszélgetésben lévőktől. A szakralitás nyelve — mely legközelebb a költői nyelvhez áll, nemcsak mert a léthez legközelebb állót mondja ki, hanem mert harmonikus mértéket állít a sorok és sorközök közé — rejtőzködőbb nyelv, mint a profanítás nyelve, mivel rejtettet és rejtetten akar kimondani, vagyis nemcsak a nyelv véletlenszerűségei és elégtelenségei hozzák létre a többértelműséget, hanem ehhez még egy szándék is csatlakozik.

Origenész írja, hogy a világ megismeréséhez több fokozaton keresztül lehet eljutni: az erkölcsen, a természetben a testi-érzéki szinthez tartoznak, míg a szemlélődés, vagy szemlélődő megismerés „az égi dolgok utáni szerelmet, az isteniek utáni vágyat ébresztgeti a lélekben, arra tanítva, hogy a szeretet és szerelem útját követve kell eljutnunk az Istennel való közösségbe”.³ Vélhetően ezen a ponton fordul át a profanítás szakralitásba, és ez a nyelv másképp-megszólalásában érhető nyomon. Ez a másképp-megszólalás tud a saját különleges helyzetéről, és arról, hogy „mást mond, mint amit mondani akar”, ahogy Ricoeur írja a nyelv szimbolikus funkciójáról.⁴ Ez a mondat azt is elismeri, hogy nem juthatunk el egy konstans értelemhez vagy jelentéshez, hanem egy metaforikus kifejezés értelmezése újabb metaforikus kifejezéssel történik, s így mindig közelítés lehetséges, de megragadás nem. A negatív teológia szövegei, írásai a végpontra jutás lehetetlenségét nyilvánvalóan közlik. Eleve a kimondhatóság lehetetlenségébe helyezik alapjukat, amennyiben állítják a leírt élmények közölhetetlenségét, amelynek okát egy olyan nyelvben látják, amely nem létezik sem a verbalitás, sem egyéb más megjeleníthetőség szintjén, csupán a szubjektív élményszerűségén.

Ahogy Pseudo-Dionüsziosz Areopagita írja: „...minden dolog jóságos oka bőbeszédű is meg szűkszavú is, s egyszersmind szótlan is”;⁵ Keresztes Szent János így fogalmaz: „Ostobaság volna azt hinni, hogy a szeretetről és a misztikus belátásról szóló költemény szavakkal magyarázható volna”;⁶ Angelus Silesiusnál ezt olvashatjuk: „Csak úgy szólíthatod az öröklétű létet, / Ha elhagyod előbb az emberi beszédet.”⁷ A *tudatlanság felhője* című kis könyv ismeretlen szerzője a következőképpen fejezi ki ezt a tapasztalatot: „Nem

⁸Ismeretlen Angol Szerző:
A tudatlanság felhője.
 (Ford. Losonci Gábor.)
 Erasmus, Budapest,
 1994, 48., illetve:
A Megnemismert felhője.
 (Átdolgozta és ford.
 Lukács László.) Vigilia,
 Budapest, 1987.

⁹Pseudo-Dionüsziosz
 Areopagita: *Misztikus*
teológia, i. m. 23.

¹⁰Hans-Georg Gadamer:
Az üres és betöltött idő-
ről. (Ford. Hegyessy

Mária.) In uő: *A szép*
aktualitása. (Szerk.

Bacsó Béla.) T-Twins,
 Budapest, 1994, 85.

¹¹Wolfgang Iser: *A fiktív*
és az imaginárius (Ford.

Molnár Gábor Tamás.)
 Osiris, Budapest, 2001.

¹²Northrop Frye:
Kettős tükör.
 (Ford. Pásztor Péter.)
 Európa, Budapest,
 1996, 376.

merném vállalni dadogó földi nyelvemmel, hogy Isten munkájáról szóljak. Röviden: ha merném se tennem meg.”⁸ A leírás ezért „helyettesítő nyelvvel” történik, melyet ‘a szakralitás nyelve’ kifejezéssel jelölök, s amely — feltételezésem szerint — a költői nyelvvel érintkezik és tart szoros kapcsolatot. Mindkettő a ‘vágy nyelvének’ is nevezhető.

Felmerülhet a kérdés, hogy ha közölhetetlen egy tapasztalat, akkor miért győzi le a közlés vágya a közlésképtelenségét? A kérdés — nyilvánvalóan — nem válaszolható meg kimerítően és megnyugtatóan, csak felajánlja néhány lehetőség elgondolását. A legszembetűnőbbben az ember és az emberi nyelv határaitra irányítja rá a figyelmet, és egy olyan nyelvre, amely nemlétével *van*, pontosabban nem a megszokotthoz hasonlóan *van* (létezik), s ezért tűnik ‘nem-létezőnek’ hozzá viszonyítva. Egyben rákényszeríti a megszokottat (mindennapit), hogy teremtsen meg önmagából e rajta kívül lévő, de vele érintkező kimondhatóságát. Mindezt úgy kívánja megtenni, hogy közben a kimondhatatlan nyelve ne tűnjön el, de áttetszően benne legyen a kimondottban. Ilyen módon a tagadás nyelvének és a beszédben-lét nyelvének összekapcsolását teremtik meg a misztikusok szövegei. „...minden állítást Róla kell állítani és kimondani, aki minden dolog oka; de mert minden fölött áll, még sajátosabban mindezt tagadni kell...”⁹ A tagadás mindig a hiány felé fordít, „és a hiány az, amelyik tolatódóbb és feltűnőbb a megszokott megbízható létezésével szemben”.¹⁰ Ehhez hasonlóan a műalkotás is hiányt teremt (‘éreztet’) maga körül és befogadójában, ez a hiány kapcsolódik össze az „ünnepélyes hallgatással”, s így — csendként — lesz ereje kivívni az értelmezésére irányuló kísérleteket. Ilyen értelemben minden szöveg „misztikus szöveg”, mely — kisebb vagy nagyobb mértékben — létrehozza sajátos értelmezői nyelvét, és a szakralitás nyelvét alkalmazza, amely felfedi — Iser kifejezésével élve — saját ‘kitöltetlen vagy üres helyeit’.¹¹

Nem mellékes az sem, hogy e szövegek hangsúlyozottan fenntartják a hallgatás lehetőségét, illetve annak a kérdésnek a nyitottságát, hogy a beszéddel vagy a hallgatással lehetséges-e többet mondanunk; illetve hogy e kettő elválaszthatatlan, mellérendelt viszonyban van egymással. A kettő közti egyensúly megtalálásakor lényeges átgondolni, hogy bár vannak élmények, melyek nem diszkurzusképesek, de ezek nem hatalmaskodnak el a közölhető élmények felett. Erről Northrop Frye — elismerve, hogy „a gyanú állandóan felmerül, hogy a nyelv elrejt, elfed valamit” — így ír: „Amiatt, hogy a nyelv gyakran hajlamos hamis nyomra terelni bennünket, egyes vallási hagyományok kultuszt csinálnak a szótlaniságból, egészen odáig, hogy garmadával születnek könyvek arról, hogy a nyelv tökéletesen alkalmatlan a valóságos tapasztalatok közvetítésére.”¹² Ugyanilyen szélsőség lenne az is, ha csak a verbalizálható tapasztalatok valóságát/valóságosságát ismernénk el.

Felmerülő kérdés, hogy tágabban a művészet, szűkebben az irodalom nyelve az egyes korszakokban mennyiben tudta és tudja megtalálni a kimondás és kimondatlanság (harmonikus) arányát, s mennyiben képesek a mindennapi diszkurzusok a fecsegést elutasítani a kimondás és hallgatás mértékéhez való igazodással. Vajon lehet-e, hogy a huszadik század elejétől kezdve a fecsegés, a lényegtelen és a lényegtelenről szóló beszéd vette át a hatalmat, és kiszorította mind a helyénvaló hallgatást, mind a valódi szókimondást? Vannak közös és egyéni élmények, melyekre a beszéd impropriusnak tűnik, de a művészeti alkotások létrehozói — köztük például a 'a sorközök költészete' — képes ezeket megszólaltatni. A misztikusok és a költészeti alkotások textusai folyamatosan arra tesznek kísérletet, hogy az élményekhez a helyénvaló és arányos megszólalást megtalálják. Hogy mennyire működik a(z el)hallgatás kényszere és mennyire a kimondásé, ezt nemcsak egy adott korszak rejtett/ki nem mondott szabályai és struktúrái alakítják, hanem maguk a szerzők is.

2.

A misztikusok nyelve rejtőzködő nyelv: a misztikus tapasztalat individuális, kizáró, rejtélyes, amely szerint Isten rejtettségben és magányban nyilatkozik meg, s ezért az erről szóló beszéd is magán viseli a rejtettség nyomát. A keresztény misztikában a csend (amely ha vággyal teli, üresség és hiány, de teljesség és telítettség a teremtmény és teremtmény közti beszédben) nyelv, amelyhez más nyelv nem juthat el. A szemlélődésnek ez a szintje „diszkurzusképtelen”, de az erről való híradás kényszere megteremt egy nyelvet, melyet — jobb híján — szakrális nyelvnek neveztünk el. Ez a nyelv részben a tagadás nyelve, részben a beszélgetésben-lenni nyelve.

¹³Frank C. Happold:
Mysticism. Penguin,
London, 1984.

Frank C. Happold¹³ a misztikus tapasztalat különböző típusait írja le; ezek közül kettő kapcsolódik a csend élményéhez: az egyik a tudás és megértés misztikuma, a másik a szeretet és az egyesülés misztikuma. A tudás és megértés misztikuma az Egész megértésére törekszik, hogy az univerzum titkát ne részlegességében, hanem teljességében érthesse meg. Így Istennek valamifajta tapasztalati megértésére törekszik az intellektuális intuíció, vagy a kötetlen szemlélődés segítségével. A szeretet és egyesülés misztikuma nemcsak egyoldalú emberi vágyat jelent, hanem kölcsönös vonzalmat és keresést Isten és ember között. Ez a két, egymást kiegészítő tapasztalat kétféle belső késztetéssel vagy kényszerrel kapcsolatos. Az egyik az, amelyik az embert az individualizáció és az elkülönülés felé ösztönzi, a másik pedig épp az én magányosságát akarja megszüntetni azáltal, hogy feltételez valami én-t meghaladót. Az ember bár a legindividuálisabb létező, mégis ő az, aki leginkább képes a megosztottságra és a mindenben való részvételre és részesülésre. Nem, vagy alig képes önszeretetét feladni, de vágyakozik arra, hogy egyesüljön valamivel, amit önmagához tartozónak érez, de

amitől mégis elválasztott. Ennek az elválasztottságnak a megszűntetésére törekszik egy nyelv megteremtésével is, mely közvetítést jelent önmaga és az őt meghaladó között.

Hogyan, milyen eszközökkel közvetíti a szó a hallgatást ezekben az írásokban? Pszeudo-Dionüsziosz Areopagita *Misztikus teológiája* és Keresztes Szent János *A lélek éneke* című műve mutatja meg leginkább azt a retorikai eszközt, mely egyrészt a kizáró sem-szem szerkezettel él: állít és egyben vissza is vonja ezt az állítást az állítás tagadásával; másrészt bármely állítást elfogadhatónak vél, így relativizálja azt. „Ismét felfelé haladva azt mondjuk, hogy nem is lélek, nem is szellem; és sem képzelete, sem vélekedése, sem értelme, sem esze nincsen; nem is értelem vagy ész, nem is mondható ki, nem is gondolható el”;¹⁴ (vagy: „Színed látnom végre engedd, / meghalok, hogy nem halok meg”¹⁵). Ez a megsemmisítő állítás elbizonytalanítást hoz létre, amely így megjeleníti a kimondhatatlant a szöveg terében. A tagadások és állítások közti hiány teszi jelenlévővé a még odakívánczot, amely még nem tudta előhívni saját szavait. E kettős kizárás (sem/sem) a részesülés (is/is) beszédformájával egészül ki, ezáltal mozdítja ki a nyelv adottságába vetett hitet, és egyfajta hiánynak ad helyet, mely nem beszéddel, hanem hallgatással, vagy a hallgatás megnevezéseinek beszéd-töredékeivel tölthető ki. Ezekben a beszéd-töredékekben találkozik és azonosul a beszélgetésben-lét nyelve a szeretet nyelvével: „Ezért, amikor a szeretetről olvasol, vedd úgy, mintha a szerelemről szólna, és ne törődj a szavakkal, hiszen mindkettőben ugyanaz az erény nyilvánul meg.”¹⁶ Ez a nyelv a felszólítás és a jó értelemben vett parancs nyelve, melyben a tapintat, az emlékezés, a mérték és a távolságtartás is megmutatkozik. Ez az alapja a *sensus communis*nak, melyet Gadamer Oetingerre idézve ír le: „Isten jelenvalósága magában az életben áll, ebben a ’közös érzékben’, mely minden embert megkülönböztet minden holtól — Oetinger nem véletlenül említi a polipot és a tengeri csillagot, amelyek, bármennyire is szétszabdálják őket, új egyedekké regenerálódnak. Az emberben ugyanez az isteni erő működik...”¹⁷

A ’vagy nyelve’ sajátos nyelv; különös (nyelv)játék, néma tudás, mely adakozás és megvonás, titok és feltárulkozás, beszéd és hallgatás rései között keres helyet / keresi a helyét, és ekképpen irányítja a figyelmet a hétköznapi tárgyiasságon és a mindennapi léten túlmutató bizonyosságára.

¹⁴Pszeudo-Dionüsziosz
Areopagita: *Misztikus
teológia*, i. m. 25.

¹⁵Keresztes Szent János
*Összes versei és váloga-
tott prózája*, i. m. 52.

¹⁶Origenész: *Kommentár
az Énekek énekéhez*,
i. m. 41.

¹⁷Hans-Georg Gadamer:
Igazság és módszer.
(Ford. Bonyhai Gábor.)
Gondolat, Budapest,
1984, 43.

ÖTVEN ÉVE TÖRTÉNT „Kisaplaplázadás” a Központi Szemináriumban (I. rész)

Január 23-án volt ötven éve annak, hogy a Budapesti Központi Papnevelő Intézet növendékei megtagadták a közösséget a XII. Piusz pápa által név szerint kiközösített papok vezette kollaboráns szervezet, az Opus Pacis demonstrációjával, „békegyűlésével”. A jótékonyan feledékeny történelmi emlékezet felfrissítésére az alábbiakban naplószerűen összefoglalom, hogy annak idején mi, hogyan és miért történt.

A konfliktus

1959. január 22-én összehívták a különböző egyházmegyes növendékek képviselőit (seniorokat), akikkel dr. Hamvas Endre csanádi püspök a dékán, a rektor, valamint az egri káptalani helynök jelenlétében közölte a „határozatot”, miszerint a kisapapoknak el kell menni a békegyűlésre, és ezt levélben is átadta a rektornak. Este, a vacsora alatt, dr. Fábián János prefektus ismertette a „határozatot.”

Január 23-án reggel több ordinárius és előjáró (a pécsi püspök, a kalocsai és a veszprémi vikárius, az egri káptalani helynök, a szegedi és a központi szeminárium rektora) igyekeztek meggyőzni a növendégeiket a gyűlésen való részvétel szükségességéről.

Elérkezett az indulás ideje, s a növendékek (három kisapap: Klonfár János szombathelyi egyházmegyes VI. éves, Ferenc István váci egyházmegyes V. éves és Brunner Tibor rozsnói — egri északi — egyházmegyes V. éves kivételével) a szemináriumban maradtak.

A professzori kar és a megfélemlített előjáróság kereste a bűnbakokat, listák készültek az értelmi szerzőkről, javaslatokat fogalmaztak a büntetésekről, a kilátásba helyezhető megtorlásról. Ennek egyik fogalmazványa fennmaradt. Még tartott az előjárói értekezlet, amikor (nyilván jól működött a külső hálózat is) telefonüzenetet kaptak az Állami Egyházügyi Hivaltól (ÁEH), hogy 26-áig ne hozzanak döntést.

Január 26-án az AEH-ban közölték a dékánnal és a prodékánnal, a rektorral és a vicerektorral, hogy külön-külön és közös javaslatuk benyújtását kéri, illetve 29-én új egyeztető megbeszélést tartanak. A szemináriumi előjárók javasolták, hogy erre a Püspöki Kar képviselőit is hívják meg.

Január 27-én a szeminárium előjárói újabb értekezletet tartottak, erről jegyzőkönyvet készítettek. Elhatározták, hogy a rektor tájékoztatja a főpásztorokat a 23–24-ei megbeszélések eredményéről. A büntetésre két kategóriát határoztak meg:

1.) Eltávolítanak évfolyamonként 2–2 növendéket mostani magatartásuk (és egyéb tanulmányi, magatartási kifogások) miatt. Ezek a VI. éves Cséfalvay Pál és Nagy Imre, az V. éves Rubint Ferenc és Szakál Antal, a IV. éves Kiss Dénes és Virágh József, a III. éves Búvári Imre és Horváth Imre, a II. éves Ferjencsik Ferenc és Sulok Tibor, valamint az I. éves Nagy Sándor és Rezsabek Gyula lettek volna.

2.) Ezen kívül egyházmegyei visszahívásra javasolnak 5 főt: Medveczky Lajos (V.), Rózsa István (V.), Szegedi László (V.), Vit Gábor (V.) és Székely Tibor (V.) diakónusokat.

A további pontokban szigorító intézkedéseket (szentelési hozzájárulás megtagadása, séták, kirándulások tilalma), új tantárgy (szociológia) bevezetését, kihallgató bizottságok felállítását és az átnevelés szükségességét fogalmazták meg, valamint elhárították saját magukról a felelősséget. Annak érdekében, hogy az Opus Pacisban résztvevő, római cenzúrával sújtottakkal való kapcsolattartás miatt a növendékek igazhitűségén csorba ne essék, javaslatot tettek arra, hogy az békegyűléseket zárt környezetben, a szemináriumban belül ismételjék meg.

Ezt követően a szeminárium előjárói az ÁEH kívánságának megfelelően egyeztetették álláspontjukat az Hittudományi Akadémia vezetőivel és új javaslatot készítettek. A javaslatot harmadnap nyújtották be, de ebben nevek nem szerepeltek.

Január 29-ei keltű az a „A Római Katolikus Hittudományi Akadémia és a Központi Papnevelő Intézettel kapcsolatos szükségessé vált intézkedések” című ÁEH dokumentum, amelyet — az egyeztetésen — a püspöki kar képviselőinek (Shvoy Lajos, dr. Hamvas Endre), az Akadémia (dr. Erdy Ferenc, dr. Szörényi Andor) és a Szeminárium (dr. Potyondy Imre, dr. Sempety László) vezetőinek, illetve a még odarendeltnek (dr. Várkonyi Imre, az Actio Catholica országos elnöke és Brezanóczy Pál egri káptalani helynök) szobán ismertettek, majd írásban is átnyújtottak.

A dokumentum szerint az Akadémiáról dr. Artner Edgárt nyugdíjazni kell, dr. Bánk Józsefet vidéki plébániára kell disponálni, a Központi Papnevelő Intézetből dr. Papp Imre spirituálist

és dr. Liptai György prefektust vidékre kell helyezni, dr. Takács Nándor karnagyot el kell mozdítani. Az Akadémiáról és az ország valamennyi teológiájáról és szemináriumából ki kell zárni a következő hallgatókat: Krichenbaum József (V.), Cséfalvay Pál (VI.), Rubint Ferenc (V.), Székely Tibor (V.), Sulok Tibor (II.) Nagy Imre (VI.), Takács László (II.), Tabódy István (V.), Arató László (V.), Nemes Balázs (III.), Szakál Antal (V.), Kis Dénes (IV.), Adriányi (Vit) Gábor (V.), Rózsa István (V.).

Semmilyen kedvezménymegvonásban nem részesülhet Klomfar János (VI.), Ferenc István (V.) és Brunner Tibor (V.).

További négy pont pedig különböző szigorítások bevezetését javasolja.

Az iratok másolatát a kórházba vonult Shvoy Lajos helyett Hamvas Endre küldte meg a püspököknek. Február 15-e utánra új püspöki konferenciát irányoztak elő az ÁEH részéről kért intézkedések tárgyában.

Január 30-án a dékán négy hét szünetet rendelt el és a második szemeszter kezdetét március hó 3-ig elhalasztotta.

Ugyancsak január 30-án a szemináriumi rektor levélben tájékoztatta az esztergomi vikáriust, dr. Schwarz-Eggenhofer Artúrt, mint az intézményt felügyelő egyházmegyei vezetőt, a január 22-ét követő eseményekről.

Ezt követően megkezdődött az ÁEH dokumentumban felsorolt ügynevezett „szükségessé vált intézkedések” végrehajtása.

Kizárták a meghatározott 14 növendéket, majd Esztergomból februárban megérkezett a felmentés a spirituálisnak, dr. Papp Imrének, dr. Liptay György prefektusnak és dr. Takács Nándor karvezető, kisegítő énektárnak. (Takács Nándort ilyen címen alkalmazták, de prefektusi feladatokat is ellátott.)

A kispapok szolidaritása

Az ordináriusok „feladata” az volt, hogy nyilatkoztassák meg növendékeiket: semmiféle bajtársi eskü nem kötelezi őket, és engedelmesek lesznek az előjáróknak. Az egyházmegyei vezetői levélben adtak tájékoztatást a rektornak a visszafogadott növendékekről.

A március 4-én kelt, 600/1959. sz. levelében az intézetet felügyelő ordinárius, az esztergomi helynök jóváhagyta a „házi szabályzat” kiegészítését és a szigorító intézkedések bevezetését.

Március 9-én a visszahelyezett növendékek 60 igenlő, 9 ellenszavazattal beadványt készítettek az püspököknek a 14 növendéket érintő kizárás megsemmisítésére. Ebben a levélben személyesen is megvádolták dr. Sempsey László vicerektort, és bejelentették, hogy bojkottálják dr. Sző-

rényi Andor prodékán, biblikus professzor előadásait az Új Emberben megjelent, a 14 kizárt növendéket elítélő nyilatkozata miatt. A beadványt megküldték az Akadémia dékánjának is.

Március 10-én a hallgatók képviselői a dékántól kapott válasz alapján bejelentették, hogy bár fenntartásaikat érvényesnek tekintik, mégis látogatják az újszövetségi előadásokat.

(A dékáni levél kiadását az Akadémia archívumából, a jogutód Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának dékánja 2000-ben elutasította, majd annak ellenére, hogy néhány dokumentum megmutatását 2001-ben engedélyezte, „nem találták” semmi tárgyi iratot. A vitatott dékáni levél — mint 40 évvel később kiderült — fotómásolatban szerepel Rédly Elemér 1961-ben tett vallomásával a vizsgálati anyagban, amelyet aláírásával is hitelesített.)

A központi szeminaristák feláldozása

Nem maradhatott el az adott helyzetben a püspököknek küldött kispapi felterjesztés retorziója sem.

Március 18-án a rektorhoz írt levelében Grósz József kalocsai érsek felháborodását fejezte ki: „Elrendeljük tehát, hogy mindazokat, akik a Püspöki Karhoz írt levéllel magukat azonosítják, Rektor Úr küldje vissza ordináriusukhoz, aki további sorsuk felől intézkedni fog.”

A leveléhez mellékelte az érsek annak a nyilatkozatnak a szövegét, amelynek az aláírását megkövetelték a növendékektől. (Ezt az érsek sajátkezű megjegyzéssel látta el, miszerint a kalocsai növendékeket, akik a nyilatkozatot nem írták alá, elbocsátotta).

Március 18-án — még a püspökkari konferencia napján — a főpásztorok maguk elé idézték növendékeiket nyilatkozattételre. A növendékek többsége szolidaritást vállalt a tizennégygel, és nem írták alá a nyilatkozatot. Az aláírást megtagadókat azonnal elbocsátották.

A távollévő győri püspök nevében a rektor járt el, majd levélben közölte, hogy a nyilatkozatot a győriek sem írták alá, így őket is elbocsátotta. A szeminárium majdnem teljesen kiürült.

Az akadémián az 1958/1959. tanév II. szemeszterében a tanítás külsős hallgatókkal és a szeminárium néhány maradék növendékével folytatódott.

A Szeminárium előjárói és az Akadémia tanárai rádöbrentek arra, hogy növendékek híján mindkét intézményt a megszüntetés veszélye fenyegeti.

A központi szeminárium benépesítése

Az üres szeminárium, a fenntartási gondok arra az elhatározásra juttatták az előjáróságot, hogy

javaslatot tegyenek a szeminárium „benépesítésére”, valamint az Akadémia tantervének módosítására. Szerintük az elbocsátott hatvan növendék kétharmada alkalmasnak látszott az „átnevelésre”.

1959. június 10-én a rektor kérte a püspököket a szeminárium benépesítésére. Levelet küldött a püspököknek és az egyházmegyei előjáróknak. Az archívumban megmaradt, Shvoy Lajos székesfehérvári püspököknek küldött levél másolati példánya, amely szerint javaslatot tett a problémák megoldására, és ehhez a püspöki kar támogatását kérte.

Június 17-én a püspöki kar tárgyalta az előterjesztést, de a püspöki kar ezt a törekvést még nem tartotta időszerűnek, bár a kérdés továbbra is napirenden maradt.

Június 22-én Grósz József a rektornak küldött levele alapján az alábbiak szerint határozott: 1. A január-márciusi események miatt elbocsátottak visszavételére az idő még nem alkalmas; 2. Lépéseket tesznek a tantárgyak átcsoportosítására; 3. A szentelésnél figyelembe kell venni az előírt úgynevezett lépcsőzés (*interstitium*) időigényét; 4. Szerzetes tanárjelöltek felvételére lehetőséget látnak.

Július 20-án Schwarz-Eggenhofer Artúr esztergomi helynök, mint felügyelő ordinárius vizsgálta a megküldött előterjesztést, és a konferencia határozatát tudomásul vette.

Megjegyzés:

Az előző naplórész a Központi Papnevelő Intézet irattárában 2000-ben fellelhető dokumentumok alapján készült. A Történeti Hivatalban (később Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) őrzött tárgyi dokumentumok ismeretében és publikálásával váltak ismertté a további folyamatok, amelyek naplóját az aktuális ügynöki jelentések alapján állítottam össze.

Az egyházi vezetők a benépesítésért

Október 16-án egy, az Akadémián zajlott beszélgetés során úgy tudták, hogy a Grósz-Olt-Csala egyeztetésnek megfelelően az eltávolított kispapok 65 százaléka vissza fog térni, és ebben az ügyben a püspöki kar októberben újabb értekezletet tart.

Úgy vélték, hogy a hallgatókat Tabódy István szervezi és lázítja. A beszélgetés során elhangzott az a vélemény, hogy Sempsey vicerektornak van módja arra, hogy Tabódyt örökre elnémítsa, bár amíg Sempsey a Szemináriumban jelen van, addig folytatódnak a botrányok.

Október 28-án, a püspöki kar értekezletén valóban napirendi pontként szerepelt a volt központista kispapok visszavételének lehetősége.

A püspöki kar a miniszterelnökkel készült ez ügyben tárgyalni, és az volt a reménye, hogy legalább 40 növendéket visszavehetnek. Ezzel kapcsolatban Potyondy Imre rektor arra számított, hogy az ő állásfoglalását is kikérik. A kialakult vélemények szerint azonban tartani lehetett attól, hogy a növendékek *csak akkor mennek vissza*, ha mindenkit visszavesznek. Ennek valószínűleg meg is volt a reális alapja. Az adott időszakban ugyanis Tabódy István felkereste Fábián János prefektust, aki erről a látogatásról úgy nyilatkozott, hogy próbálta meggyőzni Tabódyt, milyen helytelen utakra tévelyedett, és vele a többi társa is. Tabódy szerint csak akkor térnének vissza a kispapok, a Központi Papnevelő Intézetbe, ha kivétel nélkül mindegyik visszamehetne. Tabódy a püspökkari konferencia után felkereste Liptay Györgyöt (a Szemináriumtól elbocsátott prefektust, aki az Akadémián a tanári állását megtarthatta), feltehetően azért, hogy információkat szerezzen a kispapok sorsát érintő esetleges döntésről.

Fábián János prefektus — állítólag — készült egy tervezet összeállítására, amely szerint csak azokat a növendékeket vennék vissza, akiket a Szeminárium előjárói arra ajánlanak, de ebbe a körbe a felszenteltek és a diakónusok nem kerülhetnek bele. (A lebonyolítást — Fábián János szerint — nagyban elősegítené, ha Tabódyt egy időre el lehetne távolítani.)

Hamvas Endre püspök javaslatára a rektornak az volt a szándéka, hogy két névsort állít össze: 1960 februárjára, illetve 1960 szeptemberére. Ismételt megbeszélések és tárgyalások voltak a szemináriumi előjárók és az Akadémia tanárai között.

Mind a két testület megegyezett abban, hogy a volt ötöd- és hatodéveseket nem lehet visszafogadni. A 14 kizárton kívül, a már felszenteltek végezzenek vidéki szemináriumokban. Végül olyan névsor készült, amelyben csak 40 főt szerepeltettek.

November 4-én a névsort Hamvas Endre püspök, a rektor és a dékán elvitte az ÁEH-ba, ahonnan azzal a válasszal tértek vissza, hogy februárról szó sem lehet, legkorábban csak a jövő év szeptemberéről. *A tárgyalások tehát egy elég hosszú időre megszakadtak.*

1960. május 16-án tartott megbeszélésen a dékánnak az volt a véleménye a szeminárium feltöltéséről, hogy a püspöki kar őszre küldjön a két nagy szemináriumból, Egerből és Győrből 10–10 főt, a három kisebb szemináriumból pedig 5–5 főt a Budapesti Papnevelőbe. Így a maradék 15 (20?) fővel 50 főre egészül ki a létszám, és a külső hallgatókból is számítani lehet 20–25 főre. Ez a létszám már megfelelő lesz a működéshez.

Júniusban a Szemináriumból érkezett „szóbeli” információ felsorol bizonyos visszaveendőkre vonatkozó javaslatot, amelyből az egyik megjelölt növendék névéhez — a jövő események szempontjából — fontos megjegyzést fűzött a BM elemzője: „jelenleg beszerzés céljából tanulmányozzuk”.

Június 28-án Erdey Ferenc leköszönő dékán felkereste az Actio Catholica országos igazgatóját. Látogatásának az volt a célja, hogy beszámoljon, és tanácsot kérjen a Központi Szeminárium és a Hittudományi Akadémia 1959 márciusában eltávoztott növendékeinek sorsával kapcsolatban. Beszámolt arról is, hogy a rektorral már hosszabb ideje gondolkodnak azon, hogyan lehet rendet teremteni ebben a kérdésben. Az AEH által meghatározott büntetés — vélelem szerint — eredetileg 1960 szeptemberéig szólt, illetve ez az időpont az, amelytől kezdve bizonyos megoldás elképzelhető. Mivel ebben az ügyben elsősorban a püspöki kar az illetékes, a dékán és a rektor hivatalosan nem tárgyalhat. Hamvas Endre püspöknek az a véleménye, hogy teljes amnesztiát kellene adni, és nem külön-külön a növendékek ügyében tárgyalni. A dékán szerint a püspökök nem tehetik ki magukat annak, hogy általános amnesztiát hirdetnek, és közben lesznek növendékek, akik nem is kívánnak visszatérni. Cserháti professzor, a dékáni tiszt várományosa, arra az álláspontra helyezkedett, hogy elsősorban arra kell törekedni, hogy az első három évfolyam növendékeit lehessen visszavenni. Most viszont az látszik, hogy a fiatalabbak is csak a régi feltételek alapján akarnak tárgyalni a visszajövetelről: *vagy mindenki, vagy senki*.

Az AC igazgatójának arra a kérdésére, hogy nincs-e e mögött valami politikai szándék, a dékán egyetértőleg válaszolt, és Shvoy Lajos püspököt, valamint az „ő emberét”, Tabódy Istvánt nevezte meg az ügy mozgatójának. Ezt a vonalat — szerinte — a volt szerzetesek is támogatják.

Erdey Ferenc dékán megkérdezte az AC igazgatójának személyes véleményét is, aki ezt az egyetemes magyar egyházat érintő ügynek nevezte. Azt tanácsolta, hogy először minden püspök idézze maga elé a volt növendékét. Számoltassa be az elmúlt másfél éves tevékenységéről, és ha nincs vele probléma, ha minden feltételt elfogad, kerüljön bele a névsorba, amit a püspöki kar augusztus 15-én egyeztessen az AEH-val, ahol meghozzák a végleges döntést.

Így elkerülhető lesz, hogy újabb és esetleg súlyosabb botrány keletkezzen mind az Akadémián, mind a Központi Szemináriumban.

Július 21-én Potyondy Imre rektor a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága egyházügyi főelőadójánál, Turai István miniszteri biztosnál tett

látogatást, aki *feljegyzésben* jelentette a találkozót az AEH-nak.

„Először általában a szemináriummal kapcsolatos dolgokról beszélgettünk — írja —, majd a tavaly eltávoztott papnövendékekről esett szó. Kisebb huzavona után Potyondy rektor arról kezdett beszélni, hogy komplikációk vannak az elbocsátott papnövendékekkel kapcsolatban.” Beszámolt az V. évesek többségének felszenteléséről (ezt a kérdést részletesen lásd később), majd megemlítette, hogy „az I–IV. évfolyamig terjedően az eltávoztott papnövendékek azt a parancsot kapták — feltehetően Rómától —, hogy nem érintkezhetnek sem az állammal, sem a püspöki karral. Ezek a fiatalok arról beszélnek, hogy van békepapság, vagy hivatalos papság, és lesz földalatti papság.” A rektornak az a véleménye, hogy „széleskörű földalatti agitáció folyik, és ez kerítette hatása alá az egyébként helyesen gondolkodó növendékeket is”.

Augusztus 20-án, a jelentő szerint „a Szent István-napi ebédén mondotta Hamvas Endre csanádi püspök Erdey Ferenc leköszönő dékánnak, hogy sikerült Grósz József érseket rávenni, konferenciát hívjon össze augusztus 31-ére”. A beszélgetésben szó esett még az Akadémiára új növendékek küldéséről, az egyházmegyéek felhívásáról, amelyet kispapjaik visszatérése ügyében küldtek, valamint egy hírről, amely szerint lehetséges, hogy az eltávoztott kispapokat behívják katonának.

Augusztus 30-án a püspökkari konferencián — amelyről különböző forrásokból tájékoztatták az állambiztonsági szerveket — szokatlan eljárással Grósz József érsek előtanácskozást folytatott püspöktársaival, amelyen a kormányzók, helynökök stb. nem vehettek részt.

Az informátorok nehezményezték, hogy a témákon kívül (szeminaristák visszafogadása, szentelésekről kapott információk) semmiféle hír nem szivárgott ki.

Szeptember 16-án délelőtt, Hamvas Endrével az AC irodájában folytatott megbeszélés során a püspöknek az volt a terve, hogy 1960-ban legalább 40 növendék legyen a Központi Szemináriumban, és ezt a létszámot a következő két tanévben 20–20 fővel növeljék. Így három év alatt az eredeti létszámra feltölthető lenne az intézet. Ehhez azonban célszerű volna az előjáróság lecserélése.

Ugyanezen a napon, délután Grósz József érsek és Hamvas Endre püspök, látogatást tett az AEH-ban, ahol 16 volt központista növendék szemináriumi visszavételéről folytatott tárgyalást Olt Károllyal, az AEH elnökével. Négy főt Budapestre, tizenkettőt vidéki szemináriumba való felvételre javasoltak.

Az ÁEH a kispapok nyilatkozatának bemutatását kérte, amit a püspökök saját hatáskörükben kívántak intézni, de mivel ehhez az ÁEH nem járult hozzá, a püspökök a szándékuktól, illetve javaslatuktól elálltak. Szó került még az *illegálisan felszenteltek* egyházi körlevélben való eltiltásáról, valamint a szemináriumi előjárók leváltásáról is. Az álláspontok azonban nem közeledtek.

Október 19-én kelt jelentés szerint az 1959 márciusában elbocsátottak közül 27-főt 1960 szeptemberében újra felvettek különböző vidéki szemináriumokba. Ezekről Potyondy Imre rektor állított össze névsort, amelyet Hamvas Endre püspök bemutatott az ÁEH-ban, de azt nem adta át. Schwacz-Eggenhofer Artúr pedig készített egy magyarázó iratot, hogy miért nem szerepelt a Grósz József érseknek átadott névsorban mindenki.

Időközben Turai, esztergomi ÁEH megbízott intézkedésére több olyan kispapot elbocsátottak, akik nem szerepeltek a Grósz féle listán.

Az államhatalom a benépesítés ellen

1959. november 11-én, a Központi Szeminárium-ból érkezett egyik jelentést feldolgozó BM elemző szerint „a nyomásukra 1959-ben eltávolított 14 hallgató úgy gondolja, hogy: bízhat az ÁEH elnökének ígérteiben, vagyis 1960 őszére visszakerülhet a Szemináriumba. A Szeminárium vezetői pedig pont ezeket a növendékeket nem akarják visszavenni.”

Az elemző javaslatot is tesz a 14 fő visszavételének engedélyezésére, mert „ezek voltak a fő szervezők akkor is, és most is. A 14 fő esetleg fel van készítve arra is, hogy ők soha nem fognak visszakerülni a Központi Szemináriumba. Egy ilyen lépés a soraikban zavart keltene. (...) Ha a püspökeik utasítására mégsem mennek vissza tanulni, abban az esetben az előjárók és a növendékek között keletkezik az egyik ellentét.

Ha pedig visszamennek, abban az esetben a visszavett hangadók és a többi, a püspökök által később eltávolított növendék között keletkezik a másik ellentét. (...) A visszavételből nagyobb hiba nem származhat — írja az elemző — kettő kivételével ugyanis felszentelt áldozópapok, és jelenleg is ilyenként működhetnek. (...) Sürgősen el kell dönteni, — folytatja — hogy a mostani behívások során a többiek közül a jelentős részt nem lehetne-e katonának behívni. Ez különösebb problémát nem okozhat, mert a kispapok a felszabadulás előtt is teljesítettek katonai szolgálatot.” Ennek ellenére az államhatalom részéről hosszabb ideig semmiféle intézkedés nem történt.

1960. július 16-án a BM javaslatot készített, amelynek bevezetője tartalmaz egy összefoglalást az addig feltárt adatokról.

Innét volt tudható, hogy 1959 decemberében Grósz és Hamvas a szeminaristák visszavételét kezdeményezte a miniszterelnökségnél, ahol ígéretet kaptak arra, hogy az 1960-as tanév előtt tárgyalni fognak erről. Az ÁEH azonban halogató taktikát folytat, hogy a nemzetbiztonsági szolgálattal közösen előkészüljenek a visszavételek feltételeinek kidolgozásával. Az elemző úgy vélte, hogy a további halogatás nem tartható — amint a korábbi megjegyzésben is megfogalmazódott — ezért több taktikai alternatívát is javasolt az ÁEH részére:

1. A püspökök maguk tárgyaljanak a volt növendékekkel, maguk döntsék el, hogy kit javasolnak, és erről készítsenek listát, amelyet benyújtanak az ÁEH-nak engedélyezésre, amellyel időt lehet nyerni. Majd foglaljanak úgy állást, hogy egy részüket visszabocsáthatják a budapesti szemináriumba, más részüket pedig vidéki intézetbe helyezhetik. Ez megbontaná a jól szervezett kispapság egységét.

2. Az esztergomi szeminárium Budapestre telepítésével kapcsolatos értesülések alapján ezt célszerű támogatni, mert ezzel az egyik egyházi objektumot maga a püspöki kar számolná fel.

3. Közölni kellene a püspöki karral, hogy az elmúlt másfél évnyi távolmaradás elegendő volt a kispapoknak arra, hogy elgondolkozzanak és belássák elkövetett bűneiket. Esetlegesen az volna a leghelyesebb, ha *mindenki* visszamenne a Központi Szemináriumba. Ezzel az ÁEH visszafordítaná azt a korábbi vádat, hogy az állam beavatkozott, illetve akiket a püspöki kar nem vesz vissza a Központi Szemináriumba, azok az egyház vezetőit fogják támadni. Ezzel elvágnák annak a lehetőséget, hogy illegálisan felszentelt papok egyházi tevékenységet folytassanak az országban. Egy időre zárt keretek közé kerülnének ezek a személyek, és zavart keltene az intézkedés az illegális tevékenységet végző egyházi vezetők között, s mindez bomlasztó hatásként mutatkozna.

Augusztus 6-án a BM-ben egy újabb jelentés készült, amely részletesen tartalmazta, hogy 26 személyt illegálisan felszenteltek. Ezek egyházi funkciókat látnak el. Az alacsonyabb évfolyamos hallgatók szervezett képzése folyik. A „kizártak” a visszavétel tekintetében befolyást gyakorolnak a püspöki karra, és kapcsolatot tartanak más illegális csoportokkal. (A felettes rájegyzett véleménye szerint „egyelőre ne menjen tovább a jelentés, majd ha több bizonyíték áll rendelkezésre, akkor készüljön tájékoztató jelentés.”)

Szeptember 10-én a BM-ben ismételt jelentés készült, amely tájékoztatást adott arról, hogy augusztus 31-én a római katolikus püspöki kar

konferenciát tartott. A konferencia határozata értelmében Grósz József kalocsai érsek az ÁEH-hoz levelet küldött, amely 13 eltávolított kispapnak a Központi Szemináriumba való visszavételét, valamint 12 felszentelt pap részére működési engedély kiadását kérte. Grósz József érsek egyidejűleg kérte a szemináriumi előljárók lecserélésének engedélyezését is, hogy a rektor kivételével saját hatáskörben oldhassa meg a problémát.

A BM illetékese szerint a 13 növendék akkor vehető vissza, ha a korábban előírt „nyilatkozat”-ot aláírják, és az elbocsátáskori évfolyamukba kerülnek vissza. A püspökkari értekezletről kapott informátoruk szerint pedig tájékoztatást adott arról, hogy több volt növendéket vidéki szemináriumokban kívánnak elhelyezni.

Javasolta, hogy az állam részéről képviseljek azt az álláspontot, miszerint mindenki csak a Központi Szemináriumba térhet vissza, és értesítsék az ÁEH területi megbízottjait, hogy ezt kísérjék figyelemmel.

Javasolta továbbá a dokumentum azt is, hogy az előljárók leváltásához az Állami Egyházügyi Hivatal ne járuljon hozzá, és közöljék Grósz József érsekkel, hogy a leváltás esetében a püspöki kar elismerné, hogy a szeminárium vezetői, előljárói voltak az 1959-es események okozói.

A 12 felszentelt részére kért működési engedéllyel kapcsolatban megjegyezte, hogy 4 főt az 1959-es események előtt szenteltek fel, 8 főt pedig illegálisan, az események után. Javasolta, hogy a működési engedélyek megadásáról később intézkedjenek, amikor a rendelkezésre álló adatok alapján bizonyítható lesz számos római katolikus pap homoszexuális és erkölcstelen magatartása, akiket az egyházi szolgálatból ezért ki kell zárni, és akkor majd 1–2 személy működési engedélyét esetleg megadják.

A javaslat melléklete az 1959-ben eltávolítottakról évfolyamonkénti bontásban 78 nevet sorol fel, 76-nál megjelölve kizárásuk időpontját.

Szeptember 16-án az ÁEH elnöke feljegyzésben tájékoztatta a Titkosszolgálatot az egyházi vezetőkkel folyó tárgyalásokról, amelyben jelezte, hogy csak az ismert nyilatkozattétel esetén jöhet szóba az elbocsátottak szemináriumi visszavétele. Az illegálisan felszentelt növendékekkel kapcsolatosan pedig elvárják, hogy azokat az elbocsátott teológusokat, akik nem térnek vissza most valamelyik szemináriumba, rekesszék ki a

papi funkciók gyakorlásából, és a megyéspüspökök ezt körlevélben hozzák tudomásra.

Szeptember 17-én kiderült, hogy az ÁEH elnöke nem engedi vidéki szemináriumba a volt pesti növendékeket. A jelentésre adott megjegyzésben úgy reagál az elemző, hogy „most fognak koplalni, mert elsieltett intézkedéseket tettek. Úgy gondolták, hogy az ÁEH-t át fogják ejteni?”

November 1-jén készült az a „jelentés”, amely összefoglalja az egyházi vezetők szeptember 16-ai, ÁEH-beli tárgyalásának eredményeit (16 fő visszavétele, nyilatkozat aláírása, az elbocsátáskori évfolyamba való sorolása, a vissza nem térők kizárása a klérusból).

A jelentés megállapítja, hogy az eltelt időszakban az egyházi vezetők azonban a javasolt 16 fön kívül további 16 főt helyeztek el, vettek vissza, és nem arra az évfolyamra kerültek, ahová arról megegyeztek.

Javasolta még, hogy azokat, akik nem térnek vissza a Központi Szemináriumba, az egyházi kötelékből ki kell zárni, illetve mindennemű papi működéstől el kell tiltani, és ezt egyházmegyei körlevélben ki kell hirdetni.

November 17-én kelt az ÁEH-nak az MSZMP és a Kormány részére adott tájékoztatója, amely összefoglalta a katolikus, a református és az evangélikus egyházi vezetőkkel a november 4–8-a között folytatott tárgyalásokat.

A tárgyalások során megerősítést nyert, hogy az engedélyezett 16 fön kívül mások nem vehetők fel a vidéki szemináriumokba.

(Az ÁEH vezetője hivatkozott az elbocsátott szeminaristák „inkorrekt” magatartására, és a győri szemináriumban tapasztalt ellenállásra, amely az ott rendezett Opus Pacis rendezvény-alkalmával másolta a korábbi központista magatartást).

Az ÁEH a maga részéről ezzel lezártak tekintette a Központi Szeminárium ügyét.

SZÉKELY TIBOR

¹Részletesebben és dokumentáltan lásd *A Hatalom és a Központi Szeminárium kispapjai* című tanulmányban: www.mek.oszk.hu/06500/06539

Az írás II. részét következő számunkban közöljük (A szerk.)

KALÁSZ MÁRTONT KÖSZÖNTJÜK

Szerkesztőbizottságunk tagja, a Magyar Írószövetség volt elnöke 75 éves. Az író életkorát természetesen nem megélt éveit jelentik, hiszen a hiteles, igazán színvonalas alkotások — Kalász Mártonéi ilyenek — dacolnak az évekkel mért idővel. Most mégis megállunk egy pillanatra, hogy valamiképp megfogalmazhassuk az ünneplő szeretetnek azt az érzését, amelyet személye és, hála az égnek, még lezáratlan életműve iránt érzünk.

Vannak alkotók, akik nemcsak műveik magas színvonala miatt népszerűek, de tiszteletet parancsol erkölcsi szilárdságuk, kikezdehetetlenül következetes meggyőződésük is. Kalász Márton közéjük tartozik. A történelem változásai őt sem, családját sem kímélték, de talán megpróbáltatásai segítették tehetsége kibontakoztatásában. Két nevet említ beszélgetéseiben, akik felismerték tehetségét, és tanácsaikkal támogatták. Az egyik Ágoston Julián ciszterci szerzetes tanára volt, maga is költő; ő hívta fel Rónay György figyelmét a fiatalemberre. Rónay csiszolgatta, javította költeményeit, s megajándékozta az első megjelenés kivételes örömeivel. Tőlük tanulta meg az emberi tényezőre való fokozott, minden alkotására jellemző figyelmet, s a folytonos belső gazdagodás lelki igényét, amely hozzásegítette életműve kiteljesítéséhez.

A *Rapszodiák évada* című kötetének legjellemzőbb, ars poetica igényű kifejtése „az érdes világgosság kiverelkedésének” megvallása. Ez a kifejezőmód morális tartásának következetes megfogalmazása, s azt is lehetővé tette számára, hogy a világ értelmével szembesüljön. De sokat elárul a „kiverelkedés” képe is: a rontással, rosszal, kedvezőtlen körülményekkel való, megaluvás nélkül vívott harcot jelenti, amelyet a hallal eljegyzett világban a megvilágosodásért, a belső békesség megtalálásáért vív.

Reménysége egy felderengő arc, amelyet csak homályosan láthatunk, s amelynek birtokosához így könyörög: „...bár fölismerhetővé / tennél holtomig! engemet, tetteimet / megítéltetni előnkbe álltal // nekem s képemnek homályló ablak mögött”. Hogy ehhez az archoz méltóak lehessünk, ki kell verekednünk a remény vigasztalását. Kalász Márton lírájában ezért válhat jelképpé a nyomorúságában is a világ tökéletesedésében bizakodó Hölderlin, akihez hasonlóan az ő költészetének is meghatározója a haladás és a „meghaladás” vágya.

Kívánjuk, hogy a költő továbbra is sikerrel verekedje ki lelke igazságát, és újabb elmélyült, szép versekkel gazdagítsa irodalmunkat.

VIGILIA

Kalász Márton

VIRRASZTÁS

Ahhoz ő is, hisz álmatlan jó ideje,
békességesnek hallaná a nyáját, a birtok egyetlen
életfája sötétjén föl-fölhorkanó tevét —
tudja, a hang már régen a szélé, a sivatag homályló tükre
csak ájulatokban lobban föl. S ne várja meg a reggelt
— ha így kell várnia: ne a felhős ármánytól kergetett egyetlen
idefűlt pásztort lássa: hanyatt délben a sáncon a tág udvaron.
„Uram, de föntebből — ha néztük is egyáltalán; még
be nem láttam, miképpen szórva szét, holtan, amiket adtal —
élettelenne még nem. Nem folytatom — hajthatatlanná tennél. Ha nincs
kin virrasztanom így se?” Ó mintha újonnan hallaná a résen,
hiszen ház sem e ház már — kerül a juhnyáj, köré-
roksad a széleknek, a teve úgy áll, a szél meg ne törje,
s jób e védett fa hangján hallja: Ügyelj ránk. Már a zúgás bent
a véletlené.

WOLFHART PANNENBERG: TEOLOGIA ÉS FILOZÓFIA A két tudomány viszonya és közös története

Wolhart Pannenberg kötetének anyagául a szerző teológusoknak szánt, több évtizedes múltja visszanyúló egyetemi előadásai szolgáltak. A műben mozgásba hozott óriási gondolati anyagból, három kérdés segítségével kívánunk keresztmetszetet venni: Milyen irányból közelít a szerző a teológia és a filozófia viszonyához? Milyen teológia és filozófiafogalom mozog vizsgálódásai hátterében? S végül mi a szerző sajátos nézőpontja? A soron következő kritika célja nem abban áll, hogy a neves teológus gondolatait formállogikailag cáfolja, vagy más gondolkodók belátásainak segítségével hívásával mintegy „kívülről” ostrom alá vegye, hovatovább nem is azt célozza, amit a teológus könyvében tematikusan megragadott; hanem azokra a lehetőségekre irányul, melyekkel Pannenberg elmulasztott számot vetni.

Már a tartalomjegyzék olvasásakor szembeötlő, hogy a mű áttekinti a filozófia történetének nagy korszakait. Fejezetei számot vetnek a görögség és annak keresztény recepciója, az újkori filozófia, Kant, a német idealizmus, végül a „poszt idealista fordulat” szellemtörténeti vívmányival. Éppúgy támaszkodik klasszikusokra, mint napjaink eredeti gondolkodóira (így Descartes kapcsán J.-L. Marion belátásaira), és tény-szerűsége mellett nem nélkülözi az innovatív, gondolatgazdag összefüggések felmutatását sem. Bátran kijelenthetjük, Pannenberg könyve remekül megállná helyét a nagy filozófiatörténeti összefoglalók között is. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne találánánk sorai közt vitatható gondolatokat, vagy olyan állításokat, amelyek kétségbe vonható szövegértelmezésből származnak. Am egy-egy teherviselő elem „szépséghibája” még nem rombolja le a boltozat belátásokban gazdag íveit. Ez az egyik oka annak, miért természetlen egy-egy kijelentését filozófiatörténészek eltérő meggyőződéseivel ütköztetni. Egyáltalán: a könyv tulajdonképpen helye a filozófiatörténetek polcán lenne? Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a mű anyagát *teológusoknak* szánt előadások képezik. Az előszó világossá teszi azt is, hogy a szerzőt leginkább az érdekelte, milyen hatása volt a filozófiának a teológiára, vagyis a filozófia teológiai hatástörténetét kutatta. Egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy e speciális területhez meglepő módon alig áll rendelkezésre vonatkozó szakirodalom (9.), így

Pannenberg fontos hiátust töltött be, amikor egyetemi előadásait e könyvben közreadta. Ha tehát művét pusztán filozófiatörténetként vennénk tekintetbe, elmulasztásunk észrevenni valódi színeit, sajtátszerűségét.

A mű teológiai hatástörténetet kutat, így a teológia irányából érkezve lép be a filozófia és a teológia interferenciájának terébe. De elgondolható e tudományok kölcsönhatása pusztán az egyik oldal felől? — Aligha. Ezért Pannenberg egyfajta *tertium quid*, a történetiségből kiindulva tekint a viszonyra. Ez a Diltheytől örökölt, és Pannenberg teológiai gondolkodására sajátosan jellemző történeti alapállás számos előnnyel jár. Szembetűnővé teszi, hogy a filozófia kezdeteinél már ott volt a vallás, s a kereszténység kezdeteinél a filozófia. Egy ilyen koegzisztencia pedig belső, lényegi összefüggésre utal. Am a történetiség mindig szükségképp „történet”, esetlegesség. Az ilyen megközelítés vitathatatlan előnyei mellett, nem kínál könnyű átmenetet a lényegi elemzések felé. Persze a történetiséget komolyan vevő megközelítéstől nem szabad elvárunk lényegelemzéseket, s ennek köszönhetően a koegzisztencia lényegi összefüggéseinek leírásával Pannenberg is adós marad. Azonban törekedni látszik ilyen irányú számvetésre, ennek nyomait az első fejezetben (ahol a relációk tipológiájával próbálkozik), valamint a mű zárófejezetében is tetten érhetjük. E fejezetek azonban nem kidolgozottak, vázlatosak maradtak.

Szakítva a korai protestáns hagyománnyal, Pannenberg nem pusztán a Szentírást és annak tudományos tanulmányozását tekinti teológiának. Mi több, szerinte: „az egyes teológiai diszciplínák annak mértékében tekinthetők 'teológiai' jellegűnek, hogy mennyiben részesednek a teológiai dogmatika feladatában” (*Rendszeres teológia*, 1. kötet, Osiris, 2005, 17., ford. Görfföl Tibor.). A dogmatika pedig rászorul a filozófiára, amennyiben nem mondhat le saját igazságigényéről (11.). De milyen filozófiafogalommal operál Pannenberg, miközben a teológia és filozófia kölcsönhatását történetileg körvonalazza? A német teológus minden más protestáns szerzőnél élesebben látta be Isten és világ korrelációjának jelentőségét. Rámutat, hogy e viszonyt már a görögség felismerte: „Az ógörög vallás politeista népi elgondolásain gyakorolt filozófiai kritika érvelésének alapja ugyanis az volt, hogy az Istenről és a világról alkotott felfogás elválaszthatatlannul összefügg egymással, hat egymásra” (14.). Ezek után nem meglepő, hogy számára a filozófia nem más, mint a klasszikus metafizika, amely fel-

vállalja az Istenre, a világegészre, és az emberre vonatkozó filozófiai reflexiót. Tisztában van vele, hogy a filozófia Nietzsche óta faktikusan elhagyta ezt a feladatot, ám Pannenberg szerint ezzel önnön hagyományával, lényegével hagyott fel (15, 279.). A metafizika kimondva-kimondatlanul, egyfajta regulatív princípiummá emelkedik a műben. Emiatt képez szellemtörténeti áttekintése olyan ívet, mely a görög metafizikától indul, s a metafizika hegeli rendszerében ér zenitjéhez. S mivel a klasszikus metafizika korszaka Hegel-lel lezárult, nem csoda, hogy a Hegel utáni „poszt-idealista”, „antropológiai fordulat” gondolkodói csekély hangsúlyt kaptak elemzéseiben. Miközben a jelen filozófiai tradícióit (kontinentális és analitikus filozófia) útjára bocsátó gondolkodók épp csak említést nyernek, addig Whitehead és W. James hosszabb áttekintést érdemelt ki. Ennek okát aligha láthatjuk másban, mint abban, hogy a metafizika szelekciós elvül szolgált a szerző számára könyve megírásakor.

Amikor a keresztény üzenet kilépett az Areopagoszon megjelent különféle filozófiai iskolák piacára, nem idegenbe lépett. A keresztény tapasztalat már bensőleg „értelmes”, „formált” (ha úgy tetszik, belső igazságigénnyel bír), s a hívő gondolkodók ezt az igazságigényt kívánták koruk plauzibilitás kritériumai közt megfogalmazni. Miután pedig e plauzibilitás-követelmények a metafizikán alapultak, s e tudomány a maga kezdeteitől bevallottan teológiai ambícióval élt, a keresztény üzenet befogadhatóságának legalább a lehetősége, kezdetől szavatolt volt. Ámde a keresztény kerügmá nem csak arra volt képes, hogy önmagát a filozófia közegeben plauzibilisen újraformálja. Képes volt az egyes filozófiai álláspontokat éppen a maguk állította kritériumok alapján kritika alá vonni, tévesnek ítélni és helyesbíteni azáltal, hogy koherensebb alternatívát tudott felmutatni. Amikor Pannenberg dialógusra hívja a filozófiát (és a természet-tudományt), tudatában van annak, hogy valódi, őszinte eszmecsere csak akkor jöhet létre, ha a teológus valódi hagyományával bocsátkozik a párbeszédbe, azaz az Istenre, a világra, a történelemre és az emberre vonatkozó kinyilatkoztatás ismeretében. A horizont azonban, amelyet a teológia, üzenetének tolmácsolásához igényel, az elképzelhető legegységesebb: nemcsak az emberi jelenséget fogja át, hanem a valóság egészét annak múltjával, jövőjével együtt. Pannenberg a patrisztika eleven hagyományának örököséként lép az Areopagoszra, de ott, immár nem talál beszélgetőtársakra... Mi lehetne a beszélgetés alapja? A „valóságra” vonatkozó tudásigény? A teológia a teremtettség révén olyan valóságból indul ki, amely már kezdetektől a Szellemtől

(Logosz) átvált. Ez a valóság nem a pusztá anyag, mit a megismerés formál majd szellemivé, hanem kezdetből a szellem, az értelem eleveenségével, gazdagságával bír. Ezzel szemben napjaink analitikus filozófiájának valóságfogalma a *common sense*, a „józan ész” valósága. Egy olyan naiv „világ”, amihez hozzámérhetjük ismereteink veridikus voltát, helytállóságát. A fenomenológiai tradíció számára pedig a „valóság”, hovatovább egyfajta „határfogalomná” vált: azt a folyamatos újdonságot, megjelentést jelöli, ami a tapasztalatban jelentkezik, s ami felé a megismerés folytonosan irányul. Pannenberg a teológia felől joggal igényel olyan „világfogalmat” (277.), amelynek talaján a kereszténység, tanítását Istenről, a történelemről, az emberről előadhatja. Talán az analitikus filozófia terepén rá is lelhetne ilyen „világfogalomra”, mely révén párbeszédbe kezdhet legalább a természet-tudományokkal. Ám a fenomenológia oldaláról, amely a kérdés gyanakvóbb és radikálisabb módját képviseli, egy ilyen „világfelfogás” szükségképp „naivnak” és „levezetettnek” mutatkozik. Ezért a párbeszéd lehetősége ma a teológia és a jelen filozófiája között úgy tűnik, nem annak a metafizikának a terepén mehet végbe, amit Pannenberg hiányol, s amit Dilthey nyomán a kontinentális (fenomenológiai) tradíció elvetett, mint ami az „elégéses alap elvének” talapzatán kívánt utat törni a világból Isten felé.

Noha a fenomenológia radikális kiindulópontjai alapján szükségképp diszkriminálta a klasszikus metafizikai rendszereket, ez nem érintette magát a metafizikaeszmét! Metafizikai törekvések e tradíciót kezdetektől jellemezték. Már Husserl komoly lépéseket kísérelt meg ebben az irányban, Heidegger pedig vitathatatlan metafizikai ambíciók fűtötték (lásd Sárkány Péter recenzióját Heidegger: *A metafizika alapfogalmai* című művéről, Vigilia, 2005. 7. 602–604.). De metafizikai irányba tájékozódnak a „teológiai fordulat” francia fenomenológusai is. Ezek az „új metafizikák” a teológia univerzális horizontjához képest kétség kívül csak szerényebb, redukált perspektívát nyújthatnak új, radikálisabb plauzibilitás igényüknek megfelelően. Miközben Pannenberg világosan belátta, hogy ma már „a keresztény teológiának is elsődlegesen az antropológia talaján kell mozognia” (273.), elmulasztotta azt az alaposabb „odahallgatást”, ami ezekkel az új tradíciókkal való párbeszéd feltételét képezhetné volna. (Ford. Gáspár Csaba László és Görföl Tibor; *L'Harmattan*, Budapest, 2009)

SEILER ZSOLT

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

TÖRTÉNELMI LECKÉK

Évek óta eltűnődöm, érdemes-e kritikákat kötetbe gyűjtve kiadni. Megjelenésükkor időszerűek, utóbb azonban elveszítik frissességüket, rendszerint az író életműve is elfeledteti őket, legfeljebb egy teljesedő pálya valamelyik pontjáról tájékoztatnak. Az azonban aligha kétséges, hogy születésük pillanatában korukról is elmondanak egyet-mást, s az utókor számára tanulsággal szolgálhatnak. Ilyen érzelmekkel szembesültem Pomogáts Béla *Példázatos krónikáival*, melynek bírálati és tanulmányai olyan világot tárnak elénk, amelynek irodalmi termése meglehetősen vegyes színvonalú. Érdemes viszont szembesülni térképe rajzolójával, s számba venni, mennyit változott azóta ízlése, magatartása és az irodalomhoz való viszonya, amelyet egyre erősebben színez át jó értelemben vett irodalompolitikai igénye is, az irodalom és az egyetemes magyar kultúra ügye iránt folyvást erősödő felelőssége és elkötelezettsége.

A *Példázatos krónikákról* szólva első benyomásunk az, hogy egymás mellett szerepelnek példázatos írókról rajzolt arcképek és műveik elemzése, mellettük pedig olyanok, akiket — esetleg — a majdani krónikások említene, nem alkotásuk színvonala, inkább szerepük okán.

Hadd mondjak példákat. Ötlik Géza, Örkény István, Szabó Magda, Hubay Miklós, Mátyás Iván és Mészöly Miklós tényleg példászerű írók. Nem kevesen tekintik példájuknak őket, vallomásaikkal jelezve kapcsolatuk kikezdetlenségét, mások pedig utánozzák írásművészetüket. Ebbe a körbe sorolnám természetesen Sütő Andrást is, akiről kitűnő írásokat válogatott Pomogáts Béla. Kertész Imre pedig Európa-szerte megbecsült író, akinek érdemeit aligha kisebbítik a méltatlan gyanúsítgatások és politikai indíttatású támadások.

Születésük idején fontos szerepet játszottak Sarkadi Imre írásai, elsősorban erkölcsi kérdéseket feszegető drámái. Ezek mára megkoptak. Remekül indult Sánta Ferenc, az ő érthetetlen elhallgatása nagy veszteség volt. Karinthy Ferenc útja azt példázza, mennyire káros, ha egy igazi tehetség nem a saját törvényeit követi, hanem kora elvárásaira kacsingat. Cseres Tibor megérdemli, hogy méltassa műveit az irodalomtudomány: a *Hídeg napok* alighanem maradandó, a *Vízaknai csatákat* viszont nem érzem „regényeposzoknak”. Fekete Gyula azok közé tartozik, akik fölé burát rakott az irodalompolitika, így egyre inkább levegőhiánnyal küzdött, nem futhatta ki tehetségét.

Galgóczi Erzsébet valóban „igazságkereső” író volt, némelyik műve jogos feltűnést keltett, azt nem tudom, vajon a történelem változásai nem szegényítik-e ezek aktualitását. Moldova György a maga módján következetes népszerűsége töretlen, az a nagy kérdés, vajon arányban van-e ez művei színvonalával. Hernádi Gyula halála óta nem telt el annyi idő, hogy megvonhatnánk életműve mérlegét, tény, hogy hozzájárult a magyar próza nagykorúsításához. Konrád György „látogatója” szenzáció erejével hatott, esszéi mindig felkavarják az irodalmi közéletet, az ő valódi helyét is csak az utókor jelöli ki. Sándor Iván erkölcsi következetessége és gondolati ereje tiszteletre méltó, ám Rákossy Gergelyt és Bertha Bulcsut, bármily szeretettel idézi is őket Pomogáts Béla, már az utánunk következő nemzedék is elfelejtette.

Teljes mértékben egyetérthetünk Pomogáts-csal: „az irodalmi folyamat története nem úgy működik, hogy az újabb fejlemények eleve kiszorítják és érvénytelenítik a régebbieket”, ezért is kötelességünk őrizni a régebbi értékeket (hangsúlyoznám: az értékeket!), s a feledéssel szembeszállva szép feladatunk életre kelteni a jó írókat és műveket. Hogy kit felejtünk el, és kit nem, abban döntő az elkötelezett, hűséges irodalomtörténész szerepe. Pomogáts Béla ilyen irodalomtörténész, szerepe tiszteletet parancsol, s küzdelmét még rokonszenvesebbé teszi, hogy nem enged a politikai széljárásoknak. Nem mindent gondolok értéknek, amit ő, de szívesen követem abba a „varázskörbe”, amelyet Illyés Gyula verssoraival jelenít meg: „Dörmög, testvér, egy sor Petőfit, / köréd varázskör teremődik.” A *Haza a magasban* e sorait az is időszerűsíti, hogy némelyek már Petőfit, az egyik legnagyobb magyar lírikust sem tekintik értéknek. Milyen sors vár akkor a többiekre? (*Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2009*)

Értéktörzés, felelősség, hűség — ezekkel a vezérszavakkal jellemezhetjük Pomogáts Béla *Kihívás és felelősség* című kötetének írásait, amelyekben a magyar irodalom európai helyét és szerepét elemzi. Ebben irodalom- és nemzetpolitikai törekvése, magatartása is megmutatkozik.

A tanulmányok három fejezetet alkotnak. Az elsőben (*Magyarul Európában*) az Európában létező magyar irodalomról s annak megőrzendő hagyományairól ír, a másodikban (*Erdélyi szellem*) kedvenc témakörében kalandozik, kiemelve az erdélyi magyar irodalom legfontosabb törekvéseit és műhelyeit, végül (*Magyar kulturális régiók*) néhány alapvető kérdést (például a kisebbségi identitás problémáját, a szóránnyhelyzet és szóránny-

politika kérdéskörét, és a Kárpát-medence magyar kulturális régióit) elemez.

Érdemes néhány olyan megállapítást kiemel-nünk, amelyek messze túlmutatnak az érdekér-vényesítő aktuálpolitikai jelenségeken. „Irodal-munknak ma is mint nemzeti intézménynek kell működnie. A magyar irodalom mindig a ma-gyarság szellemi és erkölcsi létének látható intéz-ménye volt, annak a Renan által meghatározott 'mindennapi népszavazásnak' az organizátora, amelytől a nemzetek, különösen a saját erejükre hagyott kis nemzetek kapják ellenálló erejüket és belső szuverenitásukat.” Aztán: „...az iroda-lomnak stratégiai feladatai és lehetőségei vannak a magyarság (legalább) szellemi és lelki egysé-gének a helyreállításában”. Majd: „...a magyarság nemzeti és szellemi egységre vágyik, történelmi és lelki szükségé van arra, hogy Kolozsvárt, Ma-rosvásárhelyt, Pozsonyt, Kassát, Szabadkát — és persze a nyugati világban élő magyarokat is — bekapcsolja a nemzeti élet vérkeringésébe. Ez a vérkeringés ma elsősorban a nemzeti kultúra egyetemes és egységes rendjében képzelhető el és valósítható meg.”

Szándékosan válogattam ezeket a gondolato-kat, jelzik azt a nemes idealizmust, amely Pomogáts szemléletét és a kisebbségi irodalmak ügyé-ben tett állásfoglalásait jellemzik. Van ebben egyfajta romantikus attitűd, az irodalom egykori jelentőségének újraélése, a vers, regény és tanul-mány nyelv- s ezzel magyarság-védő küldetésé-nek hangsúlyozása. Bár igaza volna a tanulmá-nyok írójának! Bárcsak ne következnek be a nálunk tapasztalható jelenség: az irodalom jelen-tőségének, szerepének látványos csökkenése, amely éppúgy a középiskolai irodalomoktatás, mint az elmélet túltengésének sajnálatos követ-kezménye. Ezért sem vitatható a hagyományok újraélésének jelszava, annak az erdélyi magyar irodalmi örökségnek őrzése, amelyet az emlékirók hagyományoztak utódaikra. Emellett őrzésre ér-deemes az a félműltban születő hagyomány is, amelyet a kényszerűségből született nemzetiségi irodalom teremtett, s amelynek művelői közül jó néhányat klasszikusként tisztelünk, s az egyete-mes magyar irodalom huszadik századi nagy alakjai közé sorolunk. Már csak azért is tanulunk kell tőlük, mert az erdélyi magyar irodalom kor-ról-korra akkor is teljesítette küldetését, amikor a magyarságra politikai nyomás nehezedett, s mű-velői közül sokan a háború és a terror áldozatai lettek. Félelmetes a veszteséglista, annál tiszteletre és követésre méltóbbak a helytállók, akik a bőrük-et is vásárra vitték, vagy a szemük világával is fizettek bátorságukért.

Bevezetőjében említi a tanulmányok írója, hogy példaadó lehet számunkra az erdélyi magyar iro-

dalom nyitottsága is. Ő maga is mindent megtesz azért, hogy a különböző országokban és földré-szeken alkotó, arra érdemes írókat „bekapcsolja a nemzeti élet (és egyetemes nemzeti irodalom) vér-keringésébe”. Ezt a törekvést jelzi például, ahogy Wass Albert viták keresztjébe került személyi-ségét és életművét elemzi. Ekkor is az úgyneve-zett „erdélyi lélek” hagyományát kelti életre. A fo-galom összetevői a realpolitikus hajlam, a valóság ismerete és a történelem változásai által kialakult tolerancia. A Wass Albert-kérdés megnyugtató le-zárásához szükség volna a teljes valóság ismeré-tére és az indulatok nélküli türelemre. Egyelőre egyiket sem tapasztaljuk. Pomogáts Béla fejtegeté-sei mindenestre modell-értékűek.

Egynemely tanulmány arra készíti az olva-sót, hogy olvassa újra az elemzés tárgyául szol-gáló művet, s próbálja tágitani a megértés hori-zontját. Erre lehetőséget ad az is, hogy megszűnt jó néhány tiltás, melyek következtében korábban a konzervatív szellemű műveket eleve fenntar-tásokkal kellett méltatni. Így kerülhetett újra az érdeklődés homlokterébe Makkai Sándor *A ma-gyar fa sorsa* című Ady-könyve, amely megjele-nése idején viták keresztjébe került, hiszen az a szándéka, hogy megértesse a vallásos ifúsági mozgalmakkal Ady költészetét, nem mindegyik irányzat képviselőiben keltett kedvező visszahangot, ám az vitathatatlan, hogy új nézőpontból vi-lágította meg líráink megújítójának törekvéseit.

Említettem Pomogáts Béla elfogulatlanságát és nyitottságát. Ezt igazolja az a mód is, ahogy egymás közelségében méltatja az Erdélyi Heli-kon és a Korunk szemléletének jellegzetességeit. E feloldó, megértő szemlélet azért is figyelemre méltó, mert sok jeles helikonos író nem lelkesed-tett a Korunkért, amelyet a kommunizmus előre tolt bástyájának tekintettek. Jó néhány erdélyi kötődésű író kifejezetten ellenszenvesnek és kár-tékonynak nevezte Gaál Gábor tevékenységét, melynek elfogulatlan méltatását jeles magyaror-szági történészek is szorgalmazzák. Csak ismé-telhetem: Pomogáts Béla hozzáállása e vonatko-zásban is jó példa lehet.

A tanulmányok sorából egyértelmű követke-ztetésre juthatunk: Trianon megosztotta, kettészak-ította a magyar irodalmat. Bár volt ennek érde-kes következménye is: az erdélyi hagyományokat például bizonyos mértékig pótolni próbálta a ti-szántúli irodalom, Debrecen, Sárospatak és né-hány alföldi város. Trianon következménye lett, hogy az elszakított országrészek saját kultúrá-t és kulturális intézményrendszerét hozzanak létre, így született az erdélyi mellett a felvidéki, majd a második világháború után a kárpátaljai magyar irodalom. Jó néhány olyan intézkedés ismeretes, amelynek az volt a célja, hogy megszüntesse az

íteni magyar irodalmak önálló karakterét, beolvastva a magyar írókat a többségi nemzetbe. Szégyenletes szolgalelkűsége vallott, hogy ezek az erőszakos törekvések hivatalos részről itthon is támogatásra találtak: a 60-as évek közepén kiadták a romániai írók novellaantológiáját, az ebben szerepeltetett magyar írókat is románként titulálták. Ezen az irányzaton szerencsére túljutottunk, de a fejlődés további kérdései még nyitottak. (Pomogáts Béla talán nem veszi rossz néven, ha a policentrikus modell kialakulását elemző analógiáját megkérdőjelezném. Azt írja: „Az orvostudomány tapasztalata szerint, ha egy életfontosságú szerv elvész, egy másik átveszi annak a funkcióit.” Nem vagyok orvos, de ezt a fogalmazást — így — aligha igazolja az orvostudomány.)

Nagyon fontos könyv. Ismeretek tárházát tartalmazza, felelősségünkre ébreszt, és tiszteletet parancsol írója küldetéses magatartása iránt. (*Hungarovox Kiadó, Budapest, 2009*)

RÓNAY LÁSZLÓ

VASADI PÉTER: KENYERET ADTÁL...

A Szent István Társulat gondozásában az idei könyvhétre jelent meg Vasadi Péter újabb prózai írásokat, zömében a költő meditatív esszéit tartalmazó kötete. Az prózai életmű egy újabb állomása — tehetném hozzá a jól működő recenzióírói sablont, csak hogy a kötet szövegei éppen arról tanúskodnak, hogy szerzőjük egy pillanatra sem áll meg az emberi lét lényegéről, a világhoz és Istenhez való viszonyáról való gondolkodásban. Költői, esszéírói, hívő, vagy egyszerűen csak emberi létezés módja a szemlélődés, a létmegértés elemi igényéből születő folyamatos gondolkodás. Vasadi sohasem rejtegetett, titkolt szellemi forrásai (mindenekelőtt természetesen az Evangélium, aztán Simone Weil, Pilinszky, Gustave Thibon, Hans Urs von Balthasar és mások) látszólag kész válasszal szolgálnak az esszéiben felvetett kérdésekre. A kötetben idézett szerzők és szövegek azonban sokkal inkább a szemlélődés, a meditáció kiindulópontjai annak a hermeneutikai alapelvnek a szellemében, miszerint mindig már valamiképpen értett világban élünk. Az (ön)megértésnek ebben a szellemi közegében válnak Vasadi Péter szövegei a gondolkodás zárán dokútjává. Az igéke az Igéhez.

A szövegek egyik legfontosabb, s leginkább magával ragadó vonása az a gondolkodói attitűd, amivel Vasadi Péter az esszéiben felvetett témákhoz, s a szövegek által megszólított olvasóhoz fordul. Az a „szeretet jellegű látásforma” (*Kép, képzelet, evangélium*), melynek lényegét a

kötet utolsó írásának záró bekezdése így fogalmazza meg: „Gyanús nekem, hogy senkit sem akarok meggyőzni. Kell lennie ebben valami gögnek. Átgondolom. Nem, ebben nincs. Ám ez a szó, meggyőzni, ez viszolyogtat. Miféle gyűmölcs van egy győzelemnek?... Akkor mit teszek, s hogyan? Elmondom, én hogyan látom a dolgot. De ezt erősen. Különben szétgörgetem csak a panorámát, mint egy tekercset” (*A világosságról*). Saját korát, világát, a másik ember problémáit, önmagát az isteni Igazság tükrében megérteni akaró, de időnként és mindig kimért kritikussá, önkritikussá, vagy akár ironikussá, de a cinizmus gögjétől mentes esszéíró szólal meg ezekben a szövegekben. Olyan valaki, aki tud, s tudja, hogy ez a tudás olyan kincs, amit meg kell osztania, amit közvetítenie kell. De tudatában van annak is, hogy ez a közvetítés akkor hiteles, ha — a mottóul választott Thibon-idézet szerint — „a hódító részesség tapintatlansága és önteltsége nélkül” történik.

Vasadi Péter kötetben közölt esszéinek, széprózái szövegeinek (s ide vehetjük a kötet középső, második ciklusában közölt két interjút is) három rétege van. Az első az a primer mondanivaló, amiről a szövegek szólnak. A kötet tematikus sokszínűségét ehelyütt csak felillantani tudjuk. A teológiai, keresztény hitéleti, morális problematika mellett a költészetéről, az irodalom mibenlétéről való elmélkedéseket olvashatunk, s különösen az első, *Ki ő? S ki az ember?* című ciklusban több olyan szöveget is találunk, melyek saját korunkkal, a mai világ égetően fontos kérdéseivel foglalkoznak. Vasadi Péter nemcsak a kérdések megfogalmazásáig jut el, bár sok esetben jelenkorunkkal folytatott dialógusában a kiindulópontot épp a kérdés helyes feltevése jelenti, hanem a válaszzig is. Esszéinek másik, lényegi aspektusa a mondanivaló esztétikai megformáltsága, s ezzel együtt a nyelvi kifejezés határolt végtelenségének keresése létezés, létmegértés és költészet hármas egységének jegyében. A „mi a költészet?” vagy — Heidegger idézve — a „költői lakozás” kérdésére Vasadi szövegei nemcsak a nyelvi megalkotottság, „szépségével” válaszolnak, hanem metapoétikai szinten is újra és újra reflektálják ezt az egész életmű szempontjából is lényeges kérdést: „Ezért az ember vallásossága csak akkor hiteles, ha hívő lényét vallása művészetként járja át, vallásossága személyes művészetének jegyeit hordozza” (*Bened találkozzunk*). „Ha költő beszél a költészetéről, akkor egy ember beszél az emberről” (*De hol a vad? És ki a vad?*). A költészet Vasadi Péter ars poeticája szerint az emberi létezésről, s az emberi létezés meghaladó és átjáró Létről, végső soron tehát az Istenről való beszéd. A szövegek harmadik rétege bizonyos értelemben túl van az előző

kettőn. Túl az elsődleges mondanivalón, s túl a nyelvi megalkotottság szépségén is. Ez az átlépés a szó eredeti értelmében vett transzcendencia, a transzcendens Igazság, s a rá való vonatkozás és ontológiai ráutaltság tudatosodása, azaz befelé, a lélek belső világa rendje felé történik.

„Azt mondod: az igazságról akarsz hallani. Akkor olyasmiről, ami — nem lehet másképpen: nagyon — fáj mindenkinek. Nekem ez az igazság, miután levetette magáról a filozófiai, az esztétikai, de még a teológiai öltözetét is, evangéliumi, egy darabból szőtt darokban jelent meg” — írja *Az egyidejűségről* című esszéjében. Vasadi Péter jelen kötetét — s tegyük hozzá: egész írásművészetét — áthatja ez az evangéliumi egyszerűség, karácsony misztériuma: a szegényes istállóban emberré lett isteni Jó. Gondolatmenetének logikája is ezen az egyszerűsége alapszik. Az Igazság: Isten van, s Jézus Krisztus, az Ige emberré lett. Minden ebből következik. Hiteles keresztény álláspont ez. S mivel az Igazságra irányuló figyelem jelenvalóságunk igazságairól való elmélkedéseken keresztül valósul meg, ezért mindenkivel, aki hajlandó a másik igazságán elgondolkodni, párbeszédképes is. (*Szent István Társulat, Budapest, 2009*)

SZÉNÁSI ZOLTÁN

SZABÓ TIBOR BENJÁMIN: 47

Szabó Tibort eddig elsősorban mértékadó irodalomkritikusként s a békéscsabai *Bárka* folyóirat szerkesztőjeként ismerhettük. Harmadik kötete izgalmas és némiképp váratlan vállalkozás: misztikus krimi, amely egy világalomra törő eszme kifejlődését beszéli el.

A szabad piac és a tömegmédiá által uralt világ, az „ízlésbeszűkítés”-nek (89.) áldozatul esett civilizáció megérett a bukásra és/vagy az átrendezésre. Az idealista forradalmár, a gyanútlan tudós, az ördögi manipulátor és a fanatikus lelkipásztor: mind látják a bajokat, de szándékaik nem vágnak egybe. Ez vezet végül konfliktusokhoz, ebből adódik a bonyodalom és a véres végkifejlet. Hogy miképpen irányítható a tömegek viselkedése, hogy a mediálisan terjesztett mitológémák, archaikus történetek, „történetnyelvtanok” és „eseményatomok” (117.) hogyan képesek befolyásolni, sőt, előírni az emberi reakciókat: ez a kísértetje s a regény tárgya. A világ „újrakódolását” megcélzó titokzatos szervezettel egy fordító, Nádor Ádám száll szembe. Nem hősi ambíciótól fűtve, hanem személyes érintettség folytán. Foglalkozása jelképes tényező: két világ, a régi és az új határán áll, s hermeneutikai tevékenységet végez akkor is, amikor érteni, megérteni próbálja a

történeteket — s azokban saját szerepét. Amely szerep végül fájdalmas öniróniától sem mentesen, mégis emlékezetes pontossággal szegezi szembe az értelmes beszéd kultúráját a gondolatlan létezés embertelenségével: „a humanizmus az emberben is testesülő világtörvény tagadása a szépség nevében” (247.).

Az alcím (*Démonok ideje*), a borító és a fülszöveg a ponyvairódalom szokásrendjét idézi. S ez nem is félrevezető eljárás: a regény a történetmesélés populáris hagyományaiból éppúgy merít, mint a magas kultúra örökségéből. De több, sokkal több köze van Umberto Eco igényességéhez, mint a Dan Brown-féle irodalmisághoz. A váltott narráció idősíkokat is keresztbe ír egymáson, ami jótékonyan bonyolítja az elbeszélés rendjét. A nyelvezet — a hosszúmondatos technikától a szleng kifejezéseikig — a legjobb kortárs irodalmi mintákat hasznosítja. A retorikus és motivikus ismétlődések nemcsak alaki játékot valósítanak meg: az archetipusos történetek ismétlődésének tételére mutatnak vissza. Az összeesküvés logikája Propp formalista alapművére, *A mese morfológiájára* hivatkozik. S szép megoldás az is, hogy a bujkáló Ádám gyulai művészek előtt tisztelgő álneveket választ: Szmolai Imre a költő Simonyi Imre eredeti neve volt, Korim György pedig Krasznahorkai László *Háború és háború* című regényének főhőse. Apró, ám beszédes mozzanatok ezek: a regény kultúrtörténeti beágyazottságáról vallanak.

Izgalmas, de nem hibátlan munka a 47. A cím remek lenne (mélyebb tartalmakat sejtető prím szám, a Tamás-mottóval is megerősítve), maga a szöveg azonban nem igazolja vissza meggyőzően a jelentésségét. Ugyancsak zavaró, hogy miközben a történet a keresztényi világértelmezés jegyében áll, a sátáni szervezkedés kereszténység előtti narratívákhoz (antik mítoszokhoz) nyúl vissza. Legfőbb hiányérzetünk pedig abból származik, hogy a szellemes, sokat ígérő ötlethez nem épül részletek kidolgozó, s azzal a történetet lélektanilag és filozofikusan is hitelesítő szerkezet. A kisregénynél alig nagyobb formátum érzésünk szerint nem bírja el az elbeszéltek súlyát. Túl kevés szereplő sodródik bele túl gyorsan az eseményekbe — amelyek túlságosan egyértelműen vezetnek a végkifejletig. Vázlatszerűen elbeszélni a világ sorsát? Lekerekíteni az áttekinthetlent? Tiszteletről méltó, de óhatatlanul kudarcra vívó elgondolás.

Ám ha kudarc is, abból a fajtából, amely föltétlenül érdemes az olvasói figyelemre és a recensensi méltatásra. (*Noran, Budapest, 2009*)

HALMAI TAMÁS

ZSILLE GÁBOR: AMIT KERESTÜNK

Az *Amit kerestünk* Zsille Gábor hatodik könyve. Eddig három verseskötete, egy jegyzeteit tartalmazó prózákötete és egy (Kuklay Antal életét bemutató) tanulmánykötete jelent meg 1998 és 2008 között. Az 1972-ben született költő, műfordító, publicista 2000-től 2004-ig Krakkóban élt. Új kötetének fülszövege szerint közel húsz könyvet ültetett át lengyelből és angolból magyar nyelvre.

A kötet első ciklusának címe, látszólag megdöbbentő módon: *Tömegsír*. Az első vers tanúsága őskövyetekben lehető lenyomatokra utal, ezeknek világszerte és korszakosan megszabott áruk van, és a költő felteszi a kérdést: vajon ő melyik földrészen, milyen kirakatban lebeg majd — vagyis él-e, előtérbe kerül-e majdan költészetének lenyomata? Sajátos képzelgések-gondolatok talajában gyökeredzik ez a költészet. Egyik versében azzal a gondolattal játszik el: mi lett volna, ha nagypapja nem hagyja el a családját 1956-ban? E kérdésre adott válaszában sorolja a feltételezett hiányokat: „most nem lennék magyar költő, / csak néhány szót tudnék magyarul, / nem ismerném a Túró Rudit, / Pilinszky hangját, Szárszót és Tihanyt”. Részletesen mély irodalomtörténeti ismeretéről vall e ciklus következő verseiben, Czesław Miłoszra, Welimir Hlebnyikovra és tragikus körülmények között eltávozott orosz költőkre, valamint Beney Zsuzsára, Bella Istvánra és Lászlóffy Aladárra emlékezik. Az utóbbinak ajánlott, *Az utolsó betyár* című vers befejező szakaszaiban a témához idomuló, erős Ady-hatás érződik a kifejezésben. S a ciklust záró, címadó versből kibukkan a *Tömegsír* rejtélye: tulajdonképpen az újévi naptárcsere alkalmával kislejtezett falinaptár bérházi kukáját érthetjük alatta. A második, *Tájkép* című ciklus hazai és szinte hazának érzett külföldi tájakon barangoló élményeket halmoz, politikuma tartózkodó, s általában szolid alapállású létszemlélet jellemzi, és mindenképpen a hazaszeretet hűségének indokolt mércéje. Otthon van a földön, képeit a természetből meríti, bár metaforák a hétköznapi banalitásokból induló verseiben kevésbé feltűnően vannak jelen. Szürke, szimpla hétköznapi kifejezésekből is képes talajon álló költészetet teremteni. Vágyak és valóság határmezsgyéin halad, ám a jelentősebb szerep inkább az utóbbié a Zsille-versekben.

Külön versciklust áldoz a kedvenc krakkói költőjével, Adam Zagajewskivel történt csodálatos találkozásainak. A tanulságosan érdekes visszaemlékezést a mottóul Zagajewski-idézetekkel bevezetett versek sora követi. Valóban szokatlan ez az évekig ismétlődött találkozás, egy elismert lengyel és egy már nem is annyira pályakezdő magyar költő izes ismeretsége. Szó-

katlan, de nem értelmetlen e történet verseskötetben megvalósult publikációja sem.

Emlékeinek meglétével és elvesztésének lehetőségével foglalkozik *Archívum* című ciklusában. Virágok, gyümölcsök rendje tapasztalható, ám a versek összetartó, formáló ereje több a felszínnél, őrizi a hangulatok mögé gondolás reményét. Családi őskéket, elődöket idéz az eddigieknél formálisan is fegyelmeltebben szilárdabb, *Esti séta* című versében. Ízelítőül ebből egy szakasz: „*Látod, ez a nagyapám árnya, / ez itt a nagyanyám lépte a fűvön, / látod, a csupasz faágakon / ott lógnak sóhajaik együtt, külön.*” Történelmi visszapillantások a tavaszi falevelek viszontlátásában reménykedők hitével, az irodalmi szellemidézés képességével. *Alkotói* című ciklusában, de már korábban is vallásos vallomásaival szembesül az olvasó. A jó, az elfogadható költészet titka nem pusztán a formákban, a képi megjelenítésben, a megírás módjában rejlik, mint ahogyan azt sokan állítják, hanem sokkal inkább azokban a tartalmakban, amik képesek lélektől lélekig hatolva eljutni a befogadó címzettekhez. Az alaki jellemzők segítséget nyújthatnak mindehhez. Zsille néhány versbéli témájának helyszíne a templom, szereplője egyházi személyiség, s talán valahol legjellemzőbb összeesküvései az „egymásba csöndező szavak”. Szakmai örömeim a magamban költészettani verseknek nevezettek, mint a *Csehiül*, az *Ez mind költészet*. Úgy közel harminc esztendővel ezelőtt többször beszélgettünk Vasadi Péterrel arról, hogy miként lehet, illik felfedezni a költészet ismerveit a hétköznapiakban, akár az egyszerű emberek életében. Nyugodt lélekkel állítom, hogy Zsille Gábornak éppen ez sikerült a legjobban. Mérvadó pontosságú és bárhol szalonképes modorú szavakkal, kifejezésekkel szólal meg, néhol a bővített ismétlés változatával él, elkerüli a dagályosságot.

Aki elolvassa Zsille Gábor *Amit kerestünk* című verseskötetét, kultúrában és nem „csak” művészetben gazdag ember szívéhez-lelkéhez juthat közelebb. Ki merné kétségbe vonni ezt azzal a költővel kapcsolatosan, aki képes Édes Anna sírját keresni a balatonfőkajári temetőben akkor, olyan korban, amikor az emberek egy része nem törődik semmi mással, csak a pénz hajsolásával? Bőven van még kutatnivalója az emberiségnek a szeretetben, amit nem szabad büntetlenül figyelmen kívül hagyni, mert a lelkiismereti válság a nehezebben kezelhető feladások közé tartozik. Zsille Gábor új verseskötete erre is figyelmeztet soraiba és sorai mögé rejtett szándékával. Arra utal, hogy a világos, fénybe mártott esztétika irányt mutató oszlopa ledönthetetlen szellemi útjelző a létben. (*A Duna-part folyóirat megbízásából kiadta a Csuka Zoltán Városi Könyvtár, Érd, 2009*)

ZSIRAI LÁSZLÓ

MAURICE ZUNDEL: CSODÁLKOZÁS ÉS SZEGÉNYSÉG

Maurice Zundel (1897–1975) bencés oblátáknak tartott elmékedéseit tartalmazó, a közelmúltban Muraközy Nóra szép fordításában magyarul is megjelent könyvét olvasva eszembe jutottak egy másik francia szerző, Maurice Jouhandeau aggodalmai. Ő ugyanis azt mondta: ha a pokolra kerülne, s kiderülne, hogy a pokol voltaképp kispolgári hely, ez jelentené számára élete legnagyobb csalódását. De hogyan lehetne másképp?

A magyar olvasó még könnyen felidézheti Pilszky idegenkedését a kispolgártól. „Félek a kispolgártól. Nem gyűlölöm, amiért szűk és korlátozott világban él, de félek tőle, amiért világának túlnyomó fele formátlan és végtelen sötétség. A kispolgár tökéletesen más valami, mint a kisember. Látszatra a két életforma azonos. Valójában homlokegyenest más. A kisember olyan, mint a hó alatt megbúvó mag. Szemben a kispolgár lapangó poklával, démonításával” (*A kisember és a kispolgár*). S valóban minden alapja megvolt nagy költőnknek a különbségtételre, hiszen a kispolgár nem más, mint az apokalipszisbeli langyos.

Zundel könyvéből érthetővé válik, hogy a pokol a langyosak paradicsoma, akik nem értették meg, hogy nem lehet választás nélkül élni. Isten nem fogadja be őket. Isten nagylelkű embereket fogad, akik mertek személyé válni, ellenállva Isten igazi ellenségének: a személytelenségnek, a megszólíthatatlan szükségyszerűségnek, amit voltaképp mi magunk tartunk fenn. „Az ember misztériuma, egyedülálló helyzete abban áll, hogy nem kell megelégednie számára adott és előre gyártott létével. Biológiája nyitott: nem maradhat felelőtlen. Bár előre gyártott, az embernek mégis választania kell, felelősséget kell vállalnia. Ki kell egészítenie azt — ami születésétől fogva adott — valami olyannal, ami még nem ő, s amit nem adhat meg neki a születése. Más emberré kell válnia, mint aki” — írja Zundel.

Isten országát azok hordozzák magukban, akik mertek élni azzal az embernek megadatott szabadsággal, hogy életüket a Teremtővel folytatott párbeszédben éljék. Azok, akik a „lemondás teológiáját” követve egyedül Istennek mint Személynek a szeretetére hagyatkozva maguk is fokról fokra személyekké váltak, az evolúció útjáról a teremtés dimenziójába térve.

Személyekké akkor válunk, amikor többé nem logikai bizonyítékokra hivatkozva, vagy épp azok

ellenére hiszünk, hanem amikor a szent és halhatatlan Isten személyes jelenlétének érzékelésében élünk. Hitünk akkor kezd személyes hitté válni, amikor az Igaz, a Jó, a Szép többé nem filozófiai kategóriák számunkra, hanem egy intenzíven, szenvedélyesen megélt élet nemcsak sejtett, hanem egész lényünkkel átértett jeleivé válnak: a három isteni Személy közti élet lényegéről van szó. Így nyert belső tapasztalataink alapján ekkor teljes bizonyossággal igazat adunk majd Dosztojevszkijnek, aki *Félkegyelmi* című regényének tervezetése közben ezeket a sorokat vetette papírra: „Egy tökéletes szépségű embert szeretnék ábrázolni. De nincs ennél nehezebb a világon, különösen most... A szép az eszményi, de se a mi eszményünk, se a civilizált Európáé nincs még kidolgozva. Csak egy tökéletesen szép személyiség van a világon: Krisztus...”

Istenben, mint Személyben, Benne gyökerezetten élni, az Ő szemével nézni a világot, az Ő jelenlétében élni, annyit tesz — Zundel csodálatos kifejezésével élve — mint „a szabadság légtérében” élni. A választás jogán, az Isten és közénk vetett korlátokról való lemondás révén elnyert szabadságban élni: ez a pokolbeli lét tökéletes elmentése. Abban a szabadságban élni, amit nem a világ, hanem Isten tett lehetővé számunkra áldozathozatala révén, azt is jelenti, hogy személyes közelségben élünk. Azaz, ha egyedül is, mégsem magányosan, ahogyan a Szentháromságban élő Isten — s ez egyike Zundel zseniális meglátásainak — bár a világ egyetlen Istene, de nem magányos. Mindhárom isteni Személy nem önmaga, hanem „a másakra vetett”, önfeléd tekintete erejével él, ahogyan az ember is akkor léphet a Szentek Közösségébe, ha képessé válik a „másikat”, az örök idegent önmagáról megfedkezve, a „szeretet tekintetével” nézni.

Befejezésül Zundel gondolatát idézem: „Aki-ben szeretet van, abban minden erény megvan; akiben pedig nincs, abban egyetlen erény sincs: olyan értelemben, hogy azok a tökéletes erények, amelyek biztosan elvezetnek a kegyelem állapothoz. (...) Egyszóval a kereszténységnek — bármilyen állapotban megélve — nem egy bizonyos vallási technika vagy életforma a lényege, hanem egyedül a szeretet tökéletessége és teljessége, kivétel nélkül minden ember iránt.” (Ford. Muraközy Nóra; *Korda Kiadó*, Kecskemét, 2009)

KIRILLA TERÉZ

SOMMAIRE

- ZOLTÁN PRANCZ: Les *Pensées* de Pascal et la doctrine janséniste de la grâce
 BÉLA POMOGÁTS: Sur Miklós Radnóti, poète
 TAMÁS KABDEBŐ: La foi des poètes hongrois
 LÁSZLÓ FÜZI: A la limite des mondes
 LÁSZLÓ RÓRAY: Sur Emil Kolozsvári Grandpierre, écrivain
 ■ Poèmes d'Ákos Győrffy, Zbigniew Herbert, János Lackfi et Péter Vasadi
 ■ Entretien avec György Czigány, poète
 ANDREA MÁTHÉ: Le langage du silence
 TIBOR SZÉKELY: Il y a cinquante ans: la „révolte des séminaristes” au Séminaire central de Budapest

INHALT

- ZOLTÁN PRANCZ: Die *Pensées* von Pascal und die Gnadenlehre der Jansenisten
 BÉLA POMOGÁTS: Über den Poeten Miklós Radnóti
 TAMÁS KABDEBŐ: Der Glaube der ungarischen Poeten
 LÁSZLÓ FÜZI: Auf der Grenze von Welten
 LÁSZLÓ RÓRAY: Über den Schriftsteller Emil Kolozsvári Grandpierre
 ■ Gedichte von Ákos Győrffy, Zbigniew Herbert, János Lackfi und Péter Vasadi
 ■ Gespräch mit dem Poeten György Czigány
 ANDREA MÁTHÉ: Die Sprache des Schweigens
 TIBOR SZÉKELY: Es geschah vor fünfzig Jahren: „Aufbruch der Seminaristen” im Zentralseminar in Budapest

CONTENTS

- ZOLTÁN PRANCZ: The *Pensées* of Pascal and the Jansenist teaching about grace
 BÉLA POMOGÁTS: About the poet Miklós Radnóti
 TAMÁS KABDEBŐ: The faith of Hungarian poets
 LÁSZLÓ FÜZI: On the frontiers of worlds
 LÁSZLÓ RÓRAY: About the writer Emil Kolozsvári Grandpierre
 ■ Poems by Ákos Győrffy, Zbigniew Herbert, János Lackfi and Péter Vasadi
 ■ Interview with the poet György Czigány
 ANDREA MÁTHÉ: The language of silence
 TIBOR SZÉKELY: The 50th anniversary of the „revolution of the seminarists” in the Central Seminary of Budapest

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓRAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2009. évre 4.080,- Ft, fél évre 2.040,- Ft, negyed évre 1.020,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 60,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 420 Ft

VIGILIA

■
VASADI PÉTER
SZABÓ TIBOR
BENJÁMIN
ZSILLE GÁBOR
MAURICE ZUNDEL

Hónapról hónapra
Kenyeret adtál...

47 – Démonok ideje
Amit kerestünk
Csodálkozás és szegénység

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Halmi Tamás, Kirilla Teréz, Rónay László,
Szénási Zoltán és Zsirai László

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A barátságról
- A vértanúságról
- Bodó Márta, Fogarassy Miklós,
Prohászka László és Rónay László tanulmánya
- Benedek Szabolcs, Halmi Tamás,
Lázár Bence András és Tandori Dezső írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005

09010